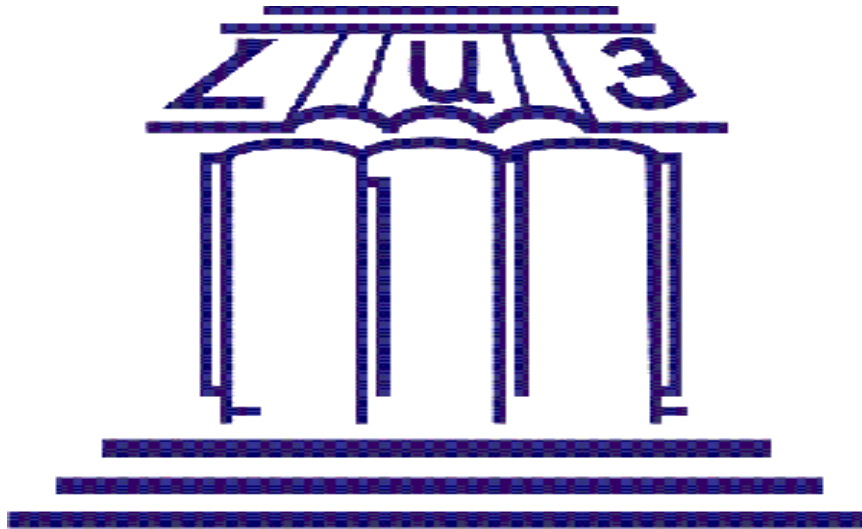

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4049

281.6

9-19

1860

ALBES

2001

13054

REVIEWS

23157

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՏԵՐՈՅԵՆՑԻ
ԱՇԽԱՏԱՆԻ ԽԱՆ ԹԻՒՆ

281.6

uy

Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻ-
 ԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԻ ՄԱՐԴ ԵՒ
 ԲԱՐԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԱՆՈՒՆ ԳՐԻՆ ԴԵՄ
 ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ՀԱՆԱԶ ՆՈՅՆԱՆՈՒՆ
 ԳԸՐԻՆ ՎՐԱՅ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Գ Ր Ե Ա Ց

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊՐՈՒՍԱՅԻ ՏԷՐՈՅԵՆՑ

Printed in Turkey

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՕԼՍՈՑ

Տ. Տ. ՍԵՐԳԻՍԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԺ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

1860

966

३१

11-10-1941

Պ Ա Տ Ճ Ե Ն

Վ կայու թեան Հոգեւորական Ժողովոյն

Վեհափառ արքայան Վաթուղիոսի Բարի Տ. րդ
Եւ Բարի Բրիստոնեաց Տակագրեալ զրհոյն՝ Բողոքականաց
կողմէն Տէր տախնէրս քաղաքութեամբ հրապարակուած Քնդ-
դիմախօսութեանը ահիշաւ ու զրապարական ըլլալը, ար-
րուսայի Յոհաննէս Պարոտէլին Տէրոյնէն օրինաւոր չննու-
թեամբ Եւ աւելորճեապահ Բանադարութեամբ ապացոյցա-
նելով շինած գիրքը ներկայացոյց չոգեւոր Ապէնիս, Եւ
տախնէս յանձնելով արժանահաւասար չննչի, վերահասու-
ելու ողջութիւն լինելոյ վարդապետութեան յիշեալ գը-
րէնոյն համայնի ուղիղ հաւասար չաչաքանեմաց սուրբ
Եկեղեցւոյ. ուստի Եւ խորով Եւր կողմնի արժանի իր
դասի քաղաքութեամբ իւրոյն ընծայել :

Արժանական Ժողով. նիստ. 4 :

1860 Յուլիս 14

Արք. Եղ. Ս.
Սեբաստիոյ

Յովն. Վրդ.
Սեբեան

Ս. Եֆ. Գլխ. Վրդ.
ն. Իսահակ Վրդ.

Տգ. Տ.
Գալուստ

Յովն. Քհնյ
Փափաղեան

ն. Գեորգ Քհնյ
Խառփելի

Ս. Եր. Եղ. Գրգոր
Քհնյ Աճեմեան

ԱՌ ՎԵՀԱԲԱՌ ՍՐԲԱԶՆՈՒԹԻՒՆ

Տ.Տ. Մ ԵՏԹԻՆՈՍԻ

ԵՐԱՆԵԱԼ ԿԱԹՈՒՂՈՍԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՈՒՂԵՐԶ ԺԱՌԱՅԱԿԱՆ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Ամենուն ծանօթ է Տ. Տ. Մատթեոս սրբազան
 պատուդիկոսին յօրինած՝ եւ 1856 ին տպուած Բարձր
 Տարդ եւ Բարձր չղիստնէայ՝ անուն գիրքը • եւ ազգա-
 յին լրագիրները ատեն ատեն ծանուցին ասիկայ
 կարգալով բողոքականութենէ զատուողները, եւ հա-
 յաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ գիրկը դարձողները
 որ անխորհրդաբար անկէց հեռացեր էին ։

Բողոքականներուն ծանր եկաւ իրենց սակաւա-
 թիւ հայազգի հետեւողներէն այս պատճառով մարդ
 պակսեցընելը • եւ գիրքը տպուած ժամանակէն ըս-
 կըսելով անոր հերքում մը շինել սկսան • որ վերջապէս
 լըմընցաւ, եւ 1860 ին տպուեցաւ • որ թիւ ծալքով
 եւ 158 երեսով տետրակ մըն է ։ Անունն ալ իրենց
 հերքած գրքին անունը դրին, Բարձր Տարդ եւ Բարձր չղի-
 ստնէայ • որ գրքին վարդապետութեանը շատ չըյարմա-
 րիր • որովհետեւ սրբազանին վրայ յանցանք դրած
 են անոր գրքին սկիզբի խօսքը թէ՛ «մարդիկ բնա-
 յկանապէս բարի ստեղծուած են ամենակալ արարչէն
 » յԱստուծոյ » • եւ իրենք կը պնդեն թէ՛ մարդիկ
 բնականապէս չար են • ուստի թէ որ հերքած հեղի-
 նակնուն նմանութեամբ անուն պիտի դնէին նէ՛ իրենց
 տետրակին անունը դնելու էին զար Տարդ եւ Բարձր չղի-
 ստնէայ ։

Տեւրակին ինչո՞ւ համար տեւրակին մէջ հերքած վարդապետութիւննին գրքին ճակատը ընդունել ցուցուցեր են • ստոյգը չգիտեմ • բայց պատմութեան մէջ նման բան մը գտնելով կը կասկածիմք գուցէ պատճառն ալ նման ըլլայ :

Մտնողականները մէկ դաւանութեան թուղթ մը հանեցին • եւ անիկայ ստորագրել տալու համար Թրակիա գաւառին Նիկիա ըսուած մէկ տեղը ժողովուեցան • որպէս զի հոն ստորագրուած ըլլալով Նիկիական դատանի-ն ըսուի • եւ Նիկիոյ սուրբ ժողովոյն հարազատ դաւանութեան տեղն անցընելը գիւրին ըլլայ • կըսէ Սոկրատ (Պատմ. եկեղ. Բ. 37) : Վարելի է որ ասոնք ալ սրբազան կաթողիկոսին Բարի Տարդ եւ Բարի Քրիստոնէայ գիրքը ուղղորդուին ասկայ կըլկեցընելու միտք ունեցած ըլլան :

Մենք որ հոս բողոքականներուն տեւրակը պիտի քննեմք, 'ի հարկէ սրբազան կաթողիկոսին գրքէն ալ բան պիտի առնեմք • եւ այն գիրքն ու անոր կարծեցեալ հերքումը իրարմէ որոշելու համար սրբազանին գիրքը բուն իր անունովը կիմացընեմք համառօտութեամբ լոկ Բարի Տարդ բառերը նշանակելով, իսկ հակառակորդին տեւրակը՝ Ընդդիմախօսութիւն անունով կորոշեմք :

Տեւրակին հեղինակը սրբազանին վրայ երէք ծանր յանցանքներ գտեր է • պեղադեան աղանդ • սուրբ գրոց վարդապետութեան դէմ վարդապետութիւններ • եւ զբարտաւթիւն բողոքականներուն վրայ : Մենք ալ հակառակորդին ըսածները այս կարգով պիտի քննեմք :

Տեւրակին պատասխան տալը սրբազան կաթողիկոսին կիյնար • բայց տեւրակը մ'ինչեւ անոր ձեռքը հասնելուն կասկած ունիմք • հասնի 'նէ ալ պատասխանը կուշանայ • գուցէ բնաւ չելեր ալ • իր բարձր անտի-

Ճանին արաշտօնները այսպէս բանի մը համար ձեռքը
դրիչ առնելու չեն ներեր: Եւ երբ ուղղափառ հայ-
րապետի մը հաւատքին դէմ խօսող ելլէ, ամէն ուղ-
ղափառ անձ կրնայ անոր պատասխանել. որովհետեւ
իր հաւատքին ալ դպչուած կըլլայ:

Մենք ալ այս խորհրդածութիւնով ներկայ գըր-
ուածոյս ձեռք զարկինք. որուն նպատակն է հակառա-
կորդին չէ՛ թէ անձը դատելը, որ մեզի անծանօթ է.
եւ միայն այն գիտեմք որ օտարազգի մըն է. այլ ը-
սածները դատելը:

ՅԵՆԿ ԳԼԽՈՅ

Տառաջարանութիւն Լ

ԳԼՈՒԽ Ա
Յարի մարդ գիրքը Պեղագեան աղանդ կը պա-
րունակէ՞ մի : 1.

ԳԼՈՒԽ Բ
Յարի մարդ գրքին կարծեցեալ Հերետիկոսութիւնները 3.

Յօդ՝ 1. Կուսին Մարիամայ երկրպագութիւն 33.
Ա. Լնարատ յղութեան վերայ անգ.
Բ. Սուրբ Կուսին մշտնջենաւոր կուս՝ 37.

Յօդ՝ 2. Կուսին Մարիամայ երկրպագութիւն
եւ սրբոց բարեխօսութիւն 48
„ 3. Պատկերապաշտութիւն 53

- „ 4. Սերստին ծնունդ ձեռամբ յկրտու՝ 57
- „ 5 Ընկանոն գրքերը իւրեւ աստուածա-
շունչ ընդունիլը 62
- „ 6 Փրկութիւն 'ի ձեռն քարեգործութեան 80
- „ 7 Կարգաւորներուն չամուսնանալը . . . 90
- Ա. Չկարգուելը մաքուր վիճակ է . . . անդ
- Բ. Կարգաւորներուն ժուժկալութիւնը . 100
- „ 8 Պահոյ վերայ , 123

ԳԼՈՒԽ Գ

Նարի մարդ գրքին սողորակնաց զէմ զըր-
պարտութիւնները որո՞նք են 127

„

„

„

„

„

ՔԱՆԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ը

Բարի ժամդ գիտքը Պեղադեան աղանդ կը պարունակէ՞ միշտ

Ընդ որում մէջ պեղադեան աղանդ գտնուի-
լը կամ չգտնուիլը հասկնալու համար պէտք էր
այս աղանդը ինչ բնութիւնը գիտնալ. եւ հակառա-
կորդը աղէկ է բոլոր այս հոգը վրան առնելով,
« Պեղադիտի վրայ ընդարձակ ծանօթութիւն
« չըլլալուն համար հայերէն գրեանց մէջ » (Նշ-
գիծակ. եր. 12) : Եւ այս ասով իր ամբաստանու-
թիւնը շատ տկարացուցեր է. վասն զի սրբազան
կաթողիկոսը հայերէնէն զատ լեզու չգիտնա-
լով աղանդն ալ չէր կրնար գիտնալ. եւ խո-
սածները թէ որ յորաւի հերետիկոսական էին
նէ՛ չգիտնալուն տալով ներելու էր : Սակայն
դիմքը ապահովեցնելու համար կրտսիւ. սրբազան
կաթողիկոսը այս աղանդոյն բաւական տեղե-
կութիւն ունի. որովհետեւ Պիլուարտի աստուա-

ծաքանութեան մէջ որ հայերէն թարգմանուած
 եւ Վիէննայի միսիթարեաններուն ձեռօքը տըպ-
 ուած է, աղանդոյս վրայ բաւական տեղեկու-
 թիւն կայ:

Հակառակորդը կըսէ թէ Պեղագիտի գըլ-
 խաւոր վարդապետութիւնն էր մարդ. 'ի բնէ բարի
 է ըսելը, որով աստուածային շնորհաց կարո-
 ղութիւնը չէր ճանչնար: Եւրոպ. մը հա՛րկ է որ
 աստուծմէ մարդոյս տրուի կըսէր. բայց այդ բա-
 ռովը վեց կերպ իրարմէ տարբեր բան կը հաս-
 կընար (Ր. Գրիգորի. եր. 14): Առաքինի հե-
 թանոսներուն համար կըսէր թէ իրենց զօրու-
 թեամբը աստուածահաճոյ եղան: Աւրիշ մոլո-
 րութիւններն ալ ասոնց հետեւանքն էին: Սուր-
 բըն ()գոստինոս այս աղանդոյս գլխահարն ե-
 ղաւ. որ 412 թուին կարգեղոնի ժողովքէն
 418ին Չոսիմոս Հռոմայ հայրապետէն որ նա-
 խորդ տարին աղանդը ընդունել է եղեր (թէ
 որ հակառակորդին հաւատացող ըլլայ նէ)*, եւ

* Պեղագեան Աեղեւստիոսը իր աղանդը ծածկեց
 Հռոմ Չոսիմոս հայրապետին առաջը՝ եւ ուղղա-
 փառ ձեւացաւ. եւ հայրապետը զինքն ընդունեց
 ուղղափառ կարծելով. չէ՛ թէ Պեղագեան աղան-
 դըն ընդունեց: Հակառակորդը կրնայ Աեղեւստի-
 ոսի առ Չոսիմոս հայրապետ դրած հաւատոյ դա-
 ւանութիւնը սրբոյն Օգոստինոսի յղ. սկզբն. Ռիպո
 գիրքին մէջ կարդալ. Գլ. Ե եւ Զ: Սուրբն Օգոս-
 տինոս՝ Պեղագիտի եւ Աեղեւստիոսի ժամանակա-
 կեց է.

431ին ալ Նիկեոսի տիեզերական ժողովքէն
դատաւարտեցաւ : Բսել է որ յայտնուելէն մին-
չեւ վերջին անգամ դատաւարտիլը 20 տարիքը-
շեց : Հակառակորդը ըսածները Ռուլը, Շլէ-
կէլ, Սոսհայմ եւ Նէանտէր անուն գերմանա-
ցի պատմիչներէն կառնէ . որոց ամէնն ալ ներ-
կայ յ. 16 դարու մարդիկն են : Պեղագիտսին
գրչէն ելած գիրք մըն ալ չկայ որուն մէջ վար-
դապետութիւնը յայտնի ոճով գրած ըլլայ :

Հակառակորդին տուած տեղեկութիւնը պակա-
սաւոր է . մենք հոս Պեղագիտի գործակից Աեղես-
տիոսի բերնէն պիտի սովորինք թէ Պեղագիտս եւ ին-
քը ի՞նչ կը սովորեցընէին . վասն զի ասիկայ Պե-
ղագիտի գրե՛թէ փաստաբանն ու թարգմանն
էր : Պաւլինոս Սիդուլեցի սարկաւազը ասոր ը-
սածները գլուխ գլուխ ամփոփելով գրի առած եւ
Կարքեդոնի ժողովքին առաջը հանած էր . եւ
Աեղեստիոսի դիմացը կարդացուեցաւ . որ ասոնք
են :

1. Նգամ մահկանացու ստեղծուեցաւ . եւ
թէ՛ մեղանչէր՝ թէ՛ չմեղանչէր՝ պիտի մեռնէր :

2. Նգամայ մեղքը միայն իրեն վնաս ըրաւ .
ընդհանուր մարդկային ազգին բան չըրաւ .

3. Հին օրէնքն ալ Ներտարանին պէս՝ երէ-
նային արքայութեան կ'առաջնորդէր :

4. Վրիստոսի աշխարհք գալէն առաջ մարդիկ անմեղ էին :

5. Ադամ անկումէն առաջ ինչ վիճակի մէջ էր նէ՝ նորածին տղաքն ալ նոյն վիճակին մէջն են :

6. Այն ամէն մարդուն մահը Ադամին օրինազանցութենէն եւ մեռնելէն է, եւ ո՛չ ամէնուն յարութիւնը Վրիստոսի յարութենէն է :

Անդեստիոս անանկ ըսելը խոստովանեցաւ, հաւատոյ չեն գալիք. վարդապետական բաներ են. ամէն մարդ ուզածը կըսէ ըսաւ. Բողոքականներն ալ իրենց ծուռ դաւանութիւնը երբեմն այսպէս կը պաշտպանեն : Հակառակորդն ալ ինչ զի՛միս հասկնան մէջ (եր . 75 . 76) սուրբ Աստուածածնի մշտնջինաւոր կուսութեան համար անանկ ըսեր էր :

Անդեստիոս ետքը դաւանութեան գիր մը տուաւ ժողովքին . որուն մէջ կըսէր թէ տղայք մը կըրտութեամբ փրկութիւն ընդունելու կարօտ են . բայց մկրտութենէն անոնց մէկ մեղքին թողութիւն գտնելը չէր ընդուներ : Հասառակորդն ալ իր ամէն դաւանակիցներուն բերնէն կըսէ. « մեր » հաւատացածը՝ սուրբ գրոյ համեմատ, սա է որ, » մէկը չկրնար յաւիտենական կենաց ժառանգորդ » ըլլալ մկրտութեան շնորհքովը . եւ թէ՛ փոխանակ Վրիստոսի մկրտութեան վրայ յոյսեր :

„ նին գնողները չարաչար պիտի զօհուին Քրիս-
տոսէ „ (Ընդդէմէ . եր . 81) :

Մէկ մարդ մը Պեղադեան անուանելու հա-
մար հա՛րկ է վերոգրեալ վեց յօդուած դաւանու-
թիւնը անոր գրուածներուն մէջ գտնել : Հակա-
ռակորդը ասոր վրայ չէ՛ աշխատած . միայն բա-
ւական է սեպեր սա՛ տրամաբանութիւնը : Պեղա-
դիսս կըսէր թէ ամէն մարդ 'ի բնէ բարի է : Տ .
Սատթէոս կաթուղիկոսն ալ ըսեր է թէ մար-
դիկ բնականապէս բարի ստեղծուած են ամենա-
կալ արարչէն յԱստուծոյ : Այս առի՛թն՝ սրբազան
կաթուղիկոսն ալ պեղադեան է : Մենք հակա-
ռակորդին վրայ ցուցուցինք Սեղեստիոս պեղագ-
եանին մկրտութեան վրայօք գրածը . որով մենք
ալ իրաւունք կունենանք անիկայ պեղապեան ան-
ուանելու :

Եւ այս այնքան առաւել , որ Պեղագիտի
վրայ յանցանք չէ՛ ձգուած ամէն մարդ 'ի բնէ
բարի է ըսելը . որովհետեւ երկու կերպ իմաց-
ուելու ընդունակ է : Մէկ մը՝ կը հասկցուի որ
մարդս հիմայ ալ իր բնութեանը մէջ Աստ-
ուծոյ հաճոյ ըլլալու բարութիւններ ունի . եւ ա-
սիկայ ըսելը հերետիկոսական է . որովհետեւ
տակէն՝ ադամական կամ սկզբնական մեղօք մարդ-
կային բնութեան ապականուիլը եւ չարութիւ-
նը բարութենէն զօրաւոր ըլլալը ուրանալ կել-
լէ : Եւ ասկէց կը հետեւի ըսել թէ Ադամայ
մեղքը մինակ իրեն մեաւ ըրաւ . նոր ծնած տղայք

անմեղ կը ծնանին . Քրիստոսի աշխարհք գալէն
առաջ ալ մարդիկ անմեղ էին . եւ մկրտութիւնով
տղայքը իրենց մէկ մեղքի մը թողութիւն չեն գրա-
ներ : Իսկ Արքայիոսի եւ անոր հետեւողներուն
ըսածներն ասոնք են :

Արկրորդ իմաստ մըն ալ սա կելլէ , թէ Աստ-
ուած գէշ բան չըստեղծեր . եւ մարդիկ՝ որ հի-
մայ այնքան գէշցած եւ արուած կը տեսնեմք ,
մինչեւ անգամ գէշութիւնը իրենց բնական յատ-
կութիւն կրնայ կարծուիլ , Աստուծմէ բնականապէս
բարի ստեղծուած են . եւ ետքը Արքայ մեղօքը
գէշցած են : Իայց տակաւին բնական լուսոյ օգ-
նութեամբ կը ճանչնան թէ ի՞նչ բանը աղէկ է՝
ի՞նչ բանը գէշ է . եւ աշխարհական եւ անձնական
դիտմամբ , (չէ թէ զԱստուած իրենց բարի գոր-
ծոյն նպատակ ունենալով) աղէկ գործքեր ալ
կրնան ընել : Ասիկայ ուղղտփառ վարդապետու-
թիւն է . եւ սրբազան Աթուղիկոսին ալ ըսածն
այս ըլլալը նոյն իսկ գործածած բառերէն կը տես-
նուի : Վարդիկ բնականապէս բարի են չըսեր ու
անցնիր . ալ կըսէ թէ ամենակալ արարչէն յԱս-
տուծոյ բնականապէս բարի ստեղծուած են : Ատքը
գրքին ընթացքին մէջ ամէն տեղ Աստուծմէ բարե-
ստեղծութիւն ըսելը չկրկնենէ՝ գրքին սկիզբը դը-
նելը մինչեւ գրքին վերջը բաւական կը սեպէ :

Տղոց մկրտութեան համար Անդեսափոսի ը-
սածին մէջ մէկ մասնաւոր պարագայ մը կայ . որ-
կէց կը հետեւի որ պեղագեանները մարդիկ ի

քնէ չար ստեղծուած ըսելէն ալ չէին փախչեր ,
 եւ այս ալ հակառակորդին պեղադեանի նմանելու
 կէտ մըն ալ կաւելցընէ : Աեղեստիոս՝ Վարքեդոնի
 ժողովքին տուած համառօտ դաւանութեանը
 մէջ կըսէր թէ՝ տղայք մկրտութեամբ փրկութիւն
 ընդունելու կարօտ են . բայց Ադամայ մեղքն ա-
 նոնց անցնիլը կամ մկրտութեամբ անոնց մեղքին
 թողութիւն գտնելը չէր խոստովաներ : (Ժ) Ե որ
 նորածին տղայք մկրտութիւնով փրկութիւն ընդու-
 նելու կարօտ են , բայց Ադամայ մեղքն անոնց ան-
 ցած չէ՛ . եւ իրենք ալ անձնական մեղք չեն կըր-
 նար ունենալ նէ՝ անոնք փրկութենէն զրկողը ի՞նչ
 կրնայ ըլլալ , որ մկրտութիւնով փրկուելու կարօտ
 ըլլան : Նախանապէս չար ստեղծուած են ըսելէն
 զատ ճամբայ չկայ . եւ երբ կըսէր որ՝ « Ադամ
 ,, անկումէն առաջ ի՞նչ վիճակի մէջ էր նէ՝ նորա-
 ,, ծին տղայքն ալ նոյն վիճակին մէջն են ,, , Ը-
 սել կետեւի թէ նոյն իսկ Ադամ՝ որ Աստու-
 ծոյ ձեռքովն ըստեղծուեցաւ , չար ստեղծուեցաւ :
 Պեղադիոսի եւ Աեղեստիոսի բացայայտ այսպէս
 վարդապետութիւն մը ունենալնին պատմուած չէ .
 բայց իրենց յայտնած վարդապետութեանը օրի-
 նաւոր հետեւութիւնն է . որկէց չեն կրնար փախ-
 չիլ , երբ ճիշդ տրամաբան են . եւ այս մոլորութիւ-
 նըս ունենան ալ նէ զարմանք չէ՛ . որովհետեւ մի
 եւ նոյն հեթեաղիոսի մէկ օր մը ունեցած հաւատ-
 քը միւս օրուան շնորմանիլը , եւ քանի՛ պէտք ըլ-
 լայ նէ հաւատոյ դաւանութիւնը պարագաներուն

եւ գիմացի անձերուն յարմարցընելը չտեսնուած
բան չէ :

Իայց թէ որ պեղագեանները ուղղակի այս
մոլորութիւնը չունէին նէ՝ անոնք զրպարտած չըլ-
լամ : Սարգս ՚ի բնէ չար ստեղծուած է ըսելը
բուն Մանիքեցիներուն եւ Մարկիոնեաններուն
վարդապետութիւնն է . որ բարի Աստուծոյ չար
բան մը ստեղծելն ալ չվայելցընելով՝ երկու Աստ-
ուած կը դնէին . բարի եւ չար . եւ մարդը չար
Աստուծոյ ստեղծուած կըսէին : Իողորականները
թէպէտ երկու Աստուած չեն ճանչնար . բայց
յուն ծագումնին Վերիգեաններէն ըլլալով ինչ-
պէս իրենք ալ կը խոստովանին , եւ Վերիգեաններն
ալ Մանիքեցիներէն ըլլալը դատաստանական ճամ-
բով ստուգուած ըլլալով , այս բիծը Մանի-
քեցի աղանդէն քովերնին մնացած կըլլայ : Իո-
ղորականներուն ծագմանը վրայ մեր Օգոստ ա-
նուն կիսամսնայ պարբերականներուն մէջ խօսած
եմք . եւ մասնաւորապէս Վերիգեաններուն մէկ
ճիւղը ըլլալնուն , եւ ասոնց աղանդը ի՞նչ ըլլա-
լուն վրայ (Տե՛ս Օգոստ . Հար . Գ . եր . 338—
345) : Արքազան Աթոռիկոսն ալ իր Բարի Տարդ-
դիրքը Մարկիոնեաններուն եւ Մանիքեցիներուն
եւ անոնց պէս ըսողներուն դէմ դրած է , ինչ-
պէս որ ինքը կըսէ . (Բարի Տարդ . եր . 1 . 2) :
Աւհակառակորդն ալ՝ որ Արքազանին « Մարդիկ
,, բնականապէս բարի ստեղծուած են ամենա-
,, կալ արարչէն յԱստուծոյ ,, ըսելը հերեպիկոսու-

Թիւն կը սեպէ նէ՝ ՚ի հարկէ ուղղափառութիւն
պիտի սեպէ ըսելը թէ՝ մարդիկ բնականապէս չար
ստեղծուեցան ՚Աստուծոյ . որ է բուն Սանիքե-
ցիներուն վարդապետութիւնը . միայն ասով տար-
բեր՝ որ Սանիքեցիները չոր բաներ ստեղծելու
համար չար ՚Աստուծոյ մը կայ կը կարծէին . իսկ
հակառակորդը ամենակալ ամենաբարի ՚Աստուծոյ
չարի արարիչ կընէ . եւ այս տարբերութիւնը հա-
կառակորդին պատիւ մը չընէր :

Թէ որ սրբազանը մարդոց բնութիւնը ա-
պականեալ ըլլալուն խօսքը չընէր նէ՝ սեպենք
թէ իրաւունք ունէր հակառակորդը անկայ պե-
ղազեան կարծելու , եւ ըսելու թէ մարդոց բնու-
թիւնը սկզբնական մեղքով աւրուած ըլլալը կուրա-
նայ : Բայց սրբազանը այս ալ ըսած է . եւ այս է
ահա՛ խօսքը . « Սարգս բնութեամբ չար չէ՛ր այլ
» բարի ստեղծուած ՚Աստուծոյ . բայց երբեմն ըզ-
» գայական չար բաղձանաց գաղափարներով կը
» շփոթի եւ կայլայլի եւ կաղօտանայ իմացականու-
» թեան զօրութիւնը ուղիղ եւ ճշմարիտ գատում
» ընելէն . եւ կամքին թոյլտուութիւն կուտայ ըզ-
» գայութեանը տեսած ու բռնած առարկային հա-
» մեմատ գործելու , որով կըլլայ բնութեամբ բարի
» մարդը իրեն չար գործքովը չար մարդ » (Բարե-
» ճարգ . եր . 18) : Հակառակորդն ալ սրբազա-
նին այս խօսքը տեսեր է եւ կօրինակէ . (Բար-
» քիմախ , եր . 26 . 27) . բայց զարմանք է որ ա-
սոր մէջ ալ պեղազեան աղանդ կը տեսնէ :

Այսին կերպէ . « ասոր մէջ (սրբազանին
 , խօսքին մէջ) պեղադեան մոլորութիւնը յայտ-
 , նի է , բայց կուզենք ընթերցողաց ուշադրու-
 , թիւնը դարձընել հեղինակին ազատ կամաց
 , վարդապետութեանը : Իր աս խօսքին , եւ գրը-
 , քին մէջ ասոր համեմատ բազմաթիւ զրոյցնե-
 , րուն նայելով՝ կամքը փոխանակ ազատ ըլլալու ,
 , գրէ՝ թէ մեքենական հարկաւորութեան ենթա-
 , կայ եղած է » (անդ . եր , 27) : Թէ որ աս-
 անոր բացատրութեանը նայիմք նէ՝ սրբազանին այս
 խօսքին մէջէն բոլորովին անհետ եղած է պե-
 ղադեան մոլորութիւնը : Սեղադեանը մարդոյս ա-
 զատ կամացը պաշտպան է , եւ ամենեւին յանձ-
 նառու չըլլար ըսելու թէ՝ « կամքը փոխանակ ա-
 , զատ ըլլալու , գրէ՝ թէ մեքենական հարկաւո-
 , րութեան ենթակայ եղած է » : Ետիկայ լոկ եւ
 ճիշտ անոր վարդապետութիւնն է՝ որ մարդս 'ի բը-
 նէ չար ստեղծուած է ըսէ . եւ քիչ մը վերը ը-
 սինք որ այս խօսքը յատկապէս մանիքեցիներուն
 է . եւ հակառակորդն ալ կուզէր որ՝ սրբազան
 կաթողիկոսը Սեղադեան Նշանդէն ազատելու
 համար անանկ ըսած ըլլար : Բայց մանիքեցիներ-
 րը մեկ դի ձգեմք . բողոքականներուն նախահայր-
 ներուն մէկը՝ Վալիլին , մարդոյս ազատ կամքը կապ-
 ուած է կըսէ . իր ձեռքը չէ՝ որ բանեցնէ եւ
 մարդս գէշ ծառի կընմանցընէ . որ բնականապէս
 գէշ ըլլալով 'ի հարկէ գէշ պտուղ կուտայ (Սահ-
 ճանագրութեանց . Գ . Բ . Դ . Գ . Բի . 5 , առ () -

քէնի, պատմ. Աւելին. Հասար. Ա. Դ. Ի. Ե. 386. Ըստ (Ի պատմութեան) : Բայց բողոքականները Աւելինն ո'չ պեղազեան ըսած ունին, ո'չ մանիքեցի. այլ եկեղեցւոյ սխալները շիտկելու համար (Սատուծոյ գործիք եղած ընտիր մարդ մը կը սեպեն, եւ թէ որ սրբազան Աթուղիկոսը այս խօսքերս ըսելով յայնապէս պեղազեան կըլլայ կոր նէ՝ Աւելին ի՞նչպէս եկեղեցւոյ սրխալները շիտկող կըլլայ. եկեղեցւոյ հաւատքը մոլորութիւնով կը շիտկուի՞ արդեօք : Այլ անիրաւ դատաստան կըտրել չէ՞ մի իրարու նման խօսել կարծուած երկու մարդոց մէկը, այն որ յայտնի խօսեր է եւ ըսածը մեկնութիւն չվերցնէր. եկեղեցի շիտկելու ընտիր գործիք մը սեպել, եւ միւսը՝ որ ասանկ բան մը յայտնի ըսած չէ՞. հակառակորդը ըսած խօսքերէն հետեւութեան կերպով կը հանէ, պեղազեան սեպել. (Նոր-դիմախ. եր. 27. 80) : Թէ որ պէտք ըլլայ նէ՝ բողոքականութեան նախահայրերուն գրածներուն մէջ շատ բաներ կրնամք գտնել. որով մարդոյս ազատ կամքի տէր ըլլալը յայտնապէս ուրացեր՝ եւ մանիքեցիներուն դրութեանը մօտեցեր են : Ամենուն տեղը բաւական ըլլայ Աւետերի յաղագհաշարայկանայ խորագրով ճառը. որով ինչպէս անունն ալ կը ցուցընէ, մանիքեցիներուն այս հոգեկործան Աղանդը իր հետեւողներուն ընդունիլ տալ կուզէ :

Բայց ինքը հակառակորդը ի՞նչ կը խօսէր, երբ ուղիղ մտօք հասկըցընել ուղէր թէ մարդ-

կային բնութիւնը ապականուած ըլլալով չարութեան աւելի յօժար է. զգայական բաղձանքը աւելի զօրաւոր են եւ մտաւորական կարողութիւնը կը շփոթեն: Թէ որ ինքնիրեն չկրօնարասոնցմէ ազատիլ ըսէ նէ՝ մանիքեցի աղանդ կըլլայ. Թէ որ կամք ու ջանք ընէ կրօնայ բարի գործ ընել եւ զգայական բաղձանքներէն ազատիլ ըսէ նէ՝ պեղադեան կըլլայ: Թէ որ անիկայ ուղէ չուղէ՝ ստուած կամի նէ իր շնորհքովը կազատէ ըսէ նէ՝ դարձեալ ազատ կամքը աստուածային շնորհքէ ստիպուած եւ բռնադատուած ըսել կըլլայ. եւ այս ալ Ս՝ անիքեցի վարդապետութեան քիչ մը մեղմացածն է. եւ հին բողոքականներուն վարդապետութիւն է: Հակառակորդը ասոնք կը ճանչնայ. եւ ինքն ալ կը խոստովանի ըսելով. « կրնո՞ւն ենք կամքի ազատութեան վարդապետութիւնը իբրեւ ճշմարտութիւն մը որ չկրնար ամենափոքր աստիճանաւ մը խախտիլ իր հաստատութենէն որ եւ իցէ առարկութեամբք: Ս՝ իանգամայն մտադիւրութեամբ աս ալ կը խոստովանիմք որ շատ խնդիր կրնայ ծագիլ աս նիւթիս նկատմամբ, որոնց չենք կարող պատասխան տալու » (Նորգիծախ. Եր. 108):

Ինչիրենքուն դժուարութիւնը մենք ալ կը խոստովանիմք. բայց ինծի կերեւի որ բողոքականներուն չկրնալ լուծելու առարկութիւններուն մէջ կայ որ ուղղափառ աստուածաբանութիւնը կրնայ լուծել: Եւ ասիկայ բացատրեմք: Աւղ-

զամիսա քրիստոնէայքս սուրբ Պօղոս Առաքելոյն
 պէս կըսեմք թէ Աստուած կուզէ որ ամէն մար-
 դիկ ապրին եւ ճշմարտութիւնը գիտնալու ժա-
 մանեն (Ա. ՏԻՖ. Բ. 4) : Եւ շնորհիւն Աս-
 տուծոյ տղատ եմք Առտերի ամբարիշտ հայհո-
 յութեանէն. որ վերայիշեալ յԱ. Ժառայ կամայ գրքին
 մէջ ըսած է. « Աստուած մեղաւորին մահը չկա-
 », միր՝ խօսքով. բայց կը կամի անքննելի կամ-
 », քովը » *. ըսել է որ՝ մեղաւորին մահը չեմ ու-
 ղեր ըսելը պարապ խօսք մըն է. իսկ Աստուած
 ինքը կը կամի. որկէց կը հետեւի որ՝ երբ Աստ-
 ուած ես մեղաւորին մահը չեմ ուզեր ըսաւ նէ՝
 սուտ է ըսեր : Հայհոյութիւն մը՝ Աստուած սուտ
 կը խօսի ըսելն է նէ, հայհոյութիւն մըն ալ
 ուզածը չկրնար ըներ ըսելն է. ուստի ուղղա-
 միտքս ճիշտ տրամաբանելով կըսեմք որ Աստ-
 ուած ամէն մարդոց փրկութեան եւ ճշմարտու-
 թեան ծանօթ ըլլալուն ճամբան դիւրացուցեր է
 իր շնորհքը ամէնուն տալով. ի՞նչ ազգէ եւ ի՞նչ
 կրօնքէ կըլլան նէ ըլլան : Այս շնորհքիս օգնու-
 թեամբը թէ որ բնական օրէնքին թելադրած ա-
 ղէկութիւնները ընելու ըլլան առանց անձնա-
 սիրութեան եւ շահասիրութեան, Աստուած ալ
 անոր վարձք՝ շնորհքը կաւելցընէ. եւ այն մար-
 դը աւելի բարձրագոյն աստիճանի կը հասցնէ,

* Non vult peccatoris mortem verbo, vult
 autem eam voluntate illa impreseruttabili.

օգնութիւնը աալով մարդոյս բնութեանը որ բը-
նականապէս բարի ստեղծուած է . վասն զի ա-
մենաբարի Աստուծոյ արարածն է . բայց Ագամայ
մեղքովը ծնած ըլլալով աւրուած եւ տկար բը-
նութեան վիճակերէ : Այսպէս ըլլալով Աստ-
ուած մարդոյ վրայ իր շնորհքը պսակած կըլլայ
երբ որ առաքելի գործքերուն վարձք կուտայ .
ինչպէս կըսէ սուրբն () Գոստինոս :

Այս ասոր օրինակն ալ սուրբ զիրքը կուտայ
մեզի : Առնելիս Տարիւրապետը հեթանոս մըն
էր . բայց իրեն Աստուծմէ Խորուած շնորհքը ա-
ղէկ գործածելով հաւատացեալ ըլլալէն եւ մկրտու-
ուելէն առաջ Աստուծոյ հաճոյ եղաւ իր գործքե-
րովը . եւ այս ալ իրեն Աստուծոյ կողմէն եկող
հրեշտակը իմացուց . « աղօթքդ ու ողորմութիւ-
նքդ յիշատակաւ Աստուծոյ առաջը ելան » ը-
սաւ (Մարտ . Ժ . 4) . եւ ասոր վարձք՝ Պետրոս
առաքեալէն հաւատք սովորիլն ու մկրտիլն եղաւ :

Ասոր համար է որ առ հասարակ ամէն մար-
դոց . եւ անհաւատներուն եւ կռապաշտներուն
համար խրատներ կան որ բարի գործքերով զԱստ-
ուած իրենց հետ հաշտ պահեն . կամ թէ որ
բարկացուցած են նէ՝ հաշտեցընեն գործած մեղ-
քերնէն զղջալով եւ ապաշխարելով : Այսպէս
խրատ տրուեցաւ Յովնան մարգարէին բերնովը
նինուէացիներուն . (վասն զի քաղաքներնուն
կործանման սպառնալիքը անոնց խրատ էր որ ա-
պաշխարեն , ինչպէս որ իրենք ալ հասկըցան .

ապաշխարեցին եւ պատուհասէն ազատեցան) :
 Ղաւնիէլ մարգարէն ալ Վաբուգոդոնոսոր Թա-
 գաւորին խրատ տուաւ. « քու մեղքերդ ողորմու-
 », Թիւնով, եւ անօրէնութիւններդ ալ տընանկ-
 », ներուն գըթալով քաւէ. կըլլայ որ Մատուած
 », քու յանցանքներուդ կը համբերէ » (Ղաւն . Ղ .
 24) :

Այս ամէն մարդու հասարակաց տրուած շը-
 նորհքին կըրնայ մարդ հակառակիլ. ասոր ազգու-
 մը մտիկ չընել եւ իր մարմնական եւ զգայական
 յօժարութիւններուն հետեւիլ. եւ ասիկայ ամէն
 ատեն փորձով տեսածնիս է. եւ այսպէս Մա-
 տուծոյ շնորհքը մարդկային ազատ կամաց հետը
 միաբանելը դիւրին կըլլայ. առարկութիւններուն
 մէկը, եւ այն ալ՝ դժուարագոյնը, լուծուած
 կըլլայ : Բայց բողոքականները ասիկայ չգիտնա-
 լով՝ կը վհատին. ոմանք մարդոյս կամքը միայն
 անունով ազատ, իսկ իրօք ծանր գերութեան
 մէջ ինկած եւ աղէկ բան մը ընելու անկարող
 սեպելով մարդ ՚ի բնէ չա՛ր է կըսեն՝ եւ մանի-
 քեցւոց մոլորութեան մէջ կիյնան : Ոմանք մար-
 դըս ինքնին կրնայ աղիկ բաներ ընել, եւ Մատու-
 ծոյ շնորհքէն օգնութիւն գտնելու կարօտ չէ՛ կը-
 սեն, պեղադեաններուն մոլորութեան մէջ կիյ-
 նան : Ոմանք ալ՝ ինչպէս մեր հակառակորդը,
 մարդոյս կամաց ազատութիւնը կը ճանչնան : Բա-
 րի գործքը աստուածային շնորհաց պտուղ ըլլալն
 ալ գիտեն, բայց շնորհք միայն այն կը ճանչնան՝

որ հաւատքով քրիստոսական եկեղեցւոյ անդամ
եղողներուն կուտայ Աստուած . անկէց դուրս վի-
ճակի մէջ գտնուողներուն Աստուծմէ շնորհք տրո-
ուիլը չեն ճանչնար*։ Այլ պեղադեան եւ մանի-
քեցի աղանդներէն միապէս հեռու կենալ ուղե-
լով դէմերնին ծանր առարկութիւններ կելլէ . որ
զիրենք այս յիշեալ մողորութիւններուն մէկին կամ
մէկալին կը մղեն . ի՞նչ ընելիքնին չեն դիմար-
տարակուսած կը մնան։ Հակառակորդը ինք վե-
կայեց իրեն այս վիճակին մէջ գտնուիլը։

Իայց որպէս զի ինքը մինակ չմնայ այդպէս
շուարեալ եւ տարակուսեալ, իրեն ուրիշ ընկեր-
ներ ալ կը ցուցնէ . անոնք ալ պատկառելի մար-
դիկ։ « Ի՞նչ հին եւ թէ նոր ատեններու ամէնէն
,, երեւելի փիլիսոփայք եւ աստուածաբանք աղա-
,, տօրէն խոստովանած են իրենց անկարողու-
,, թիւնը ադ խնդիրները լուծելու, նոյն ատենը
,, առանց փոքր ինչ տարակուսանաց ընդունելով
,, մարդկային ազատութեան իրողութիւնը » (Նո-
դիմի . եր . 108)։ Իրեն դժուարալոյծ եղած
խնդիրները ի՞նչ ըլլալը չէ՛ ըսեր . ամէնէն երե-
ւելի փիլիսոփաներն ու աստուածաբաններն ալ ո-
րո՞նք ըլլալը չէ՛ յիշեր . ուստի մասնաւոր ի՞նչ
խնդիրներու համար ըսելը՝ մէկ հատը հոս օրինակ

* Այս կարծիքը կիսապեղադեաններունն է . որ
կըսէին թէ մարդ առաջ իր դորձքերովը ար-
ժանի կըլլայ հաւատքի դալու . և անկէց ետքը
Աստուծոյ շնորհքը իրեն կը հասնի։

ցուցընելով բացատրեցինք. Նայց կը խոստովա-
նիմք ալ որ անլուծանելի խնդիրներ ալ կան. եւ կը-
սեմք որ՝ հակառակորդը թէ որ քաղաքացիական կաթուղի-
կոսին հետ մարդոյս 'ի բնէ բարի ստեղծուած ըլ-
լալը եւ չարութիւնը ետքէն անոր խառնուած ըլ-
լալը դաւանի, եւ նոյն սրբազանին հետ՝ սրբա-
զան առաքելոյն հետեւելով. հեթանոսներուն
գործերուն մէջ բարի գործքեր ալ ճանչնայ. առար-
կութիւններուն մէջ մասը կըրնայ դիւրաւ լուծել,
ո՛չ մարդոյս կամայ ազատութիւնը ուրանալով.
եւ ո՛չ ալ բարի գործքերուն Նստուծմով ըլլալը:

Նայց մենք ի՞նչ կըսեմք: Հակառակորդը
Սրբազան կոթուղիկոսին գրքին մէջ այսպիսի բա-
ներն ալ տեսնելով պեղազեան ազանդոյ նշան
մըն ալ ասոնք կըսեպէ: Սրբազանը կըսէ (Նա-
քէ Տաղդ. եր. 262), եւ հակառակորդն ալ իր
տեստրակին մէջ կ'օրինակէ (Նախնի՛նք. եր. 30):
“Ապարէն բնական օրէնքի լուսով զգոնացեալ
„ շատ բարի մարդիկ կը գտնուին աշխարհի մէջ. „
„ (օրինակի համար քանի մի առաքինական գործ-
„ քեր կը համրէ), ահա՛ ասանկ բնական լաւու-
„ թիւն եւ բարեմոյն բընաւորութիւն ունեցող-
„ ները կանուանին բարի մարդիկ աշխարհի. որ
„ միայն բնական օրինաց առաջնորդութեամբը բա-
„ րի վարույ մէջ կը գտնուին”. եւ ըսածին հաս-
տատութիւն կը ցուցընէ սուրբ առաքեալէն.
(Հոմ. Ք. 14): եւ ուրիշ խօսքի կանցնի. որ
թէպէտ հակառակորդը չէ՛ դրեր. կարելի՛ է թէ

Հոս հասածին պէս միտքը եկեր է որ գիրքը պըզ-
տիկ պիտի ըլլայ, շատ երկար վկայութիւն գրե-
լով մեծցընել պէտք չէ՝: Սակայն մենք՝ որ բա-
նը լըման հասկըցուելուն կը նայինք, գրքին եր-
կայնութեանը կարճութեանը չենք նայիր. այն
կտորն ալ Հոս կօրինակեմք: «Այս բնական օրի-
նաց լոյսը ամենակարող արարիչն Աստուած մեր
բնութեանը շնորհեր է. որ ասոր կանոնովը
վարէ մարդս իւր կենացը ընթացքը ուղիղ եւ
անմոլար, մանաւանդ զգուշանայ խօսքի եւ գոր-
ծի մէջ չիսխալել»: (Բարի Տարդ. Էր. 262):
Ահա՛ Հոս սրբազանը յայտնի կը խոստովանի որ
այն բնական օրէնքին հետ եղած լոյսը՝ Աստու-
ծոյ շնորհքն է: Արծեմ պեղագեան հեղինակ մը
այսպիսի բան ըսած չունի. եւ հակառակորդը այս
կտորը չօրինակելով չէ՝ թէ միայն գիրքը երկըն-
ցընելէն փախեր է. այլ եւ չէ՝ ուզեր որ պե-
ղագեան աղանդոյ աղտը որ սրբազանին վրայ
քըսեր է. ասով սրբուի:

Աւղածին չափը առնել եւ բանին չեկածը ետ
ձգելէն ետքը կըսէ հակառակորդը. «ասիկայ ա-
նանկ ականերեւ վարդապետաբանութիւն* մըն է
մարդուս բնական վիճակին նկատմամբ որ թէ

* Աւելի կարճ եւ աւելի աղէկ հայերէն կըլ-
լար թէ որ ասոր տեղը վարդապետաբանութիւն կամ վար-
դապետութիւն կամ վարդապետութիւն գնէր: Հոս դրած
բառը ո՛չ կարճ է. ո՛չ ալ խարհաբար. և ո՛չ ալ ա-
ղէկ դրարար:

„ Իրիսթլի եւ Թէ Չանինք եւ արիօսական , սո-
 „ կինեան , միադաւանեան կամ իւնիվէրսէլիսդեան
 „ այժմեան աղանդապետներէն ո՛չ ոք ասկէ աւել-
 „ լի կը շաղակրատեն ” : (Լեդդերման . էր . 30)

Ս՝ Խաղաղութան ըսելուն տեղը վրան էան մասնիկ մըն
 ալ աւելցընելը , նոյն պոչը իւնիվէրսէլիսդ բա-
 ռին ծայրն ալ փակցնելը՝ որ հնքնին խաղ մասնի-
 րին ուժովը էան մասնիկը աւելորդ կըլլայ , եւ վե-
 րի վարդապետութեան բառը , եւ աշխարհաբար
 զրուցուածքին անբնական ոճը կը ցուցընեն որ
 հակառակորդը հայերէն աղէկ չգիտեր . ուստի
 սրբազան կաթողիկոսին պէս պատկառելի ան-
 ճի մը համար շաղակրատել բառը եւ ուրիշ այսպի-
 սի անվայել բառեր որ տետրակին մէջ է՝ փաղէկ
 կը գտնուին , հակառակորդին կոպիտութեան չեմք
 տար , հայերէն աղէկ չգիտնալուն կուտամք , որ
 աւելի պարկեշտ՝ եւ պատուոյ չգպշելու բառով
 կամ զրուցուածքով մը իր միտքը բացատրելու ան-
 կարող է գտնուեր :

Հայերէնէն զատ՝ կրօնական գիտութեան ալ
 շատ հմուտ չէ՝ Լերեսիկոսութիւնը՝ ուղիղ հա-
 լատքէն կամ յայտնեալ ճշմարտութենէն բան վեր-
 ցընելով կըլլայ . ուստի յիշած աղանդապետները
 ուղղափառէ մը (ինչպէս է Բարի Տաքս դրքին հե-
 ղինակ սրբազանը) աւելի բան չեն կըրնար զրուցել .
 միշտ անկէց պակաս կը զրուցեն . եւ ճիշտ անոր
 չափ զրուցեն նէ՝ անոր պէս ուղղափառ եւ սուրբ
 առաքելոյն հետեւող կըլլան : Այսին զի սրբազանն

ալ իրեն ըսածներովը բացատրած է սուրբ առա-
 քելոյն սա՛ խօսքը: « Աստի հեթանոսները որ
 ,, օրէնք չունին՝ երբոր բնականաբար օրէնքին
 ,, գործքերը որ կը գործեն, անոնք որ օրէնք չու-
 ,, նին՝ իրենց անձերնուն օրէնքը բո՛ւն իրենք են»
 ,, որ կը ցուցընեն օրէնքին գործքերը իրենց սիր-
 ,, տին մէջ գրուած՝ իրենց խղճմտանքին վկայու-
 ,, թեամբը՝ » (Հռոմ. Ի. 14. 15.): Առաքե-
 լոյն խօսքը սրբազան կաթողիկոսին ցուցուցա-
 ծըն է. աշխարհաբարն ալ՝ բողոքականներուն
 թարգմանածն է: Հակառակորդը այս վկայութիւ-
 նը յայտնի չդնէր. Նրիսթլիցի եւ Չանինքի եւ ու-
 րիշ մոլորեալներուն խօսքելն ալ չդնէր որ կարող
 ըլլայինք դատելու թէ սրբազանին խօսքը անոնց
 ըսածին հետ ի՞նչ համեմատութիւն ունի: Այլ թէ
 որ ճիշտ ասոր ըսածին պէս է նէ անոնց ըսածն
 ալ՝ այս մասին ուղղափառութեամբ խօսեր են.
 զի մէկ մոլորեալ մարդու մը ի՞նչ եւ իցէ
 ամէն խօսքն ալ մոլորութիւն չըլլար: Նայց ին-
 քը հակառակորդը սուրբ առաքելոյն խօսքը ի՞նչ-
 պէս հասկըցեր է, որ անոր պէս խօսող եւ խօ-
 սածը անոր վկայութեամբ հաստատող հայրապետ
 մը՝ պեղազեան կանուանէ. բայց վկայութեանը
 համար ալ չըսեր թէ ծածածած է, կամ կըրկնամե-
 սիլքան է, ինչպէս որ սրբազանին ուրիշ փաստե-
 րուն համար կըսէր:

Սրբազան կաթողիկոսին գրածներուն մէջ
 պեղազեան աղանդոյ ուրիշ նշան մըն ալ դտեր է

Հակառակորդը, եւ կըսէ. « նման Պեղապիտոսի մեր
 ,, հեղինակն ալ Սոկրատէսը մէջ կը բշէ իրրեւ ա-
 ,, պացոյց մը թէ ադ (այդ) անձը 'իբնէ բա-
 ,, րի եղած ըլլայ » (Լնդոնի մատ. եր. 30) : Լ-
 մանկ գրուցուածքներուն հէթեթիւստիւնն եւ աղանդ-
 ըսուել պէտք ըլլայ նէ՝ աղանդոյն անունն ալ
 փոխելու, եւ պէղապիտոսին տեղ պօղոտեան ըսելու է .
 վասն զի կը տեսնենք որ Պօղոս առաքեալն ալ նոյն-
 պէս կը խօսի : Լն առեւնը կարելի է որ հե-
 ղինակը սուրբ առաքելոյն անունէն ակնածելով
 աղանդ բառն ալ վերցընէ, անոր տեղը հասարակ
 դնէ . բայց ասիկայ իր բանն է . կըրնայ ալ ը-
 սել թէ Պօղոս առաքելոյն վարդապետութիւնը
 միւս առաքեալներուն ըսածին հակառակ է, ինչ-
 պէս Նութեր, եւ մօտ ատեններս քանի մի Վերմա-
 նայի բողոքականներ ըսին . եւ այն ատենը ասոր
 թուղթերը սուրբ գրոց կարգէն դուրս հանել :
 Բայց անանկ ալ ըլլայ նէ պեղապեան աղանդը կու-
 ժոմնայ . վասն զի սուրբ առաքելոյս խօսքերովն
 է որ պեղապեան աղանդը կը հերքեն աստուա-
 ծաբան վարդապետները :

Պօղոս առաքեալը ըսաւ . օրէնք չունեցող
 հեթանոսները բնապէս օրէնքի դործքեր կը գոր-
 ծեն : Հիմայ թէ որ այս ընդհանուր գրուցուած-
 քը մասնաւորել ուղեւով հակառակորդէն մարդ մը
 ուղեմ՝ օրինակի համար, որ օրէնքին դործքերը
 գործած ըլլայ . 'ի հարկէ ո՛չ հրեայ կըրնայ ցու-
 ցընել ինծի եւ ո՛չ քրիստոնեայ . վասն զի ասոնք

հեթանոս չեն . Սոկրատը չըլլայ նէ ուրիշ հե-
 թանոս մը պիտի ցուցընէ : Աւ բանը Սոկրատայ
 անձին համար չէ' . հեթանոսներուն մէջէն օրէն-
 քի գործք գործող բարի մարդ գտնելու վրայ է :
 Ասանկ ըրած է սուրբն Յուստինոս՝ Քրիստոսի
 երկրորդ դարուն մէջ . որ կըսէ թէ « բանիւ վար-
 », ուողները քրիստոնեայ են , (այսինքն՝ քրիստո-
 », նէութեան բարոյականի ակզբունքներուն համե-
 », մատ կը վարուին) . թէ' եւ անաստուած ըս-
 », ուին . ինչպէս են յունաց մէջ Սոկրատէս եւ Հե-
 », րակլիդոս եւ ասոնց նմանները » (Տ. Կաթողիկ. Ե. Ի. 46) : Ա'ռ քեզի հակառակորդին ըսա-
 ծին պէս պեղազեան մըն ալ՝ սուրբ Պօղոս ա-
 ռաքելոյն եւ Տ . Մատթէոս սրբազան կաթուղի-
 կոսին դաւանակից , երեքը մէկէն անանկ աղան-
 դի մը բռնուած՝ որ հոգեկործան կանուանէ հակա-
 ռակորդը . բայց ասոնց մէջէն սուրբն Պօղոս եւ
 սուրբն Յուստինոս՝ երկուքն ալ ամէն քրիստոնե-
 եայ ազգաց մէջ յարգութիւն գտած սուրբ . եր-
 րորդն ալ կը յուսամք որ Աստուած իւր յատուկ
 շնորհիւր սրբութեան աստիճանի կը հասցընէ .
 որովհետեւ առաջին շնորհ քը բաւական աղէկ
 գործած եց . Ճշմարտապէս հոգեկործան մոլորու-
 թիւները ազգէն վերցնելու աշխատելով :

Սոկրատէսը գովելու կողմէն հերետիկոս կը-
 բնորոշէ նէ՝ ես ցուցընեմ հակառակորդին : Թող
 րանայ բողոքականներուն նախահայրերուն եւ իբ-
 րեւ սուրբ յիշատակը յարգած մարդերնուն մէկէն՝

Օգոստինյանը հասարակական հասարակական շարժման
 ինչն անունով յօրինած եւ Վաղղիայի Վրանսուա
 Ն. Թագաւորին նուիրած գրքին յառաջաբանու-
 թիւնը. որուն մէջ այս Թագաւորիս կըսէ՝ երբ
 ,, որ Աստուծոյ շնորհքովը երկնից արքայութեան
 ,, արժանի ըլլաս, հոն պիտի տեսնես (հին եւ
 ,, նոր օրինաց երեւելի սուրբերուն եւ նոյն իսկ
 ,, Հիսուսի Քրիստոսի բնականից եւ աթոռակից)
 ,, Հերակլէսը, Թէսէոսը, Սկրատը, Արիստի-
 ,, դէսը. Նուա Պոմպիլիոսը, Վատոնները, Բու-
 ,, կեպիոնները. եւ այլն: Օգոստինյան այդ
 խօսքին լրմանը դրած եմք մեր Հայրապետ Վաղղի-
 ան գրքին մէջ, որ 1845 թուին Իզմիր տպուած
 է. (Էր. 223. Ի ծան): ուր Արիստիդէսի անու-
 նին տեղը սխալմամբ Արիստոտէլ տպուած է:

Օգոստինյան հայ բողոքականներուն շատ
 անծանօթ է: Արդ Հէլէնիկական Բարեկարգչին
 Օգոստինյան անունով 1853 ին Առատանդնուպօլիս
 տպած տետրակներն այս վերի խօսքը խօսող Օգո-
 ինյան պատմութիւնն է: Եւ այն լրման պատմու-
 թիւնը այն տետրակին մէջ է կրցեր սրղմեցու-
 նել հեղինակը. եւ դուրս ձգածները պատմած-
 ներէն շատ են: Օրորօրինակ. սուրբ հաղորդու-
 թիւնը Քրիստոսի մարմին եւ արիւնն ըլլալը ու-
 րացած ատենը Քրիստոսի տեառն մերոյ այս է
 մարմին իմ, այս է արիւն իմ խօսքերուն իրողած
 մեկնութիւնը տալով եւ ապացոյցի նեղը մնա-
 լով տեսիլք տեսնելը, եւ մէկ հրէշէ մը՝ որուն

ինչ դոյն ըլլալն ալ չէ կըրցեր ճանչնալ, ասպ-
 ցոյց սովորիլը. Նութերի եւ անոր կուսակիցներուն
 հետ սուրբ հաղորդութեան խորհրդոյն համար
 վէճը, եւ թարգմանած գերմաներէն աստուած-
 ծաշունչին անհարազատութեանը համար Նութ-
 երէն մերժուիլը, եւ նոյն իսկ այս հաւատոյ
 բացատրութիւնը Պրանսուա Ն. թագաւորին նը-
 ուիրելը. եւ այլն: Իբրեւ պատմութիւն այն
 տեսրակը անպիտան բան մըն է. բայց սա կը
 ցուցընէ թէ հիմակուան բողոքականները ինչ
 աստիճան կը յարգեն ասիկայ: Մէկ տեղ մը
 անանկ կը ցուցընէ որ մէկէն աստուածային գի-
 տութեան պինտ վերի ծայրը հասեր է (Վարդ-
 Օսեփէ. եր. 32), անանկ որ այն գիտու-
 թիւնը անկէջ վեր չկրնար ելլել: Մէկ ուրիշ
 տեղ մըն ալ սուրբ անունը կուտայ անոր (եր.
 65) եւ արքայութիւն կը խորհէ. 'ի հարկէ հը-
 ւոմայեցւոց մէջ կուռք պաշտելը սովորութիւն
 ընող Նիւմա Պոմպիլիոսի եւ անձնաւորան Վա-
 տոնին եւ աստուածուբաց եպիկուրեան Վիպի-
 ոնին եւ մեռնելու ատենը Մակդեպիոս կուռքին
 մէկ աքաղաղ մը զոհ ընել ապրստւորելէն ետքը
 մեռնող Սեկրատին եւ ասոնց ուրիշ ընկերներուն
 դացած արքայութիւնը պիտի ըլլայ ասոր ալ
 գացածը:

Հիմայ եկուր Օուինկլիին ըսածը սրբազան
 կաթողիկոսին ըսածին հետ բաղդատէ'. եւ
 անկէջ ետքը թէ որ բան մը հասկցար նէ ըսէ

ինչի. Ի՞նչ օրինակ դառած է այն որով Առե-
 րաստ աբիշ հեթանոսներուն հետ երկնից ար-
 քայու թեան մէջ տեսան մերոյ Քրիստոսի աթո-
 սակից ընող Օւրինկէին ատուած աշին գիտու-
 թեանց այնպէս ծայրը հասած սեպուի. որ անկէ
 անդին չանցնուի. եւ սուրբ ալ կոչուի, եւ նոյն
 Առերասին համար՝ միայն լեռական օրինաց կը-
 չխռովը եւ չափովը կենցաղամբովը եւ աշ-
 իւարհիս մէջ բարեկեցիկ ըլլալ կը վարդապե-
 տեր՝ բառը սրբազան կաթողիկոսը (բայն ծար-
 եր. 264) պնդաբեան հոգեկործան աղանդոյն
 մէջ ինքած եւ ամբարիշտ աղանդապետ մը սեպ-
 աի: Ասորը գրոց յայտնի խօսքին հակառակողը
 Օւրինկէին է թէ սրբազան կաթողիկոսը:
 Իսկ թէ որ ասոր ըսածներուն համար աղանդա-
 պետ անուն վայելցուցեր են նէ ինչէ՞ն կըլլայ որ
 Օւրինկէին սուրբ կըլլայ:

Սրբազան կաթողիկոսին Առերասը յիշե-
 լէն համար իբրեւ բարի մարդոց օրինակ, հա-
 կառակորդին նեղանալուն պատճառն այն է, որ
 ասիկայ քանի մի հին՝ բայց մէջէրնին մեծ յար-
 գուծին դատած բողոքականներուն կը դպչի. բայց
 չի՞ մի որ Օւրինկէին նոյնը սրբոց կարգը
 դասելը առաւել եւս պիտի դպչի անոնց: Աստի
 ո՛ր կողմը դարձրնենք նէ հակառակորդին զսրբ-
 բազան կաթողիկոսը պարսաւելը անիրաւու-
 թիւն է: Ապիլին ըսեր է. մարդոյս բնութիւ-
 նը ապականեալ ըլլալով գործքերը միշտ դատա-

պարտելի են (Սահմանադր. Դ. Բ) : Մեղան-
քթոն յանուանէ Սոկրատը եւ Քսէնոկրատէսը
եւ Օլենոնը յիշելով ասոնց աղէկ երեւցած գործ-
քերը չէ թէ առաքինութիւն, այլ մոլութիւն
սեպելու են կրօն. ըստ աշխարհի բարի գործ
սեպելու ալ հրաման չտար. եւ ուղղափառները
կը բամբասէ թէ չեն գիտեր որ սկզբնական մեղ-
քը մարդոց բարի գործելու համար ըլլած ամէն
գործքերը եւ ջանքերնին անգամ մեղքի փոխե-
լու զօրութիւն սենի : Ասոր վրայ երկար խօսիլ
չեմ ուզեր. որովհետեւ հակառակորդն ալ չէ
երկրնցուցեր. միայն սա կիմացընեմ իրեն որ
Կալվինի եւ Մեղանքթոնի խօսքերուն կապուե-
լով բողոքականութեան մէջ շատ ետ մնացեր է.
Լւերոպայի եւ առաւելապէս Վերմանիայի բողո-
քականները իրմէ շատ առաջ դացեր են :

Ահա՛ պեղադեան աղանդոյն վրայ. եւ սրը-
բազան կաթուղիկոսին պեղադեան ըլլալուն վը-
րայ հակառակորդին ունեցած դադափարները
ասոնք են որ տեսանք : Եւ այց որովհետեւ կրօ-
նականը միայն չէ՝ ի՞նչ եւ իցէ առարկայ դատաքն-
նելու առնող մարդը տրամաբանելու հրմուտ ըլ-
լալու է. մենք հոս ասոր տրամաբանութեանը
մէկ օրինակը բերեմք, ընթերցողաց զուարճու-
թեան համար :

Սրբազան կաթուղիկոսը մարդս բնականա-
պէս բարի ստեղծուած է Աստուծմէ ըսածին քա-
նի մի վկայութիւններով հաստատութիւն կու-

այս (Բարե Բարդ . էր . 1) : Աստուծոյ մէկն է սուրբ
Պօղոս առաքելէն առաժը . թէ «ամենայն
«արարածք Աստուծոյ բարի են , եւ չեք ինչ
«խոտան» (Լ . Տէմբ . Դ . 4) . որով յընդհան-
րոյ առ ճանապարհ ըսուած ձեռնարկութիւնը կընէ
երկու մասնաւոր բաներու գործածութիւնը ա-
ղէկ եւ օրինաւոր ցուցընելու համար . որոյ մէկը
ամուսնութիւնն է՝ եւ միւսը միս ուտելը : Աւ-
րսել կուզէ .

Աստուծոյ ամէն ստեղծածները բարի են :

Ամուսինն ու կերակուր ըլլալու յատկացած
բաներն ալ Աստուծոյ ստեղծած են :

Ուրեմն ասոնք ալ բարի են :

Հակառակորդը փաստին ուժը չէ՝ հասկը-
ցեր . կը կարծէ որ՝ բոլորը սուրբ առաքելոյն
Ռէկոնցէն 'ի կերակուրոյ «խօսքին վրայ է . եւ կըսէ .
«Պօղոս առաքելէն ղիտմունքն է հաստատել
«թէ Աստուծոյ ա'ն (այն) ստեղծուածները
«դորս ոմանք արգիլեցին իբրեւ կերակուր գոր-
«ծածուելու , Բարե էն սուրբ համար . եւ բա-
«րերար արարիչը ստեղծեց զանոնք շնորհակա-
«թեամբ ընդունուելու եւ ուտուելու համար» .
Այս դրած սկզբունքովը սուրբ առաքելոյն խօս-
քը ինք հաւաքաբանութեան ձեւ կը խօսի .
որպէս ղի այն բարի արարածներուն կարգէն
մարդը դուրս ձգէ : Այս ահա այս է անոր ձեռ-
նարկութիւնը :

Եւ մենայն արարածք բարի են ի կերակուր :

Ս' արդն է արարած :

Ուրեմն մարդն բարի է ի կերակուր : (Լուսին . եր . 19 . 20) :

Վիտես թէ քաղցէ ստիպուած մարդու մը չէնք է այդ հաւաքաբանութիւնը . որուն աչքին ամէն արարած ուրիշ աղէկ կը ելցեր են : Այս թէ եպիսկոսեան հեշտասէր մը ըլլալու է , որ Եստուծոյ արարածներուն մէջ ուտելու բաներէն աղէկ բան չէ տեսեր . գուցէ շուտուելու բաներն ալ Ս' անիքեցիներուն չար աստուծոյն ըստեղծածն են որ չեն ուտուիր ըսել ուղած ըլլայ :

Իայց թէ որ սուրբ առաւելոյն արարածք Եստուծոյ բարի են ըսելը կերակրոյ նկատմամբ ըլլար նէ՝ ատկէց բնաւ հաւաքաբանութիւն չէր ելլեր : Այսն զի տրամաբանական գիտութեան օրէնք է , որ երեք նախադասութիւններուն մէջն ընդհանուրը որ տրամաբանները մշտնջէն կը սեն եւ հսկառակորդին հաւաքաբանութեանը մէջ ամենայն արարածք Եստուծոյ բարի են ի կերակուր խօսքն է , ամէնուն ընդունելի եղած ըլլայ . որպէս զի անկէց հանած հետեւութիւնդ դիմացինիդ ընդունելու ստիպես : Արդ այս խօսքը թէ Եստուծոյ ամէն արարածները ուտելու աղէկ կուգան՝ բնաւ մէկին ալ ընդունելու բանը չէ . արարածներուն ընդհանուրին նայելով ուտելու բաները չէ թէ ամենայն , այլ բնաւ ըսել :

անդամ չեն վայելի: Եւ առաքեալը պատկա-
րնաւ մէկու մը ընդունելի չեղած խօսքը ի՞նչպէս
իբրեւ ընդհանուր կը բռնէ. եւ անկէջ հետե-
ւութիւն կը հանէ:

Եյն ալ չեմք հասկնար թէ հակառակորդը
ինչո՞ւ համար այս ընդհանուր նախադասութիւնը
միայն կերակուրի համար մասնաւորե՞ց. ուր առա-
քելոյն փաստաբանութիւնը երէտ տեսակ մոլո-
րութեան մէկէն դէմ է. «որոնք ամուսնանալէն
» պիտի արգիլեն. (այս մէկ). ու ետ պիտի պա-
» հեն կերակուրներէն », մէկն ալ այս: Ուրե-
մըն պէտք էր հակառակորդին սա՛ հաւաքաբանու-
թիւնը շինել իր հասկըցած կերպովը:

Եստուծոյ ամէն ստեղծուածները կամ ամուս-
նանալու բարի են՝ կամ կերակուրի:

Սարդը Եստուծոյ ստեղծուածներէն է:

Եյս երկու նախադասութիւնները դնէր նէ՝
ինքն ալ մարդը ուտելու աղէկ կուգայ ըսելու ըս-
տիպուելէն ազատ կը մնար, եւ այս հետեւու-
թիւնը կը հանէր:

Ուրեմն մարդը ուտելու աղէկ չգար նէ՝ գոնէ
ամուսնանալու աղէկ կուգայ:

Եսով Բարի ճարտ գրքին դէմ փաստ մըն ալ
եղած կը գտնուէր. որ եկեղեցականներուն սուրբ
կարգ առնելէն ետքը ամուսնանալը օրինաւոր չէ
կըսէ. եւ հակառակորդը անոր վըայ երկար կը
խօսի ետքը որ պիտի տեսնեմք:

Բայց որ կողմը դառնայ հակառակորդը նե՛
 առնայն արարած Եւրոպայ քաղ Էն խօսքը թէ ա-
 մուսնանալու մասնաւորէ՛ թէ կերակուրի, չը-
 կրնար օրինաւոր հետեւութիւն հանել. անոր հա-
 մար ալ չկրնար հասարականութիւն շինել:
 Եւրոպայ ամէն արարածները կամ կերակուրի
 կամ ամուսնութեամբ իրենց տեսակը շատցընելու
 աղէկ են ըսէ նէ՛ ՝ անխօսքին կըսէ. ահա անա-
 սունները այն տեսակէն են որ իրենց տեսակը
 պիտի շատցընեն. ուրեմն անոնց միւր ուտելն
 օրինաւոր չէ: Իսկ թէ որ հակառակորդը հաճի
 այս խօսքը իրրեւ ընդհանուր նախադասութիւն
 հասկնալ, (որ մինչեւ հիմայ անանկ հասկըցած
 չըլլալը տեսանք), որքազան կաթուղիկոսին պէս
 ըսած կըլլայ. եւ կը հասկնայ որ անոր բերած
 վկայութեանը մէջ ծաղրելի բան մը չկայ. իրեն
 ամենայն արարածները մէկէն եւառանց խրտու-
 թեան ասելու աղէկ են հասկնալը ծաղրելի է.

ԳԼՈՒԽ Բ

Բարի մարդ գրքին կարծեցեալ հերետիկոսութիւնները

Հակառակորդը սրբազան կաթողիկոսին
պեղազեան ըլլալը որպէս թէ հաստատելէն ետ-
քը ուրիշ մոլորութիւն կարծած բաներով ալ
կամբաստանէ անկալ : Արսէ . ինքը կը քարոզէ
,, կուսին Սարիամայ երկրպագութիւն . սրբոց բա-
,, րեխօսութիւն . պատկերապաշտութիւն . վերըս-
,, տին ծնունդ ձեռամբ մկրտութեան . պեղազեան
,, հերետիկոսութիւնը իր ամէն ճիւղերովը . (մար-
,, դրս մեքենայի պէս բան մըն է կարծելն ալ՝ որ է
,, մանիքեցւոց աղանդը, պեղազեաններուն մէկ ճիւ-
,,ղը սեպելով (Բնագործակ . էր . 27 .) անկանոն
,, գրքերը իբրեւ աստուածաշունչ մատեան , եւ
,, փրկութիւն 'ի ձեռն բարեգործութեան՝ եւ այլն
,, եւ այլն ,, : (Բնագործակ . էր . 80) : Ասոնց վրայ
աւելցնելու է նա եւ կարգաւորներուն կարգ առ-
նելէն ետքը ամուսնանալուն արգելքն , ու պահ-
բռնելը , որոց վրայ շատ կամ քիչ խօսած է հա-

կառակորդը: Այս ատով սրբազան կաթողիկոսին
 վրայ ինն տեսակ իրաւ կամ սուտ մոլորութիւն-
 ներու անձունի կառակութիւն մը եղած կըլլայ:
 Ահկը՝ որ է պեղազեան աղանդը՝ բողոքական-
 ներուն «սփռ» Առինկիին վրայ աւելի տեսնելով
 որուն հետքն ալ չգտանք սրբազան կաթողի-
 կոսին վրայ, անիկայ վերջած է. մէկալ մոլո-
 րութիւններն ալ վերցընելու ջանամք: Բայց
 նախ սա՛ ըսեմք ընդ հանրայեւ, որ հոս համ-
 բանները ամէնն ալ պեղազեանէն զատ այն ըս-
 ներն են որոնցմով բողոքականները եկեղեցիէն
 քատուած են. ուստի ասոնք միայն անոնց աչքին
 մոլորութիւն կերելին: Ասոնց ամէն մէկին վրայ
 առանձին խօսելը եւ ուղղափառութիւն ըլլալին
 պաշտպանելը այս գրքիս գործը չէ. ուրիշ տե-
 դեր քանի որ առիթը պատահեր է նէ՛ խօսած
 ենք կամ պիտի խօսիմք. հոս միայն հակառա-
 կորդին բաժանները պիտի քննենք. գլուխը ուժը
 յօդուած բաժանելով:

ՅՕԴՈՒՆՕ 1

ԿՈՒՍԻՆ Մարիամայ երկրպագութիւն :

Ասոր վրայ երեք բան կը խօսի Հակառակորդը . մէկ մը անարատ յղութեան վրայ . երկրորդ՝ մշանջենաւոր կուսութեան վրայ . եւ երրորդ՝ բարեխօս բռնելու վրայ : Երրորդը որովհետեւ սրբոց բարեխօսութեան հետ նոյն է՝ երկրորդ յօդուածին ձգելով այս յօդուածս երկու հատուած կը բաժնեմք :

Ա. Անարատ յղութեան վրայ :

Հակառակորդը ասոր վրայ կըսէ . թէպէտ պապականութիւնը օրէ օր տկարանալու վրայ է ,
 « բայց կոյս Մարիամին նուիրուած պաշտամունքը զարմանալի աճումն առաւ : Ասիկայ է հիմայ
 ,, պապականութեան միակ յոյսը . եւ պապական
 ,, հաւատոյ մասանց վրայ յաւելցուցին անարատ
 ,, յղութեան նոր վարդապետութիւնը : Մատ
 ,, թէոս արքեպիսկոպոսը աւետարանին վարդա
 ,, պետութեանը դառնալու փոխանակ՝ կուսակցե-

„ցաւ աս նորոգ վարդապետութեանը „ (Ընդ-
դիմի . եր . 75) :

Մնայեա ցուցընել կուզէ այս ըսողը . որպէս
թէ հայոց եկեղեցին անարատ յղութեանը չէր
հաւատար առաջ . եւ միայն Սատթէոս արք ե-
պիսկոպոսը կը հաւատայ . այն ալ Պիոս Թ պա-
պին նոյն վարդապետութիւնը 1854ին իբ-
րեւ եկեղեցւոյ հաւատք հրատարակելէն ետքը :
Չզիտեմ այս բանիս վրայ հակառակօրդը ի՞նք
խաբուած է , թէ ուրիշները խաբել կուզէ :

Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցին ամէն ատեն
անարատ յղութեան վարդապետութեանը հա-
ւատացած է , եւ ասոր ասպացոյց է այն՝ որ ղեկա-
ցին ասոր տօնախմբութիւնը կը կատարէ : Ըս-
կզբնական մեղօք շաղախելով որդի բարկութեան
եւ աստուածային պատուհասի արժանի անձի մը
յղութիւնը եկեղեցին չտօներ : Արնայ ըսել բո-
ղոքականը թէ եկեղեցին օրբոյն Յովհաննու կա-
րապետին յղութիւնն ու ծնունդն ալ կը տօնէ . ու-
րեմն սուրբ կարապետն ալ սկզբնական մեղքէ
ազատ ծնաւ : Ար պատասխանեմ թէ՛ յղացած ա-
տենը ազատ չէր . բայց ծնանելէն առաջ ազա-
տեցաւ մօրն արգանդին մէջ . երբ որ սուրբ կոյ-
սը այցելութեան գնաց . եւ ողջոյն տուած ժա-
մանակը տղան Նշխարէթի արգանդին մէջ նոր
շնորհքի մը արժանացածի պէս ցնծալով խաղաց
(Ղալ . Ե . 41 . 44) : Մեր համար Հայոց
սուրբ եկեղեցին սուրբ կարապետին ծնունդը

կը տօնէ . ուրիշ եկեղեցիներ ալ յղութիւնը կը տօնեն նէ նոյնը ըսել է . վասն զի սրբոյն ըսկզբնական մեղքէ աշատուիլը յղութեան եւ ծընընդեան մէջ տեղ պատահեցաւ :

Սուրբ կուսին անարատ յղութիւնը եկեղեցւոյ մէջ երգուած շարականներն ալ կիմացընեն , երբ վերափոխման տօնին առաջին օրուան ճաշու շարականին՝ որ սուրբ Մովսէս խորենացիին շինածն է Ե դարուն մէջ կերգեն . « անթառամ , ծաղիկ , անօրոտութեամբ շառաիղ : » Ահգէոնի տեսած բուրգին կը նմանցընեն . որ բոլոր աշխարհ աստուածային շնորհաց անձրեւէն ազատ եղած ատենը նոյն շնորհքը վրան իջաւ . եւ բոլոր տիեզերք մեղաց զիճութիւնով թրջած ատենը մինակ անիկայ չոր մնաց : Մովսէս մարդարէին տեսած մորենիին կը նմանցընեն . որ կրակի մէջ էր ու չէր այրեր :

Եւս հաւատքը հիմնած է սուրբ աւետարանին պատմածին վրայ , որ հրեշտակը երբոր սուրբ կուսին աւետիս բերաւ որ բանն Եւսառած անկէց պիտի մարմնանայ , տակաւին տեսաւ մերոյ մարմնանալէն առաջ սուրբ կոյսը լի շնորհօք* ա-

* Աւետարտնին հայերէն թարգմանութեանը մէջ Բերիքալ գրած է . բայց յունական բնագիրը Κεχαρισμένη (քէխարիսմէնի) լի շնորհօք է : Բողոքականներն ալ տաճկերէն թարգմանած են՝ լուրջ պաշտօն շնորհօք գտած : Լատին թարգմանն ալ նոյնպէս հաս-

նուանեց եւ թէ որ տէրն մեր տակաւին սուրբ
 կուսին արգանդը չեկած եւ հոգին սուրբ լինոր
 վրայ չիջած շնորհքով լեցուն էր նէ, երբ ե-
 դած կրկայ այս շնորհաց լիութիւնը: Ասկայ
 բողոքականները աղէկ դիտցած պիտի ըլլան, որ
 կրսնն թէ քանի որ մեղքը կը տիրէր՝ շնորհքը
 քիչցած էր աշխարհքիւ վրայ, եւ հետոն մե-
 ռոյ մարդանալոյն արդիւնքն է շնորհաց առա-
 տութիւնը: Այս ըսելով մեզի հետ մէկ տեղ
 սուրբ գրոց կը համաձայնին, որ կըսէ. «ամե-
 », նեքին մեղան, եւ նուազեալ են 'ի փառացն
 », աստուծոյ. եւ արդարանան ձրի նորին շնորհօք
 », 'ի ձեռն փրկութեան որ 'ի Քրիստոս Յիսուս'
 (Հռմ. Գ. 23. 24): Արքազան կաթուղիկո-
 սըն ալ այս հաւատքը սկիզբէն ունէր, եւ չէ
 թէ Պիոս Թ. պապէն սովորեցաւ: Աւ կարծեմ
 հակառակորդին կարծեօքը պէտք էր որ երբ յիշ-
 եալ պապը այս վարդապետութիւնը հրատարա-
 կեց՝ սրբազանը ուրանալու եւ ասոր դէմ քրօքեալ
 ընելու էր. որպէս զի պապականներուն համա-

կըցած է. որ Gratia plena (կրացիա բլէնա) կը-
 թարգմանէ: Արով հարկ կըլլայ ըսել, թէ՛ մեր թարգ-
 մանիչներն ալ բերկեալ բառը լի շնորհօք ըսելու մըտ-
 քով առած են, որովհետեւ մաքուր բերկրութիւն ալ
 աստուածային շնորհքով լեցուած սրտի մը յատուկ
 է. որուն խիղճը զինքը տրամեցընելու բան մը չունի:
 Իդնատիսս մեկնիչ վարդապետն ալ այս խօսքը ըս-
 կըզնական մեղաց նկատմամբ կը մեկնէ:

ձայնած չըլլայ : Բայց ասիկայ բողոքականներուն
յատկութիւնն է . որոցմէ եղան՝ որ պատին հա-
կառակելու համար հոգւոյ անմահութիւնն ալ ու-
րացան , ինչպէս կը պատմէ ()տէն դաղղիացին .
որուն պատմութեան հաւատարմութեանը բողո-
քականներն ալ կը վկայեն , եւ այս պատմածը
1568 ին Ղինէվրա քաղաքը բազմամբոխ դըպ-
րոցի մէջ եղած կըսէ (Պատմութիւն Լուսին .
հատոր . Լ . ԳԼ . ԻԲ . առաջին գլխաբոլորին) : Ս' ենք
երբ որ սուրբ եկեղեցւոյ հաստատուն աւանդու-
թեան համաձայն բանի մը բողոքականներուն ալ
հաւատալը տեսնեմք՝ չեմք ուրանար :

Բ . Սուրբ կուսին մշտնջենաւոր կուսութիւնը :

Հակառակորդը այս նիւթոյս վրայ կըսէ .
« մեր վրայ խօսելով , մենք կը խորհիք թէ Սա-
« րիամին մշտնջենաւոր կուսութիւնը հականա-
« պէս հարկաւոր վարդապետութիւն մը չէ մեր
« փրկութեանը : Սուրբ գրոց մէջ յայտնուած չէ .
« եւ աստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնող-
« ները զանիկայ չեն կրօնար ընդունիլ իբրեւ
« հական հաւատալիք մը : Եւ նկատմամբ անոր
« մարդոցմէ հաւատք պահանջելը , եւ իբրեւ հա-
« ռատալեաց հական մասը քարոզելը ուրիշ՝ Եւե-
« տարան քարոզել է » (Մարտիրոս . էր . 75 . 76) :

Արկու հարիւր տարիէն աւելի է բողոքա-
կանները հական հաւատալիքները ինչ ըլլալը կը

քընտրուէին . այս խօսքերէս կերեւի որ վերջապէս
 գտնելու յաջողեր են . եւ անոնց մէջ սուրբ
 աստուածածնին մշտնջենաւոր կուսութիւնը պա-
 րունակած չէ եղեր : Ասոր վրայ զիրենք կը շը-
 նորհաւորեմ . միայն թէ գտնուածներուն վրայ
 ամէն բողոքականները միաբանէին : Այս վարդա-
 պետութիւնը իրենց կանոն հաստատոյ բռնած սուրբ
 գրքին մէջ գտած չեն եղեր . սուրբ գրքին մէջ
 գտնուածներուն հետ ի՞նչպէս են . սուրբ կոյս
 Մարիամը հիմայ աստուածածնին ըսելը կընդունի՞ն
 կոր մի , եւ կանոն հաստատոյ սուրբ գիրքին մէջ
 պարունակած էական մասն հաւատոյ կը ճանչ-
 նա՞ն կոր մի , որ ասկէց առաջ չէին ճանչնար .
 երբ սուրբ գիրքը կը պատմէ որ սրբոյն Յով-
 հաննու կարապետին մայրը Աղիսարէթ հոգւով
 սրբով լեցուելով ըսաւ սուրբ կուսին . “ ուստի ”
 “ է ինձ այս , զի եկեցցէ մայր Տեառն իմոյ առ իս ”
 (Ղ. 4 . Ե . 43) : Եւ թէ որ հոս Տէր բառը
 Աստուած ըսել չեն ճանչնար նէ՛ ի՞նչ մըտքով կը
 կարծեն որ Աղիսարէթ իրեն Տէր անուանած ըլ-
 լայ տակաւին մօրն արգանդէն չծնած տղայ մը :
 Ուստի քանի որ սուրբ կուսէն ծնածը Աստուած
 եւ անոր ծնողը աստուածածին չը ճանչնան նէ՛
 սուրբ գիրքը կանոն հաւատոյ բռնողներուն կար-
 դը զիրենք գնելը իրաւ չէ :

Ապա կամ զլիաւոր հաւատալիք մենք ալ
 կը ճանչնամք , այն ալ միայն մէկ հատ մը որ
 սուրբ առաքեալները սովորեցուցին մեզի եւ ամէն

ուղղափառ հաւատացեալները ընդունեցին . եւ այս է սուրբ եկեղեցին հաւատալը : “ հաւատամք յեկեղեցի սուրբ ” . կամ ինչպէս որ հայատանեայց սուրբ եկեղեցին սուրբ Առաւորչէն սովորելով կը զօրուցէ . “ հաւատամք ’ի մի միայն ” սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի ” : Միայն ասոր հաւատացողը հաւատալիքներուն ամենուն ալ կը հաւատայ , թէ եւ ամէն հաւատալիքները մի լստ միոջէ զիտցած չըլլայ . այս պայմանով որ՝ երբ գիտնայ եւ իմանայ որ եկեղեցին այն ինչ բանին կը հաւատայ , զինքն ալ հաւատալու պարտաւոր ճանչնայ : Աւ անոնց մէջ կը պարունակի սուրբ աստուածածնին մշտնջենաւոր կուսութիւնն ալ . որուն հաւատալը սուրբ կոյսը հեթանոս կընիկ մարդոցմէն ալ վար բռնելով պատիւը կոտրել է , վասն զի հեթանոսներուն մէջ զգաստ կընիկ մարդիկ երբ զաւակ ունենալ եւ մեծցընելէն ետքը էրիկնին մեռնելով զիրենք ամուսնութեան նպատակին հաւած ճանչնալով որ է որդէծնութիւնը , մէկ մըն ալ չէին կարգուէր :

Եկեղեցին անսխալ ճանչցողները կը պարտաւորին անոր վարդապետածներուն հաւատալու . եւ եկեղեցւոյ անսխալութիւնն ալ մեզի սովորեցընողը եւ ապահովցընողը Տէրն մեր ինքն է . որ սուրբ Հոգին խրկելու խոստացաւ որ յաւիտեան հաւատացելոց հետ բնակի . (չէ՛ թէ մինակ առաքելաշնորհն մէջ՝ մինչեւ անոնց մեռնելը . չէ՛

նէ՝ Քրիստոս քառսուն յիսուն տարի միայն տե-
ւելու եւ անկէց ետքը անօգնական ձգելու համար
կազմած կըլլար եկեղեցին) . եւ ամէն ճշմարտու-
թիւն եւ ամէն բան ճշմարտութեամբ անոնց յոյժ-
րեցընէ : (Յովն . Ժ. 16 . Ժ. 9 . 13) : Այս
նիւթոյս վրայ շինած եմք Յայտարարութեան
գիրքը . որուն մէջ ըսածներնուս ամէն ապացոյց-
ները կը գտնուին : Ուստի՝ եկեղեցիին քարոզածէն
զատ աւետարան քարոզելը՝ ուրիշ Աւետարան քարոզել է .
չէ՛ թէ բողոքականներուն ըրոնած ճամբան պա-
կասուոր գտնելը :

Սրբազան կաթողիկոսը սուրբ աստուածած-
նի մշտնջենաւոր կուսութեանը վրայ խօսած ս-
տեներ ըսեր էր թէ՝ « մինչ իր անդրանիկ որդին
,, ծնաւ խօսքին մէջ մինչեւ բառը կընշանակէ յա-
,, ռիտեանական . մշտնջենաւոր » : Այսպէս ըրած
ըլլալը հակառակորդն ալ կը ճանաչէ . (Ներսէ-
սի . էր . 76) : Աւ ասիկայ հերքելու համար իր
հղօր տրամաբանութիւնը ձեռք կառնէ . որով ա-
ռաքելոյն մէկ խօսքէն որ կաթողիկոսը իր ըսա-
ծին վկայութիւն բերած էր . հետեւցընել ուղեց
թէ մարդոյ միւր ուտելու աղէկ կուգայ ինչպէս
որ նախընթաց գլուխին մէջ տեսանք :

Հոս ալ՝ որպէս թէ սրբազան կաթողիկո-
սը յատկացուցած չըլլար թէ Տիեզեւ բառը այն
ինչ խօսքին մէջ (եւ ո՛չ ամէն տեղ) յաւիտենա-
կան եւ մշտնջենաւոր կընշանակէ , քանի մի ու-
րիշ խօսքեր մէջ կը բերէ , որոց մէջ Տիեզեւը ժա-

մանակի սահման կը ցուցընէ . եւ անոնք ալ յա-
մայեան թարգմանել կուտայ սրբազան կաթուղի-
կոսին . ինչո՞ւ համար : Մինակ գրքին երկու ե-
րեսը պարապ խօսքերով լեցունելու . եւ դիրքը
կարգացողներուն աչքին մօտիւր փշելու համար :
Եւ ինձ դիրքը համառօտ ընելու համար՝ բերած
վկայութիւններու կարեւոր կտորները չգրելուն
փոխանակ ասանկ տրամաբանութիւններ չընէր նէ
աւելի աղէկ կերպը գտած կըլլար կարճ խօսե-
լու : Բայց ի՞նչ պիտի ըսես . մարդը փափաք ու-
նի զինքը չէ թէ միայն աղէկ աստուածաբան ,
այլ եւ քաջ տրամաբան ալ ցուցընելու : Աւրիշ
առիթով պիտի տեսնենք ետքը որ եկեղեցական
պատմութեան քաջահմուտ երեւելու ալ նոյն
փափաքը ունի :

Այա թէ ո՛չ՝ ինչպէս որ ինքը սրբազանին ճիշ-
դ բառը այս էն խօսքին մէջ յամփոփան կը նշանա-
կէ ըսելը ջրել ուղեց ուրիշ խօսքեր բերելով
որ ժամանակաւոր կը նշանակեն , մենք ալ իրեն
ըսածը ջրելու իրաւունքը իրմէ տուած կըլլանք
ուրիշ վկայութիւններ մէջ բերելով . որ նոյն ճիշ-
դ բառը ճշմոյշմանս ըսելու նշանակութեամբ
առնուած է : Սուրբ գիրքը՝ Այնահատեան տա-
պանէն թող տուած ազուաթին համար կըսէ թէ
մէկ մըն ալ ետ չգարձաւ ճիշդէն՝ գետնին երեսէն
ջուրը չցամաքեցաւ (Օ՞նն . Բ . 7) . Արովհե-
տեւ հակառակորդը պիտի չկրնայ ըսել թէ անկէց
ետքը դարձաւ տապանը մտաւ , արդեօք հրաման

կուտայ մեղի որ հետեւցընեմք թէ՛ միշտ Վա-
տուծմէ ազդեցութիւն ըլլայ նէ սուրբ Առաքին եւ
Յովսէփայ եւ Տեառն մերոյ Ազիպտոս մնալու
հրամանը՝ յաւիտեան ըսել ըլլայ : Եւ ասոր հրա-
ման չտայ նէ՝ արդեօք Աաղմոսին « ասաց Տէր
,, ցՏէր իմ նիստ ընդ աջմէ իմմէ , միշտ եղից
,, զթշնամիս քո պատուանդան ոտից քոց ,, խօսքէն
(Ո՛ր. 1) ինքը պիտի հետեւցընէ՞ թէ՛ անկէց
ետքը անոր պիտի ըսէ թէ ե՛լ անկէց :

Ասոր տրամաբանելու կերպէն սա՛ կը հետեւի
որ՝ խելմը խօսքեր կան որ միշտ բառին յաւիտեան
նշանակելը սուտ կը հանեն . խելմը խօսքեր ալ
կան որ՝ նոյն բառին ժամանակի եւ տեւողութեան
սահման մը նշանակելը սուտ կը հանեն . ուրեմն
միշտ բառը ո՛չ յաւիտենականութիւն կը նշանա-
կէ եւ ո՛չ ժամանակի սահման : Բայց տրամաբա-
նութիւնը՝ որ կըսէ թէ լոկ մասնաւոր նախադա-
սութիւնները մինչեւ որ ընդհանուրի կամ եզա-
կանի կերպարանք չառնեն նէ հաւտքաբանութեան
անդամ չեն կրնար ըլլալ, եւ ասոնցմէ հետեւու-
թիւն չելլեր, վերոգրեալ հետեւութիւնը հանե-
լու հրաման չտար մեղի :

Ար մնայ ըսել թէ միշտ բառը երբեմն յա-
ւիտենականութիւն եւ մշտնջենաւորութիւն կը
նշանակէ . եւ երբեմն ժամանակի սահման կը
ցուցընէ : Բայց այս ինչ տեղը ինչ մտքով առ-
նելու ըլլալը ինչէ՞ն հասկընամք . երբ երկու նը-
շանակութիւնով ալ գործածուած տեղերուն իստ-

ուածքին ձեւը նոյնն է : « Ահաւ Յիսուս առ-
 « նել եւ ուսուցանել մինչեւ ցօրն » (Մարթ. Լ.
 1) խօսքին պէս է « ո՛չ դարձաւ ագռաւն մին-
 « չեւ ցցամաքիւ ջրոյն » խօսքին մէջն ալ . երկու
 մէկէն ալ քովերնին մէկ մէկ տրական ունին :
 նմանապէս « նստարուք այդր մինչեւ երթայց
 « կացից յաղօթս » խօսքին , (Մարթ. Լ.Ձ. 36)
 որ ժամանակի սահման կը ցուցնէ . եւ « ոչ
 « թողցուն ձեզ մեղքդ այդոքիկ մինչեւ մեռա-
 « նիցիք » (Լուկ. ԼԲ. 16) խօսքին որ յաւիտ-
 եան կը նշանակէ . որովհետեւ մեռնելէն ետքը
 մեղաց թողութիւն չըլլար* , կաղմութիւնը մի եւ
 նոյնն է . երկուքին ալ մէկէն ետքը մէկ մէկ
 ապառնի բայ կայ :

Նսանկ երկու իրարու հակառակ կերպով
 հասկըցուելու խօսքերը որ սուրբ գրոց մէջ կը

* Մեռնելէն ետքը մեղաց թողութիւն չըլ-
 լար ըսելնիս ընդհանուր մտքով առնելաւ չէ՝ . ա-
 պա թէ ո՛չ եկեղեցւոյ աղօթելը թէ « թող զմե-
 « ղըս մեր ննջեցելոց » , որ ամէն ազգ ունի , պարապ
 կերթայ . և մենք չեմք կըլնար ուրանալ որ կենդա-
 նութեան ատենը մէկը սրտանց զղջայ՝ բայց ա-
 պաշ խարութեամբ զաստուած չհաշտեցուցած մեռ-
 նի նէ՝ եկեղեցւոյ աղօթքովը անոր մեղացը թո-
 ղութիւն կըլլայ , որ՝ քանի՜ որ կենդանի էր նէ թո-
 ղութիւնը ապաշխարութեամբ գտնելու կը պար-
 տաւ որէր : Ասոր վրայ ապացոյցներով երկար խօ-
 տելու տեղը չէ :

դա՛նուին, շիտակ մտքով հասկընալու ի՞նչ կանոն
կուտայ հակառակորդը: Աճինչ. վասն զի չկըր-
նայ պիտի ըսել որ Հոգին սուրբ կարգացողին
հոգւոյն մէջ անոր շիտակ միտքը կազդէ. որով-
հետեւ այն ատենը պարծենցած կըլլան թէ մենք
Հոգւով սրբով կը խօսիմք. եւ այս պարծանքը
հակառակորդը չընդունիր, եւ նենգամիտ ստա-
խօսութիւն մըն է կըսէ (Լուսաբանութեան . եր . 41):
Արեմն ի՞նչ կը մնայ. բայց եթէ երկու կողմը
հասկցողին ալ իրաւունք տալ: Սուրբ կուսին
մշտնջենաւոր կուսութենէն զատ բաներու վրայ
այսպէս երկու կերպ զրուցուածքներ կան: Տեղ
մը Քրիստոս կըսէ. « Հայր իմ մեծ է քան զիս ».
(Յովհ . ԺԴ . 28) ուրիշ տեղ մը կըսէ « Ես
« եւ Հայր իմ մի եմք » . (Յովհ . Ժ . 30): Ես
երկու խօսքը որ իրարու հակառակ կերեւին, եւ
երկուքին քով ալ ի՞նչ մտքով ըսուածը հասկը-
ցընելու նշան մը չկայ, ի՞նչպէս հասկընալիքը
որկէ՞ց սովորելու է: Մենք կըսեմք թէ ասանկ
բաներուն ճշմարիտ իմաստը եկեղեցին կը սով-
որեցընէ. անոնք ասիկայ ընդունել չուզելով կը-
սեն թէ ամէն մարդ իր հոգւոյն փրկութեանը
համար ինչպէս աղէկ կուզայ նէ անանկ կը հաս-
կընայ. որկէց կը հետեւի որ մէկին հոգւոյն փրկ-
կութեանը՝ Տէրն մեր Հիսուս Քրիստոս Հայր
Լստուածէն պրզտիկ էր եւ Լստուած չէր ը-
սելը աղէկ եկած պիտի ըլլայ եղեր. մէկալին
Հայր եւ Արդի միայն անունով տարբերեալ մէկ

անձն են ըսելը աղէկ կուգայ եղեր. երրորդի
 մը Հայր եւ Արդի կամօք ամէն ատեն իրարու մի-
 արան են ըսելը, եւ ըսած ինքեանք կամաց միութիւն
 կամ միակամութիւն հասկնալը աղէկ կուգայ ե-
 ղեր որոց առաջինն ու երրորդը արիօսականնե-
 րուն, եւ երկրորդը սարէլեաններուն մոլորու-
 թիւնն է: Արջապէս ուղղափառներուն ալ հոգ-
 ւոյն փրկութեանը աղէկ կուգայ հաւատալը թէ
 Քրիստոս Տէրն մեր իբրեւ մարդ մտածելով
 Հայր Աստուած անկէց մի՞տ է. իսկ իբրեւ Աստ-
 ուած մտածելով ըստ ամենայնի Հօր Աստուծոյ
 հաւասար եւ էութեամբ եւ բնութեամբ անոր
 հետ մի, եւ միայն անձին տարբերութեամբ ո-
 թշուած Աստուած է: Ասած ունի՞ս որ ասանկ
 իրարու հակառակ հաւատք ամէն մէկը իր հաւա-
 տացողին աղէկ գայ. Արիօս իր հաւատքովը,
 Սարէլ իր հաւատքովը, ուղղափառն ալ իր հա-
 ւատքովը ամէնքը միապէս իրենց հոգւոյն փրկ-
 կութիւնը գտնեն: Սակայն բողոքականներուն
 ըսածին հետեւութիւնը այս է, եւ այս գիտնա-
 լով չես զարմանար Օւիսկլին վրայ որ Հերակ-
 լէսը եւ Կատոնը եւ Սոկրատը եւ Վուսա Պոմ-
 պիլիոսը երկնից արքայութեան մէջ Քրիստոսի ա-
 թուակից ըրեր է. վասն զի ասոնք ալ իրենց
 ժամանակը ինչ բան որ Աստուծմէ կամ աստուած-
 ներէն յայտնուած կարծեցին նէ անոր հաւատա-
 ցին, անկէց ետքը մէկ բան մը միայն կը մը-
 նայ ըսել. այսինքն թէ ճշմարիտ հաւատք քա-

բողեւու համար առաքեալները հեռուն մերոյ
հրամանովը բոլոր աշխարհք պըտըտեցան եւ ա-
նոր համար մեռան նէ՝ պարապ աշխատութիւններ
եւ պարապ տեղը արին թափել էր :

Տրամաբանական սխալ մըն ալ ունի հակառա-
կորդը : Արբ սրբազանը իրեն եւ ուղղափառութեան
դէմ առարկութիւն մը մէջ բերէ եւ լուծելու ըլ-
լայ նէ՝ տուած պատասխանը որ լոկ հերքումն հա-
կառակ կարծեաց է, հակառակորդը արօցոյց կը կարծէ .
եւ կըսէ . « մինչեւ իր անդրանիկ որդին ծնաւ »
խօսքին մէջ մինչեւը յաւիտեան եւ մշտնջենաւոր
կը հասկնայ . « որպէս թէ ան խօսքը կապացու-
յանէ անոր մշտնջենաւոր կուսութիւնը » (Անդ-
րիմախ . էր . 76) : Աւերբ դարձեալ սրբազանը
սուրբ կուսին մշտնջենաւոր կուսութիւնը ուրա-
ցողներուն առարկութիւնը մէջ կը բերէ եւ կը հեր-
քէ ըսելով որ՝ մէկի մը անդրանիկ ըսուի նէ հարկաւ
իրմէ ետքը ուրիշ եղբայրներ ունեցած չհասկըց-
ուիր , ասոր համար հակառակորդը կըսէ . « տար-
» օրինակ ճամբով կը ջանայ ցոյցընել թէ անդրա-
» նիկ բառէն կը հասկըցուի որ Սարիամ ետքը
» ուրիշ զաւակ չունեցաւ » (անդ . էր . 77) .
Արբազանը այդպէս յիմարական ջանք չընէր . մի-
այն այն կը ցուցընէ թէ՝ անդրանիկ բառէն չհաս-
կըցուիր որ Սարիամ ետքը ուրիշ զաւակ ունե-
ցաւ : Այս երկու զրուցուածքները իրարու հեա-
նոյն նշանակութիւնը չունին :

Այս 138 երեսէ բաղկացեալ տետրակին մէջ

մինչեւ հոս չորս անգամ ծուռ եւ ծիծաղելի տը-
 րամաբանութիւն տեսանք : « Նախ՝ այն որ մարդոց
 միտը ուտելու աղէկ գալ հետեւցուց : Արկրորդ՝
 որ սրբազանին ճիշդէն բառը «յ» նշ կոստքին մէջ
 այս ինչ նշանակութիւնը ունի ըսելը ջրելու հա-
 մար ունի տեղ «նշ» նշանակութիւն ունենալը ցու-
 ցուց : Արրորդ եւ չորրորդ, որ ճիշդէն եւ անդրաւի
 բառերը բըռնելով եկեղեցւոյ հաւատքին հակա-
 ռակ կոստողներուն կարծիքը հերքելը՝ ճշմարտու-
 թիւն ապացուցանել կարծեց : Այլ ասոնց ամէնուն
 ալ կրկնաճանաչան անուն դրաւ . որպէս զի կար-
 դացողները ըսեն թէ տեղովը կը կոսի կոր .
 սխալը ինչ տեսակ ըլլալն ալ զիտէ կոր . ուրեմն
 Աթուղիկոսը ճշմարտապէս սխալ տրամաբաներ
 է : Յայց մեզի անանկ կուգայ որ՝ կրկնաճանաչան
 բառերը իր ականջին անուշ եկեր է . ուստի յա-
 ճախ կը կրկնէ . որպէս զի այն բառերուն վրայ
 ունեցած սէրը եւ փափաքը յագեցընէ : Ասածիս
 օրինակ թող ըլլայ սա կոստքը : « Այսպէս ահա
 ,, այս գլուխը երեք իմաստակութիւն կը բովան-
 ,, դակէ ծայրէ 'ի ծայր . իմաստակութիւններն ալ
 ,, իրարմէ շատ տարբերութիւն չունին . վասն զի
 ,, առաջինը կրկնաճանաչան է , եւ երկրորդը կրկ-
 ,, նաճանաչան է . իսկ երրորդը կրկնաճանաչան
 է ,, (Անդրիս . Եր . 78) : Արեւարայս բառե-
 րը արտասանելէն փափաքը լեցընելու համար տասն
 իմաստակութիւն հանել . եւ ամէնուն ալ նոյն անու-
 նը տալ : Նուա մէկ իմաստակութիւն մը չեղած

տեղէն երեք հատ գտեր է, տասը հատ գտեր է.
բան մը ըսել չէ. որովհետեւ խրեքն ալ անգոյ է,
տասն ալ: Բայց մենք հոս այս նիւթիս վրայ ը-
սելիքնիս վերջացընելով սիրողաբար խրատ կու-
տամք հակառակորդին, որ տրամաբանութեան
կողմէն բաղդը փափարին չօգներ կոր. իր տը-
րամաբանութիւնը հանդիսացընելը ուրիշ աւելի
բարեյաջող առիթներու պահէ:

ՅՕԴՈՒՆԾ

Կուսին Մարիամայ երկրպագութիւն, և սրբոց բա-
րեխօսութիւն:

Ասոնք երկուքը յետագայ խօսքով իրար խառ-
ներ է հակառակորդը. մենք ալ անոր համար մէկ
յօդուած ըրինք: Արսէ. «բայց երբ որ մէկը
» կելլէ անկէ կանցնի կոյս Մարիամին միջնոր-
» դութեանը եւ բարեխօսութեանը, ան (այն)
» ատեն յայտնապէս եւ ուղղակի կը մաքառի
» փրօհութեան էական վարդապետութեան մը
» դէմ: Այնպիսին կը մերժէ մեր տիրօջը Յիսու-
» սի Քրիստոսի միջնորդութիւնը. եւ արարած
» ու հունաւոր էակի մը կապաւինի փոխանակ ան-
» հուն փրկչին»: (Բնագրիմաթ. էր. 76): Այս-

քան խոշոր խօսելուն մի՛ հաւատար . վերջը ունենալ բանի մը պիտի հասնի : եւ թէ ի՞նչպէս մտիկ ըրէ :

Ար հարցընեմ այդ աստուածաբանին եւ ընկերներուն : Ա՛յ էկ մարդ մը մահուամբ աշխարհէ փոխուած սուրբ մը առ Աստուած բարեխօս եւ միջնորդ բըռնած ատենը իր տիրոջը Հիսուսի Քրիստոսի միակ միջնորդութիւնը կը մերժէ , եւ փոխանակ անհուն փրկչին , արարած եւ հունաւոր էակի մը կապաւինի նէ՛ ինչպէս որ հաւատակորդը ըսաւ , կենդանի մարդու մը աղօթքին ինքզինքը յանձնելով եւ անիկայ իրեն համար առ Աստուած միջնորդ բըռնելով ի՞նչ ըրած կըլլայ : Վործը նոյն է . եւ տարբերութիւն մը ունի ալ նէ՛ աւելի կենդանի մարդոց միջնորդութեանը դէմ է : Անն ալ գիտեն որ մարդս քանի որ աշխարհքի մէջ է , կամ մեղաց մէջ է կամ մեղանշելու վտանգի մէջ է . իսկ սուրբերը որ աշխարհքէս ելած են . մեղք իշնալու վտանգէն ալ ազատած են : Արդ՝ արդարոց աղօթքը Աստուծոյ աւելի ընդունելի են . քան թէ մեղաւորներունը : Ասանկ կըսէ մարդարէն . “ զկամս երկիւր ղածաց իւրոց առնէ տէր . աղօթից նոցա լսէ , եւ կեցույանէ զնոսա ” (Սաղմ. ՃԻԴ. 19) :

Հապա ինչո՞ւ համար Սողոս առաքեալը հաւատացելոց ապրսպրելով որ ընդհանրապէս ամեն մարդու համար աղօթք ընեն , կըսէ որ ասիկայ Աստուծոյ հաճոյ եւ ընդունելի է , եւ իրեն հա-

մար ալ աղօթք կը խնդրէ : (Ե . ՏԻՏ . Բ . 13 :
 Կոր . Գ . 3 : Ե . ԹԻՄՈՒ . Ե . 25 : Բ . ԹԻՄՈՒ .
 Գ . 1 : ԵՔԻ . ԺԳ . 18) : Հակոբոս առաքեալը
 կը պատուիրէ որ իրարու վրայ աղօթք ընեն .
 որպէս զի բժշկուին (Լ . 16) . Եւ առաքեալ-
 ները անկալի տեսանէ մերմէ սովորեցան . որ
 ըսաւ . ձեզի ներշնչուած թիւն ու հալածողնե-
 րուն վրայ աղօթք ըրէք (Գ . 1 . Օ . 28) : Հին
 օրինաց մէջ ալ Յորայ տեսուած ընելու եկող-
 ներուն համար ըսաւ Մատուած Լիւիսիալ Թեմա-
 ցին , որ երթան Յորայ ձեռքը Մատուծոյ զոհ
 մատուցանեն . եւ անկալի իրենց միջնորդ բռնեն
 որ մեղքերնին թողուծիւն գտնէ (Յ . Ի . 7 . 8) :

Նոյն ինքն Մատուած ալ տեսան մերոյ Յի-
 սուսի Քրիստոսի միջնորդութեանը վնաս բերել մը
 Համարեցաւ երբ առաքեալները մարդոց միջնորդ
 խրկեց որ իրեն հետ հաշտուին , (Բ . Կորն . Լ . 20) :

Արդ՝ ի՞նչպէս կըլլայ որ տակաւին աշխարհ-
 քիս մէջ գտնուող մարդիկ ուրիշի կամ ուրիշնե-
 րու համար առ Մատուած միջնորդ եղած ատեննին
 ապօրինաւոր բան մը չըլլար . իսկ երբ այն հա-
 լատացեալներուն կը դիմեն որ աշխարհքէս ելած
 եւ Մատուծոյ մօտն են , եւ անոնք առ Մատուած
 իրենց համար միջնորդ եւ բարեխօս կը բռնեն
 նէ մեղադրելի եւ պարտաւելի կըլլան : Ի՞նչ նոր-
 օրինակ եւ տարօրինակ արտօնութիւնով՝ մարդիկ
 տակաւին չմեռած՝ արարած եւ անհուն էակ մը
 կըլլան . որով անոնց միջնորդութեանը խնդը

Տիսուսի Վրիստոսի մինակ միջնորդութիւնը մեր-
 ժեշտ իրաւունք ունեցած կըլլայ, որպէս թէ
 անոր հաւասարները դատած ըլլայ. (մեզի քա՛ւ
 լիցի ասանկ ըսել. հակառակորդին դրած ծուռ
 սկզբունքին հետեւութիւնն է ասիկայ) : Եւ ի՞նչ-
 պէս անոնք՝ որ մարմնոյ հետ կապուած էին, այդ
 արտօնութիւնը ունենալէն ետքը երբ որ հոգի-
 նին մարմինէն զատուի եւ Վրիստոսի հետ կըլ-
 լան, մէկէն այդ արտօնութիւնը կորսնցընելով ա-
 րարած եւ հունաւոր կըլլան, եւ անոնք բարեխօս
 բրոնելը եւ առ Մատուած մեզի համար աղօ-
 թելնին խնդրելը՝ անհուն փրկչին միջնորդութեա-
 նը կը դպչի. ասիկայ չեմք կըրնար հասկընալ :

Եւ երբ կըսեն որ՝ մեր միտքը կենդանի մար-
 դոյ կըրնանք հաղորդել, իսկ մեռածները չեն ի-
 մանար թէ խօսքերնիս իրենց է, եւ զիրենք մե-
 ղի համար առ Մատուած բարեխօս կը բրոնեմք .
 վրանին չե՞ս մի խնդար. եւ չե՞ս մի ըսել որ,
 վերջապէս ատոր գլուխ կապելու բանի մը հա-
 մար այդքան ճամարտակելը եւ անհուն եւ հու-
 նաւոր էակ եւ Տեառն մերոյ միակ միջնորդութիւն
 մէջ բերելն ի՞նչ ըսել էր : Անպէնք թէ սուր-
 բերուն մէկը անանկ վիճակի մէջ գտնուեցաւ որ
 զինքը բարեխօս բրոնողին աղաչանքը լըսեց .
 այն աղօթքը ընողն ալ իր սիրելին է եւ անոր
 խնդիրքը կատարելու կըլլայ. ի՞նչ կըսէ. նոյն
 րոպէին այն սուրբը արարած եւ հունաւոր էակ
 ըլլալը ձգելով անհուն եւ անստեղծ էակ կըլլայ :

Թէ որ ըսեն թէ այն սուրբը Մատուծոյ կամքը
գիտէ՝ որ բարեխօսութիւնը չընդունիր. անոր
համար զինքը բարեխօս բունողին խնդիրը մտիկ
չընէր եւ բարեխօս չըլլար, կը հարցընեմ. ինչէ՞ն
գիտեն որ այս աշխարհքի մէջ եղողներուն հրա-
մայած բանին՝ որ է ուրիշի համար աղօթելը,
հակառակ կամք մը ունենայ վախճանեալ սրբոց
նկատմամբ:

Մտքանովս բաւական կը հասկըցուի որ ը-
րած առարկութիւնը չնչին եւ անտեղի է. եւ
խոշոր խոշոր բառերով շինել շիկտելնին՝ տղէտ
խաբելու համար է:

Արքայ Սահակ Բ-ի փրկութեան վրայ աւելի ըն-
դարձակ տեղեկութիւն ուղղը կըրնայ յաշտիս Բա-
շիխապետեան սրբոցն շնորհաբար եւ զպատիւրս նոցա Տեա-
րեւոյ խորագրով Հ. Վարեդին Վահակեան վար-
դապետին շինած՝ եւ 1852 թն Ա. Լեւոնիկ տպած
ճառը կարդալ:

ՅՈՒՌՈՒՆԻՍ 3

Պատկերապաշտութիւն

Եւս լատը եկեղեցական մատենագիրներուն
մէկին ալ ո՛չ գրչէն ելեր է՝ ո՛չ բերնէն . բողո-
քականներն են ասիկայ հնարողը . որպէս զի ի-
րենց հետեւողներուն կը լլնցընեն թէ հաւատա-
ցելոյ եկեղեցին պատկերները կը պաշտէ . ինչ-
պէս որ կու պաշտենք իրենց կուռքը կը պաշ-
տեն : Եւ ատանգամ ասոր համար գըրուած եւ զը-
րուցուած է որ հաւատացեալները պատկեր չեն
պաշտեր . անով անոր բունը միտք կը բերեն ,
եւ անոնց յարգական յիշատակ մը կընեն . վասն
զի գիտեն որ Եւստուծմէ փառաւորուած մարդի-
կը յարգելին մեղք չէ :

Եւայց դուն ի՛նչ կըսես նէ ըսէ՛ . բողոքա-
կանները համարին սովորա՛ն են : Հակառակոր-
դող զոպարտէ՛ կըսէ Ա յօդեր . սուտ խօսէ . որ-
քան չհաւատացուի նէ՛ լսողին մտքին մէջ մէկ
հետքը մնայն ալ չա՛հ է : Բսել չեմ ուզեր թէ
բողոքականները այսպէս ընելը Ա յօդերէն սով-
որեցան . շատ հին է . եւ մինչեւ խոնդրակիցի-

ներուն եւ մինչեւ Պաղիկեաններուն օրը կը հաս-
նի | որ կըսէին թէ ուղղափառները պատկերին
նիւթըն կը պաշտեն : Այսքան հինցած սուտ մը
մենք ինչո՞վ կրնանք վերցընել, եւ ստախօսները
այդ սուտը ըսելէն դադրեցընել : Ափրեմայ ցե-
ղին մարդոցը պէս «իպուէր» ըսել սովորեր են .
շիպուէր ըսելու լեզունին չպակիր : Թէ՛ եւ ծայրը
մահ ըլլայ : (Պատ. ԺԼ. 6) :

Ս'ըտքերնին դրած դաղափարէն չդառնալու
համար է որ միշտ կըսեն : Աստուած տասնարան-
եայ պատուիրանքին մէջ հրամայած է որ կուռք
չշինուի . ուրեմն պատկեր չինելը Աստուծոյ հը-
րամանին դէմ է : Հաղար անգամ պատառիան
տրուած է ատոնց, որ ճշմարիտ Աստուածը սու-
տերուն հետ չշփոթելու համար տրուած է այդ
պատուէրը . իսկ մեր պատկերներէն ճշմարտին
Աստուծոյ տեղ սուտ աստուած պաշտել չհետե-
ւի : Տեսն մերոյ փրկագործ տնօրէնութիւնը
ուրանալ չէ՛ . այլ մանաւանդ՝ նոյնը կարգալ չը-
ղիտցողներուն առաջը ներկայացընել է որ միտ-
քերնուն մէջ տպաւորուին : Աստուծոյ ընդու-
նելի եղած սուրբերուն վարքը պատկերով յիշե-
ցընել է . որպէս զի հաւատացեալք անոր հե-
տեւող ըլլան : Քողոքականներէն լըսելիքդ նոյն
է միշտ :

Անոր ըսէ՛ պատկերները երբ զԱստուած եւ
անոր հրաշագործ զօրութի նը յիշեցընելու համար
կըլլային՝ ընտելութեք արդեւուած չէին ո՛չ հին եւ

օ՛չ նոր օրինաց ատենը : Բւե՛ թէ հրաման տուաւ
 Սոփսէսի որ անապատը օձէ զարնուողներուն բը-
 ժշկութեան համար օձի պատկեր մը շինէ պը-
 ղընձէ, եւ բանակին մէջ ամենուն աչքին տեսնը-
 ուելու տեղ մը տնկէ (Թ.Կ. Ի. 8. 9). եւ
 Տէրն մեր ինքը յայտնեց որ իրեն խաչին վրայ
 բարձրանալուն օրինակն էր (Յովհ. Գ. 14) :
 Եւ երբ իսրայելացիները անիկայ պաշտելու եւ
 առաջը զոհ ընելու սկսան՝ այն ատենը կործան-
 ման արժանի դատեցաւ. եւ Եղեկիա թագաւորն
 ալ խորտակեց՝ եւ կտորները նետել տուաւ (Գ. Ի.
 Թ.Կ. Ի. 4) : Բւե՛ որ Սոփսէս մարդա-
 րէն տապանակ ուխտիին վրայ երկու քերորէի
 կամ հրեշտակի նմանութիւն քանդակել տուաւ
 (Եւթ. Ի. 7—9). եւ Սողոմոն թագաւորն ալ
 երբ տաճարը շինեց եւ տապանակ ուխտիին հոն
 վերցընելու եղաւ, երկու քերորէի նմանութիւն
 ալ անիկայ դրաւ չէ՛ թէ տապանակ ուխտիին
 վրայ՝ ուր որ առաջուց Սոփսէս մարգարէն դրած
 էր, այլ դաբիրային կամ սրբութիւն սրբութեանց
 ըսուած տեղին մէջ (Գ. Թ.Կ. Ի. 23 —
 28) : Բւե՛ որ նոր օրինաց մէջ պատկերաց սո-
 վորութիւնը շատ հին ըլլալուն վկայութիւններ
 կան. Տառն մերոյ առ Նրգար թագաւորը խրկած
 կենդանագիրը յիշեցուր. որն որ Եղեկիայի դի-
 ւաններէն առնելով կը պատմէ Խորենացին (այսոր) .
 Ի. 32). ուրիշներ ալ յիշեցա՛ւր. որ եկեղեցա-
 կան հնութեանց մէջ շատ կըրնաս գտնել :

Լսոնց ինչ պատասխան կառնես : Մի եւ
 նոյնը , Լստուած տաննաբանեայ պատուիրանքին
 մէջ կուգր շինելը արգիլեց կըսեն : Լսա ալ տը-
 րամարանական սխալ մըն է . մի եւ նոյն խօսքի
 մէջ բառի նշանակութիւն փոխել : Լստուած կուգր
 շինելն արգիլեց . ուրեմն պատկեր շինելը մեղք է
 ըսելը՝ պատկեր եւ հոգի՝ երկուքը մէկ նշանակու-
 թիւնով հասկընալ է . որ թէպէտ ընդհանրապէս
 ամեն բողոքականներ Քարլըշդատէն եւ Օւուինկ-
 լէն ի վեր անանկ կը հասկընան . բայց ծուռ
 հասկըցողն անոնք ըլլալը ծուռը շիտակ չի կըր-
 նար ընել . միայն սա՝ կը ցուցընէ որ՝ այսպէս
 խօսողները իրենց ըսածին վրայ յամառած կե-
 ցած են . հետեւին խօսելով համողել յուսալը
 սրնոտի յոյս է : Բայց մենք եկեղեցւոյ զաւկընե-
 րուն կը զրուցեմք որ անոնց ծուռ գաղափարին
 չխաբուին :

ՅՕԴՈՒՆՕՒ 4

Վերստին ծնունդ ձեռամբ մկրտութեան

Սրբազան կաթողիկոսին հաճեցա՞նք մուրա-
թիւններուն մէկն ալ այս է եղեր : Եւոր վրայ
հակառակորդը կըսէ . « արքեպիսկոպոսին եղբա-
» կացութիւնը թէ՛ ուրեմն մկրտութիւնը վերըս-
» տին ծնունդ է , ո՛չ միայն բնաւին հաստատու-
» թիւն չէ՛ գտած՝ նոյն իսկ իր ըրած տրամա-
» բանութիւնովը , այլ այնպիսի վարդապետութիւն
» մըն է , որ աւետարանին զօրութիւնն ու յատ-
» կութիւնը բնաջինջ կընէ . եւ զանիկայ լոկ
» արտաքին արարողական բանի մը կը դարձընէ »
(Լեւոնի . էր . 102) :

Քրիստոս տէրն մեր իւր սուրբ աւետարանին
զօրութիւնը եւ յատկութիւնը՝ որ է հաւատացող-
ներուն հոգւոց փրկութիւնը , սախօսքերով կա-
պեց . « երթա՛յք յաշխարհ ամենայն , եւ քարո-
» ղեցէ՛ք զաւետարանն ամենայն արարած ոց : Որ
» հաւատայ եւ մկրտիցի՛ կեցցէ , եւ որ ոչն հա-
»ւատայ՝ դատապարտեցի » (Մատի . Ժ.Օ. . 15)

16)։ Այս խօսքէն կը հասկընամք որ՝ մէկ մարդ մը յաւիտենական կենաց արժանի ըլլալու համար միայն հաւատալը քիչ կուգայ . մկրտուելու ալ է . իսկ դատապարտելոց կարգը խառնուելու համար միայն չհաւատալը հերիք է . յայտնի է որ՝ չհաւատացողը չմկրտուիր ալ . բայց հաւտացող մը սխալ կարծիքով՝ միայն հաւատալս կօգտէ , մկրտուիլ ալ ի՞նչ պէտք է կըրնայ ըսել . անիկայ զգուշացընելու համար՝ կենաց պայման դրեր է հաւատալն ալ մկրտուիլն ալ։ Աւրեմն աւետարանին զօրութիւնը եւ յատկութիւնը բնաջինջ չըլլալու համար մկրտութիւնը պէտք է եղեր։

Հիմայ տեսնենք թէ մկրտութիւնը վերստին ծնօնդ է թէ չէ։ Թէ որ մկրտութիւնը սեղծով Քրիստոսի տեառն մերոյ սահմանած խորհուրդը կը հասկընամք, եւ ո՛ր եւ իցէ օրինակաջօով լուացուիլը չեմք հասկընար նէ՝ ի՞նչ ըլլալը այս խորհուրդը սահմանողին հարցընելու է . եւ անոր ըսածն ալ ձեռքերնիս է . սուրբ Աւետարանին մէջն է։ Տէրն մեր կըսէ՝ «Իկողիմոսի» . «Եթէ ,» ո՛չ ոք ծնցի վերատին՝ ո՛չ կարէ տեսանել զարարայութիւնն Աստուծոյ ,» (Յովհ. Գ. 3)։ Աիկողիմոս կը տարակուսի թէ անգամ մը ծնած տըղան նորէն ի՞նչպէս կը ծնի . դարձեալ ծնանելու համար մօրը փորը մտնելն անհնար է։ Քրիստոս տէրն մեր ասոր տարակոյսը փարատելու համար՝ որ վերստին ծնուիլ բառերէն ծագած էր , կը փոխէ այն բառը , եւ անոր զիւրաւ հասկըցուելու՝ բայց

նշանակութիւնը նոյն՝ ուրիշ բառ կը դնէ . « եւ
 ,, թէ ո՛չ ոք ծնցի՝ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ , ո՛չ կա-
 ,, թէ մտանել յարքայութիւնն Աստուծոյ ,, (անդ .
 5) : Արեւմն ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ ծնանիլը՝ որ է
 մկրտութիւնը , վերստին ծնանիլ է . եւ վե-
 ռըստին ծնանիլը՝ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ ծնանիլն է .
 այսինքն՝ մկրտութիւնն է : Հապա հակառակորդը որ-
 կէ՞ առեր է ըսելը թէ՝ արք եպիսկոպոսին եզ-
 րակացութիւնը թէ մկրտութիւնը վերստին ծնունդ
 է , լրա՞ծ տրամաբանութիւնովը հաստատութիւն
 չգտնելէն զատ աւետարանին զօրութիւնն ու յատ-
 կութիւնը բնաջինջ կընէ :

Մկրտութեան զօրութիւնն ալ քննած ատեն-
 նիս՝ որով վերստին ծնունդը ըսուելու իրաւունք ըս-
 տացած է , տիտի տեսնելմբ որ հակառակորդը ին-
 քըն ալ կըստիպուի իրեն ինքնահնար աւետարանին
 զօրութիւնը բնաջինջ ընելու , եւ ուղղափառնե-
 րուն քարոզած եւ հաւատացած աւետարանին կող-
 մը բռնելու :

Մկրտութեան զօրութիւնը՝ սկզբնական մեղ-
 քով բարոյապէս եւ հոգւով մեռած մարդիկ կեն-
 դանացընել է : Աստուծոյ համար ջրով մկրտեալը
 մեղաց համար մեռած կըլլայ . ջուրին մէջ կը թաղ-
 ուի . եւ ետքը ջուրէն ելլելով նոր կենաց մէջ
 շրջելու համար յարութիւն առած՝ եւ սկզբնական
 մեղքէն ազատած կըլլայ : Այս վարդապետու-
 թիւնը սուրբ Պօղոս աստիճանը մեղի կը սով-
 բեցընէ :

Նախ կը հարցընէ . մենք որ մեղքի համար
մեռանք նէ՝ ասկէց ետքն ալ ի՞նչպէս նոյն մեղաց
մէջը ապրինք : Չէ՞ք գիտեր կըսէ , որ մէկ ան-
գամ մը ի Վրիստոս հիսուս մկրտուելովն իս ա-
նոր մահուանը մկրտուելոյնք . այն մկրտութիւնո-
վը անոր հետ թաղուեցանք . որ ինչպէս որ Վր-
րիստոս չոր փառքովը յարութիւն առաւ , մենք
ալ նմանապէս կեանքի նորոգման՝ կամ նոր կեան-
քի մէջ շրջիմք (Հռմ . 6 . 2—4) : Այս խօս-
քերով յայտնի կընէ սուրբ առաքեալը՝ որ մկրտու-
թեամբ մարդս մեղաց նկատմամբ կը մեռնի , եւ
նոր կենաց նկատմամբ կը կենդանանայ . ըսել է
թէ սկզբնական մեղքէն կազատի :

Շաղապակորդն ալ ասոր համոզուած կերեւի ,
որ կըսէ . « մանկանց մկրտութիւնը անիմաստ ա-
րարողութիւն մը կըլլայ , եթէ նոքա սուրբ ծրն-
րեալ են . եւ եթէ չկայ այնպիսի բան ինչպէս
սկզբնական մեղք . կամ թէ որ չկայ կապակ-
ցութիւն մը Աղամայ մեղացն ու աշխարհի վատ-
թարացեալ վիճակին մէջ » (Նիդերլանդ . էր .
111 . 112) : Գուն հայերէն աշխարհաբարին
անսովոր շէնքին մի՛ նայիր . հաւատքը նորոգող-
ները հայերէն լեզուն ալ նորոգելու ելեր են՝ բան
մը ըսել չէ : Բաժ խօսքին միտքը նայէ՛ . որ
յայտնի կիմացուի : Թէ որ սկզբնական մեղք չըլ-
լար նէ՝ տղայքը սուրբ ծնած կըլլային . ուստի
սուրբ ըլլալու համար վերստին ծնանիլ պէտք չէր
ըլլար . եւ այն ատենը մկրտութիւնը անիմաստ

արարողութիւն սը կըլլար . մասն զի չէր հաս-
կըցուեր թէ արդէն սուրբ ծնած տղան ինչո՞ւ
համար մկրտութիւնով վերստին ծնանելու կա-
րօտ պիտի ըլլայ :

Ասոր այս խօսքէն ո՞վ չհասկընար թէ մկրտ-
ութեան ս'զընական մեղքը սրբելու զօրու-
թիւնը եւ վերստին ծնունդ ըլլալը հակառակորդը
ընդունած է . եւ ասիկայ ընդունիլը մեր հաւատ-
քին չգըպչիր . սկզբնական մեղքը մկրտութիւնով
չսրբուիր եւ մկրտութիւնը վերստին ծնունդ չէ՞
ըսողներուն աւետարանին կը դպչի , որուն կը
հետեւի հակառակորդը : Աւտի երբ այս խօսքով
ասիկայ մեր աւետարանին կ'համաձայնի՝ իր աւե-
տարանին զօրութիւնը եւ յատկութիւնը բնաջինջ
կընէ . եւ մինք ուրախ եմք :

Մկրտութեան վրայ ընդարձակ խօսած եմք
ճառ մըրոսիւն տետրակին մէջ . եւ հակառակոր-
դը թող ներէ՝ որ մեր ընթերցողները անիկա ալ
կարդալու հրաւիրեմք . ինչպէս որ ինքն ալ իր ըն-
թերցողները իրենց (կամ դուցէ իրեն) շինած
ճառ մըրոսիւն է- զէրսդին ծննդիւն տետրակին կը
խրկէ : Մեր տետրակը կարդացողը՝ սուրբ աւե-
տարանին եւ առաքեալներուն եւ ընդհանր ե-
կեղեցւոյ հաւատքը եւ վարդապետութիւնը կը
սովորի . հակառակորդին ցուցուցածը կարդացողը՝
անոր հեղինակին այն ատենը ունեցած կարծ'քը
կը սովորի . որ դուցէ ետքը այն կարծիքին վրայ
այլ մնացած չէ՛ :

ՅՕՒՌԵՆ՝ 5

Անկանոն գրքերը իբրեւ աստուածաշուք

Տառեան ընդունիլը :

Այս գրքերսւս համար անկանոն ըսելը՝ որ քանի մի հին եկեղեցական մատենագիրներ գործածեր են, եւրայեցւոց մէջ գտնուած սուրբ գրոց կանոնէ դուրս ըսելու նշանակութեամբ, հակառակորդին գործածելն անտեղի է. որովհետեւ խօսքին կարգէն այդ նշանակութեանը յատկացեալ ըլլալը չերեւիր: Արդարեւ անոնք կըսուին ասոնք սովորաբար: Բայց մենք այս անտեղութիւնը մէկ դի ձգելով՝ որ ուրիշներուն քով թէթեւ բան մըն է, հակառակորդին ըսածին նայիք:

Վախ՝ կը գանգատի որ սուրբ գրքէն դուրս ձգած բաներնին սրբադան կաթուղիկոսը երկու տեղ յիշելով իրարու նման չէ՝ խօսեր: մէկին մէջ դուրս ձգած զիրքերնուն ամէն մէկը քանիկան դուրս պարունակելը. եւ մէկաւին մէջ մինակ գրքերուն անունը գրեր է: Ատքը դուրս ձգած

գրքերուն համար այսպէս կը խօսի : “ Ահա
 ,, գրքերն որ արք եպիսկոպոսը կը յիշէ. (Նզըասայ
 ,, եւ Նսմերի եւ Ղանիէլի գրքերէն զատ) , ա-
 ,, նոնք Նբրայեցերէն Նստուածաշունչին մէջ չէ-
 ,, ին գրուած . անոնք անծանօթ էին Հրէից , ո-
 ,, թոնցմէ քրիստոնէական եկեղեցին ընդունած է
 ,, հին կտակարանը . անոնք չընեըշընչեալ մարդոց
 ,, ձեռօք գրուեցան առաքելոց օրերէն շատ դա-
 ,, րեր ետքը , անոնք սխալմունքներ եւ հակասու-
 ,, թիւններ կը պարունակեն , որ անանկ բաներ
 ,, կարելի չէ՝ որ գտնուի ներշնչացեալ գրոց մէջ .
 ,, եւ աստուածային հեղինակութեամբ գրուած չեն
 ,, ընդունիր բրօդէսդանդք : Ամանանք թէ լու-
 ,, սաւորչակրօն հայոց եկեղեցիին մէջ ալ չեն կար-
 ,, դացուիր աս գրքերը . որ եթէ միւս ներշնչ-
 ,, չացեալ մատեաններուն պէս ըլլային , անոնք
 ,, ալ պիտի կարդացուէին , (Նշգրտիմախ . էր . 94 .
 95) :

Այժմի տակ եղած բանի մը հաստատութեան
 համար մէկը փաստեր բերէ՝ եւ փաստերն ստու-
 գելու հոգ չտանի նէ . այն փաստերը տկար կը-
 մնան : Հոս հինգ հատ փաստ բերեր է այն ան-
 կանոն ըսած գրքերը սուրբ գրոց կարգէն դուրս
 ձգելնուն իրաւունքը ցուցնելու համար . եւ մենք
 բացարձակապէս կըրնանք ըսել թէ ամէնն ալ
 սուտ են : Այս նիւթոյս վրայ բողոքականները
 առանձին տետրակ մըն ալ տպած են՝ ասոր անմիջա-
 շարժին իմանալան գիրքերը որոշելու վրայ խորագրով .

եւ մինք անիկայ տապաւնէն քանի մի տարի առաջ
 Ամերիկայի քսրոզիչներուն մէկին մեզի ուղղած մէկ
 ընդարձակ դրուածոյն գէտ . որ ձեռագիր է քո-
 վերնիս . քսյց մէջէն շատ բան անցած է յիշեալ
 տեսարակին մէջ . առանձին գիրք մը շինած եմք
 Վին. Են. Կանոնի սաղմ Գրոց խորագրով . որ տա-
 կաւին ձեռագիր է . եւ անոր մէջ այս բոլոր ա-
 ռարկութիւնները՝ որ նոր չեն , միշտ միօճէ քըն-
 նած եմք : Զոսնոյն քննութիւնները կրկնելը շատ
 երկար ըլլալուն համար բաւական կը սեպեմք հա-
 մառօտ մը խօսելը :

Այնպէս ինչպէս հին մատենագիրներուն գրուածոց
 մէջ կը գտնեմք որ այն երկրորդականն գր-
 քերուն շատը հրեաները թէպէտ իրենց սուրբ
 գրքին մէջ չէին առած , սակայն ընդհանրապէս ը-
 սած կարգը դրեր էին . եւ այս գիրքերուս կար-
 գըն են անոնց աստուածաշունչին մէջ սաղմոս ,
 Յոբ . Սողոմոնի առակք . երգ երգոց . Ժողովող .
 Դանիէլի մարգարէութիւնը . մնացորդաց երկու
 գրքերը . Աշուսայ երկու գիրքը . Ասթերայ գիր-
 քը : Սուրբ Էրոնիմոս՝ որ եւրոպականի քա-
 ջահմուտ անձ մըն էր եւ սուրբ գիրքը անոնց լեզ-
 ուէն լատիներէնի թարգմանեց . կըսէ թէ Հու-
 դիմի եւ Տօբիթի գրքերն ալ՝ որոց հին եւրո-
 փականը հիմայ չկայ հրէի , մէջ , այս սրբազ-
 նագիրքերուն կարգը կը դնէին : Արեմն ասոնք
 ալ երբեմն հրեաները կընդունին եղեր . հիմայ
 անոնց չունենալուն նայելով քրիստոնէից աստ-

ուածաշունչէն ալ դուրս գտէ՛ս աղէկ չէ՛ր մի
 չընդունելնուն պատճառը նոյն իսկ հրեաներէն
 սովորիլ. եւ եկեղեցւոյ ընդունած գրքերուն ամ-
 բողջութեանը չգպչիլ: Աւրիշ գրքերն ալ երբեմն
 հրեաներուն ծանօթ ըլլալը, ինչպէս մակա-
 բայեցւոց գիրքը, Սիրաքայ գիրքը, Բարութ, եւ
 այլն, ընդհանրապէս հեղինակը կըրնայ դիւ-
 րաւ սովորիլ, թէ որ կարօտութիւն կը ցուցնէ
 նէ՝ մենք ալ իրեն կօգնեմք. հոս երկարութենէ
 փախչելնուս համար չգրեցինք: Ասով սուտ կեւ-
 լէ ըսածը “ թէ անոնք անծանօթ էին հրէից ”:
 Իսկ երբայեցերէն հիմակուան կամ հին ատեն-
 ուան աստուածաշունչին մէջ գրուած չըլլալը փաստ
 մը չէ: Այլ մէկ երկու կտորի համար կրնանք ի-
 րեն ստուգել որ առաջ սուրբ գրոց մէջ կային,
 ետքը հրեաները հանեցին: Թէօդոտիոն ա-
 նուն մէկ մը եբիօնեան աղանդէն՝ որ քրիստոնէ-
 ութեան հետ հրէութեան խտրական օրէնքները
 պահել հարկ կը սեպէին առաքելոց երուսաղէմ
 ըրած ժողովքին վճռոյն դէմ. երբայական աստ-
 ւածաշունչը բառ առ բառ յունարէնի թարգմա-
 նեց Աոմոդոս կայսեր ժամանակը. Քրիստոսի
 184 կամ 85 թուին: Ասոր թարգմանածին մէջ
 Գանիէլի մարգարէութիւնը ամբողջ կար. Շու-
 շանայ եւ Տէլին եւ Ալիշապին պատմութիւնն
 ու երից մանկանց երգն ալ մէկ տեղ առնելով. որ
 բողոքականներուն տպածներուն մէջ չկայ. եւ լա-
 տին աստուածաշունչը յայտնի կըսէ թէ երբա-

յական օրինակներուն մէջ չգտնուելով այս կտոր-
ները՝ Թէոդոտիոնի յունարէնէն Թարգմանուած
են։ Ա՛հա՛ գիրք մը, որուն եբրայականին մէջէն
չորորդ դարուն կէսերը պակսած կտորը՝ երկ-
րորդ դարուն դէպ 'ի վերջը կը գտնուի եղեր։
Ի՛նչ վստահութիւն կըլլայ ասկէց ետքը եբրա-
յական ընթացիկն ամբողջութեանը վրայ, որ քը-
րիստոնեայք ալ իրենց աստուածաշունչը անոնցի-
նին յարմարցընեն։

Վրիստոնէական եկեղեցին հին կտակարանը
հրեաներէն ընդունած է ըսելը՝ Թէ որ անոնց
ընդունածէն զատ գիրք չէ՝ ընդունած ըսելու
մտքով է նէ՛ սո՛ւտ է. եւ հակառակորդը իրեն
սիրելի կրկնա՛մն սկզբա՛ն ըսուած իմաստակութեան
մէջ ինկած կը գտնուի, որն որ շատ տեսեր էր
(իւր աչքերովը) քարի ճարդ գրքին մէջ։ Վասն զի
սրբազան կաթողիկոսին եւ մեր չընդունած մէկ
բանը՝ մեր մէկ ուրիշ չընդունած բանը մեզի ըն-
դունել տալու համար իբրեւ փաստ դործ կածէ։
Եկեղեցին սուրբ գիրքերն ո՛րը ըլլալը հրեանե-
րուն հարցուցած չէ։

Արողինէս անգամ մը Ղանիէլի մարգարէու-
թեան ԺԻ գլուխէն՝ հաւատոյ վիճաբանութեան
մէջ վկայութիւն մը բերած ըլլալով՝ անոր Ափ-
րիկանոս անուն մէկ բարեկամը անոր գրեց որ
այն գլուխը ընդունելի չէ՛. որովհետեւ հրեա-
ներուն աստուածաշունչին մէջ չկայ։ Վողոքական-
ներուն ալ լռածը այն է։ Արողինէս ասոր պա-

տասխան գրեց ընդարձակ . որուն մէջէն մեր այս
 տեղի խօսքին պատշաճելիքը սա՛ է . « Օգուշա-
 ,, նամք՝ կըսէ . որ կամ անխոհեմութեամբ կամ
 ,, տգիտութեամբ դուրս չձգեմք եկեղեցւոյ ընդ-
 ,, հանրապէս ընդունած օրինակները . եւ մեր եղ-
 ,, բայրներուն վրան նոր օրէնք սը չդնեմք պար-
 ,, տաւորելու որ արդէն ձեռքերնին լենեցած սուրբ
 ,, գրքերը ձգեն , եւ երթան հրեաները շողոքոր-
 ,, թեն . որպէս զի մաքուր՝ եւ մէջը առասպել
 ,, չպարունակող գրքեր տան մեզի : Այսան զի
 ,, աստուածային նախախնամութիւնը՝ որ սուրբ
 ,, գիրքերը եկեղեցեաց տալով անոնց կատարեալ
 ,, շինութեանը հոգ տանիլ ուզեց , կրնա՞ր արդ-
 ,, եօք անհոգ ըլլալ անոնց համար՝ որ Վրիստոսի
 ,, մահուան պէս ծանր գնով գնուեցան : Զէ՛ մի
 ,, որ Աստուած իր սուրբ գրքերուն մէջ կըսէ .
 ,, ձեր նախնիքներուն դրած յաւիտենական սահ-
 ,, մանները չփոխես , : (Թուղթ առ Վերիկանո .
 Թե . 4) : Արդեօք հակառակորդը այս վերջին
 վկայութեանս նախընթաց խօսքերուն հետ ու-
 նեցած կապակցութիւնը կը հասկընայ : Իայց
 դիւրին է հասկընալը որ՝ եկեղեցւոյ մէջ Արո-
 գինէսի ժամանակ ի՞նչ գիրք ընդունուած էին նէ
 նախնի սուրբ հայրերուն աւանդութիւններէն էր .
 եւ սահմանները յաւիտենական կանուանէ նէ՝ շատ
 հին ըլլալը կը ջուցընէ . Իայց Արողինէսի այս
 նամակը գրած ժամանակն է Վրիստոսի 228—230
 թուականը : Յիշեալ աւանդութիւնը քանի՛ տա-

րի ասկէց առաջ ըլլալու է որ յարտեանական ըս-
 ուելու չափ հին ըլլայ: Հարիւր տարին այնքան
 հին չէ՛. իր հօրը հայրը կամ անոր ժամանակա-
 կիցները տեսնող եւ անկէց տեղեկութիւն ստա-
 ցող մարդու մը համար հարիւր տարին իր ժամա-
 նակն եղածի պէս կուգայ: Դոնէ հարիւր յիսուն
 տարի մը ըլլալու է այդ հին ըսածը. եւ ասով
 Քրիստոսի 78—80 թուականը կը հասնիմք. որ
 առաքելներէն կենդանի մարդ կար այն ատենը.
 առաքելոց աշակերտներ ալ շատ կը գտնուէին:
 Ասկէց բնապէս կը հետեւի որ առաքելները որ
 եկեղեցւոյ առաջին բարեկարգիչները եւ կանոնա-
 դիրներն են, քրիստոնէական եկեղեցւոյ ընդու-
 նել տալու սուրբ գիրքերուն համար հրեաներուն
 աստուածաշունչը չեն նայեր, իրենք առանձին
 կանոն աւանդեր են: Սուրբ գրոց այս առաքե-
 լադիր կանոնը՝ առաքելական ըսուած կանոններուն
 մէջ կը տարունակի. որոնք թէպէտ առաքելներ-
 րը դրի առած չեն, բայց անոնցմէ ետքը անոնց
 հետեւողները գրած ըլլալը անտարակուսելի է:
 Նոյն Արդիւնէսը՝ Մատթէոսի Ռիմոնիան մէջ Ղանի-
 էլի մարգարէութեան նոյն ԺԳ գլուխէն վկայու-
 թիւն մը մէջ բերելէն ետքը կըսէ. «Հոս Ղանի-
 », էլի խօսքը մէջ բերինք. որ եբրայականին մէջ
 , գրուած չէ՛. այլ եկեղեցւոյ մէջ բռնուած է »
 (Տառնագիր. Արագիւտայ. հոգ. Գ. է. 870):

Սուրբ գիրքերը անսուրբ գիրքերէն որոշե-
 լու համար եբրայականին կարօտ չըլլալով եկե-

զեցիին գիմել կը սովորեցընեն քրիստոնէութեան
 նախնի դարերու ուրիշ հայրեր ալ, որոնց մէջէն
 երկու հատը մէջ բերելը հերիք սեպենք: Ահ-
 կըն է սուրբն Աիւրեղ Արուսաղեմի հայրապետը՝
 չարորդ դարուն մէջ. որ նորահաւատները մկրտ-
 ութեան պատրաստելու համար խօսած ճառե-
 րուն մէջ. որ հոգւոյն ընծայութեան անունով հայե-
 րէնի թարգմանուած է հինգերորդ դարուն մէջ,
 եւ երկրորդ տըպագրութիւն եղած է Ա իէննա
 1832 ին, այսպէս կըսէ. «'ի ծածուկ յայտնու-
 », թիւնսն ամենեւին մերձեցիս մի՛, զի յայս կան-
 », խեօջիւր ընթեռնուլ, զոր մանաւանդ համար-
 », ձակութեամբ յամենայն եկեղեցիս կարդամք », :
 Աւ այս ծածուկ յայտնութիւն ըսուածն ալ՝ տուր
 զիքք անունով հերետիկոսներուն շինածն բլլալը
 կիմացընէ ըսելով. «'ի նորոց կտակարանաց չորք
 », աւետարանք միայն. այլ այլքն սուտ անուան-
 », եալ գրեալ, եւ վընաս ընթերցեալ ընթեռնը-
 », եացն: Այլ գրեցին մանիքեցիքն թովմայի գը-
 », լուխ աւետարան, որում անուշահոտ աւետարա-
 », նացն անուն եղեալ կարդան. ծեփեալ շաղախ
 », առապականել զոգիս միամտացն », : Աւ նոր կը-
 տակարանի գրքերը համրելէն ետքը՝ առաջին
 խօսքը կըկրկնէ. «այլն ամենայն 'ի բացեայ կայ-
 », ցէ կըսէ, եւ որ միանգամ յեկեղեցիս ո՛չ ըն-
 », թեռնլի են, զայն առանձինն մի՛ ընթեռնու-
 », ցուս », : (Աւղոսն ընծայ. Վ.Լ. Պ. եր. 70. 71.)
 Զրոյց որ հոնաները ո՛ր գիւրքն ընդունած են նէ

միայն անոնք կարդա՛. այլ ինչ որ նոր կապարա-
նի գրքերուն համար հոս այսպէս ըսաւ, հին
կապարանի գրքերուն համար ալ նոյնը ըսաւ վերը:

Եւ որպէս զի չկարծուի որ այս երկու խօսքը
մէկ ըսել է. եւ քրիստոնէից դիրին ըլլալու հա-
մար այսպէս ըսաւ. որովհետեւ ամէնը չէին կրո-
նար գիտնալ թէ հրեաներուն ընդունածը կամ չըն-
դունածը ո՛ր գիրքերն են, եկեղեցւոյ ընդունած-
ները ցուցուց, ամէնը մէկ ըլլալուն համար. Ա.
() Կատարինտս ալ Արսղինէսի պէս յայտնի կը ցու-
ցընէ թէ եկեղեցին սուրբ գիրքը ընտրելու հա-
մար հրեաներուն բերանը նայած չէ՛: Հայերէն Կա-
պարան Եւրոպայի գրքին մէջ՝ որ հայերէն թարգմա-
նուած եւ Ա. Էնէտիկ տպուած է 1841 թն, տաճա-
րին շինութենէն ետքը հրէից քահանայապետ-
ներուն ժամանակագրութեանը վրայ խօսելով կը-
սէ թէ ասոնք կանոնական ըսուած գրքերուն մէջ
չեն գտնուիր, այլ ուրիշ գրքերու մէջ կան. որոց
կարգն են մակարայեցւոց գրքերն ալ, « եւ զայ-
ն սոսիկ ոչ հրեայք՝ այլ եկեղեցի առ կանոնականս
ունի », (յու. Կապ. Եւրոպ. Եւրոպ. Եւրոպ. 36): Եւ ու-
րիշ տեղ մը՝ Սիրաքայ եւ իմաստութեան գրքե-
րուն համար կըսէ թէ Սողոմոնի կընծայեն շա-
տերը՝ զընդունածքի նմանութեան համար. բայց
գիտունները անորը չըլլալը գիտեն. « Սակայն
; եւ զսոսին ՚ի վկայութիւն առնու եկեղեցի՝ մա-
ն, նաւանգ արեւմտեանն՝ ՚ի վաղ ժամանակաց », (յու.
Կապ. Եւրոպ. Եւրոպ. 20). եւ իմաստութեան գրք-

քէն տեառն մերոյ շարժարանացը համար, եւ Սի-
 րաքայ գրքէն՝ ետքի ժամանակները հեթանոսնե-
 րուն 'ի Վրիստոս հաւատալուն համար ըրած ժար-
 գարէութիւնները մէջ բերելէն ետքը կըսէ.
 “ չէ՛ օրէն առ հակառակողսն պնդապոյնս 'ի դէ-
 ,, մըս ածել զանդրեալսն 'ի կանոնի հրէից ,, : Այն
 սուրբ հայրապետը իր ուրիշ գրքերուն մէջ ալ ա-
 սանկ կը խօսի. ինչպէս են ասոնք : “ Հրեանե-
 ,, թը մա՛յ. բայեցւոյ զիրքերը օրէնքներուն եւ
 ,, ժարգարէնէրուն եւ սալմոսներուն պէս չեն
 ,, բըռներ. . . այլ եկեղեցին ընդունած է օգ-
 ,, տիւ ,, : (Րնդդէմ Վապտիսմ. Վանապ. Լ. 31,
 Թի. 33) : “ անոնք ալ դուրս ձգելու չեմք՝
 ,, որոյ Վրիստոսի գալստենէն առաջ գրուած ըլ-
 ,, լալը յայտնի է. եւ հրեաները ընդունած չեն
 ,, ալ ն.՝ փրկչին եկեղեցին ընդունած է. եւ ա-
 ,, սոնց երկուքը շատերը Սողոմոնի անունով կը-
 ,, յիշեն ,, (հայեւի) : Հակառակորդին աչքը լոյս.
 այս իր անկանան ըսած գրքերուն գոնէ երկուքը
 “ առաքելոց օրէրէն շատ դարերով ետքը գըր-
 ուած ,, չեն եղեր. ինչպէս որ ինքը կը կարծէր.
 (Րնդդէմի. Էր. 95). եւ ասիկայ մեզի կը ծա-
 նուցանէ սուրբն () գոստինոս, որ Վրիստոսէ ետ-
 քը շատ դարեր չէ՛. միայն չորս դար ետք է.
 Ասկէց հօրիւր յիսուն տարի մը առաջ է Վրոդի-
 նէս. որ Սիրաքայ գրքէն սուրբ գրքի անունով
 վկայութիւն կառնէ “ պատմութիւն մորոսի որ-
 ,, պէս զբեռն 'ի Ճանապարհի ,, խօսքը (Սիւր.

ԻՎ. 19) : (Որոշիւն . Բնագիտ . Կենսա . Պր . Ի .
 Երկրաբան . Երկրաբան . Երկրաբան . Ս . Երկրաբան . Երկրաբան .
 Ի . 372) : Ուրեմն հակառակորդին այս խօսքն
 ալ ուռա է : Թէ որ խօսքի երկարութենէ չփախ-
 չէինք՝ երկրորդականոն գրքերուն ամէն մէկին հա-
 մար զատ զատ կրնայինք ցուցընել թէ անոնց մէ-
 կըն ալ Վրիստոսի տեւտն մերոյ աշխարհ գալէն
 ետքը շինուած չէ : Թէ որ հակառակորդը բա-
 րեհաճի նէ՝ կըրնայ Վալմէի սուրբ գրոց մէկնու-
 թեան ամէն մէկին յառաջարանութեանը մէջ . եւ
 Ալէք մատենագրին ներածութեան ուստի գրոց հին եւ
 նոր կրակարանաց գրքին մէջ գտնել . եւ ասոնց ը-
 սածները բաղդատել այն իրեն ծանօթ հեղինա-
 կին ըսածին հետ՝ որ երկրորդականոն գրքերը Վր-
 իստոսէ շատ դարեր ետքը դրուեցան ըսեր՝ եւ
 իրեն հաւատարմութիւն է : Բայց ինչ փաստերով
 հաստատելը չեմք գիտեր՝ որ մէկը ալ հոս քն-
 նութեան առնէինք :

Այսպիսովներ եւ հակասութիւններ կան ե-
 ղեր այս երկրորդականոն (ըստ հակառակորդին՝
 անկանոն) գրքերուն մէջ : Թէ որ ասոնք ո՛րն
 ըլլալը հոս նշանակէր նէ՝ լուծումներն ալ հոս
 կընդունէր . ընդհանուր կերպով խօսելուն համար
 մեր ընդհանուր պատասխանովը թող շատանայ :
 Ամէն հերետիկոս՝ իր չընդունած սուրբ գրոց մէջ
 հակասութիւններ կը գտնէ : Առաջին՝ հակառակ-
 առաքելոյն կաթողիկոսաց թղթոյն վարդապե-
 տութիւնը Պողոս առաքելոյն վարդապետութեան

նը հակասական կը գտնէր. վասն զի Յակոբու
 կաթողիկեայցը ընդունիլ չէր ուզեր: Սատթե-
 ոս եւ Սուկաս սրբադան աւետարանիչները Վը-
 րիատոսի տեառն մերոյ ազգաբանութեան վրայօք
 իրարու հակասական կը գտնեն անհաւատները.
 նոյնպէս տեառն մերոյ յարութիւն առնելուն պա-
 րագաներուն վրայօք չորս աւետարանիչներուն
 պատմածները: Թէ որ բողոքականներուն ալ
 մենք սուրբ գիրքը կանոն հաւատոյ ունիմք ըսող
 մասին ընդունած գիրքերուն մէջէն սխալ կամ հա-
 կասական կարծուածները մէկիկ մէկիկ համրէինք
 նէ խօսքերնիս շատ կերկրննար: Այն գրքերուն
 մէջի կարծեցեալ սխալները եւ հակասութիւննե-
 րը ինչ կանոնով կը մեկնեն նէ իրենք՝ երկրոր-
 դականոններուն մէջ իրենց գտած սխալներն ու
 հակասականներն ալ անանկ թող մեկնեն. եւ որն
 որ այդ տեսակ մեկնութիւններէն մէկն ալ չը-
 վերցընէր նէ՝ մեզի թող իմացընեն:

Այնչեւ հոս բւրած փաստերնին սուտ բա-
 նէր էին նէ՝ վերջին փաստերնուն ստոյ սուտ
 ըսել կը վայլէ: «Աիմանամք՝ կըսէ. թէ լուսա-
 յւորչակրօն հայոց եկեղեցին մէջ ալ չեն կար-
 յացուիր աս (այս) գրքերը: (Ընդդէմսիօս. եր.
 95): Եւ հոս բարեկամաբար կը ծանուցանեմ
 հակառակորդին՝ որ հայոց եկեղեցիէն զատուող
 եւ բողոքականութեան յարող մարդոց՝ լուսաւոր-
 չական եկեղեցւոյն համար տուած վկայութեանը
 չվստասի. իւր զատուած եկեղեցւոյն հաւատքին

վրայ եւ իբրեւ աստուածաշունչ ընդունած գիր-
քերուն վրայ այնպէս մարդ մը վկայութիւն չը-
կըրնար տալ. որովհետեւ ո՛չ զատուած եկեղե-
ցին զիտէ եւ ո՛չ նոր յարած այլակրօն ընկերու-
թիւնը: Ասոր ասպացոյցը հիմայ կը տեսնենք*:

Միտդր Տուայզ՝ 1843 ին մեղի ուղղած գրո-
ւածոյն մէջ որ յօդուածոյս սկիզբը յիշեցինք, ը-
սած էր. « շատ յայտնի բան է որ աս յիշեալ գիր-
քերը (երկրորդականօնները) միւս գրքերէն կո-
րոշէ (հայոց եկեղեցին) . որովհետեւ մակա-
բայեցւոցին մէկ պզտիկ մասնէն 'ի զատ՝ ամե-
նեւին չեն կարդար անոնք եկեղեցիին մէջ »:
Այս իրենց յայտնի եւ շատ յայնի երեւցած բանին
սուտ ըլլալը տասնուեօթն տարուան ընթացքին
մէջ չեն կըրցեր հասկընալ. միայն տարակոյս մը

* Հոս դրուածներէն դիւրաւ կ'իմացուի. որ ա-
ղէկ տեղեակ չէր Լօրտ Սդրեդֆըլտ տը Ռէտք-
լիֆ, երբեմն Անգղիայի Կոստանդնուպօլիս նստող
դեսպանը, որ մայիսի 14 ին Սնդղիոյ տէրութեան
խորհրդարանին մէջ ըսաւ տաճկի հպատակ բողոքա-
կաններուն համար. « որչափ որ գիտութիւնը տարա-
« ծուեցաւ ու մաքրագոյն քրիստոնէութեան մը
« կարօտութիւնը զգացուեցաւ, խելմը ան ինք ի-
որենց սեփական Եկեղեցինին ստիպուեցան թողելու »
(Անտաքէր. յնս. 15. 1860): Հոս կը տեսնենք որ
իրենց Եկեղեցինին չգիտցողներն են անիկայ թողե-
լու ստիպուողները:

Տաւր է մէջէրնին . որ Բարի Տաւր գրքին հակա-
ռակորդը բերանը փոխեր է , կիճանաճ+ կըսէ . որ-
պէս թէ պատասխանաւորութիւնը ասիկայ իրեն ի-
մացընողին վրայ ձգելով : Ինձի (եւ գուցէ ու-
րիշներուն ալ) կերելի որ՝ այսպէս բերան փոխել-
նին պատճառ ունի 17 տարի առաջ՝ 1843 ին շաա-
րայի գիտցածներնուն վրայ մառախուղ ինջեր է . հի-
մայ այնքան յայտնի չէ . միայն կիճանաճ եղեր :
Իայց իրենց իմացընողն ալ գիրենք խաբեր է :
Հիմայ բողոքականներուն ահանաճ ըսած գիրքերէն
հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ մէջ կարդացուած
ընթերցուածները օրերովնին հոս նշանակեմք :

Յուդիթէն . ԺԵ . 8 . — ԺՕ . 4 . Ըստուա-
ծածնի վերափոխման տասներորդ օրը , որ է
տօն Յովակիմայ եւ Ըննայի ծնողաց սուրբ Ըստ-
ուածածնին , եւ կանանցն Իւղարերից :

Իմաստութեան գրքէն՝ յուսացած էն աւելի .
եւ ասոնք են : Ը . 1 — 7 . Թաղէոսի եւ Սան-
դրիստոյ տօնին , Կուռնէլիոսի հարիւրապետին եւ
Դմառնի ազգականին Վրիստոսի եւ Պօղիկար-
կարպուի Օմիռնոյ հայրապետին եւ սրբոյ վը-
կայիցն որ յարեւելս կատարեցան՝ տօնին :

Ը . 5 — 7 . Հոգեգալստեան երեքշաբթի օրը :

Ը . 11 — 15 . Թէոդիտոնի քահանային եւ
Օննոնի զինաւորին , Սակարայ , Լուդոքսիայ
եւ Իոմէլայ տօնին :

Ը . 15 — Ի . 22 . Լուսաւորչի մուտն՝ ի վի-
րայ :

Ը . 1—22 . Եւագ ուրբաթ իրիկունը թաղման թաքորէն առաջ .

Ը . 23—Գ . 8 . Սրբոցն Գորդիոսի , Պողիքատոսի եւ Վրիգորիոսի . եւ սրբոցն Ներսէսի Հայրապետին եւ Խաղայ եպիսկոպոսին տօներուն :

Գ . 1—8 . Սրբոց Վարդանանց . եւ սրբոց քաւասուն մանկանց , եւ սրբոցն Նատոնինոսի . եւ այլն . եւ սրբոցն Ինդոսի եւ Գոմնայի , եւ ամենայն սրբոց տօներուն :

Գ . 11—17 . Խարիթեանց տօնին :

Դ . 7—15 . Լուսաւորչին գիւտի նշխարաց տօնին , եւ Սելիատոսի Նատիոքայ Հայրապետին տօնին :

Ե . 1—8 . Սրբոցն Պետրոսի Աղէքսանդրիոյ Հայրապետին եւ այլն . Լուսաւորչին ելն 'ի վերապէն . եւ սրբոցն Ստեփաննոսի Հռոմայ Հայրապետին . եւ սրբոցն Իգնատիոսի , Եգգէի եւ Սարուծայի տօներուն :

Ե . 16 — 18 . Եբրահամու եւ Խորենայ տօնին :

Ե . 16 — 23 . Գեւորդեանց քահանայից տօնին :

Չ . 2—10 . Թէոդոսի Թադաւորին . Տրդատայ Թադաւորին . եւ Երգարու Թադաւորին տօներուն :

Չ . 11—17 . Հոգեգալստեան ուրբաթ օրը :

Չ . 11—21 . Թէոդիտոնի գաղատացւոյն . եւ այլն , եւ իշխանացն Սահակայ եւ Համադաւ-

պայ տօներուն . Եւ սրբոց Լսոմեանց տօնին :

Օ. 22—26. Պօղոսի խոստովանողին տօնին :

Է. 12—18. Խաչակայ պարթեւի հայոց հայրապետին :

Է. 12—20. Սրբոյն Յակոբայ մօքնայ հայրապետին :

Է. 21—24. Հոգեգալստեան շաբաթ օրը եւ Որդւոց որոտման տօնին :

Է. 25—Բ. 4. Սարգաւառին սուրբ պատարագին ատենը :

Բ. 7—10. Սրբոյն Եպիփանու կիպրացւոյն . եւ սրբոց Թարգմանչաց Սահակայ եւ Մեսրոպայ . եւ սրբոց Թարգմանչաց Մեսրոպայ . Եղիշէի . Մովսէսի քերթողին . եւ այլն . տօներուն :

Բ. 19—Թ. 5. Սրբոյն Գէորգայ եւ սրբոյն Սարգսի տօներուն :

Թ. 9—12. Գունկիանոսի քահանային տօնին :

Թ. 9—Ե. 12. Երկոտասան առաքելոց , եւ եօթանասուն եւ երկու աշակերտացն . Յովակիմայ եւ Լննայի ծրնողաց սուրբ Լստուածածնի տօներուն :

Թ. 13—Ե. 12. Չորս աւետարանիչներուն եւ ուրիշ առաքելալներուն , Որդւոց որոտմանէն զատ՝ տօներուն . եւ Հոգեգալստեան հինգշաբթի օրը :

Ե. 9—12. Գրիգորի սքանչելագործին եւ Նարազամու տօներուն :

Ճ. 9—20. Ղազարու յարութեան :

ՃԴ. 1—8. Աբրահման խաչին օրը սուրբ
պատարագէն առաջ, եւ գիւտ խաչին օրը սուրբ
պատարագի տունն :

Նյսքանս իմաստութեան գրքէն են :

Բարութայ մարգարէութենէն առնուածներն են.

Դ. 31—Դ. 4. Պետրոսի Նշէքսանդրիոյ
հայրապետին. եւ Վոստանդիանոսի թագաւորին,
եւ Վուրիասայ տօներուն :

Դ. 36—Լ. 4. Նազկազարդին իրիկունը,
եւ Գայիանեանց տօին :

Դ. 36—Լ. 9. Աբրահման խաչին երեք-
շաբթի օրը :

Ղանիէլի երրորդ գլուխն ամբողջ՝ երկց ման-
կանց երգն ալ մէկ տեղ, Նունդի եւ Օւտկի ճը-
րագալուցին՝ սեղանին վրայ, որպէս թէ բողո-
քականներուն ցուցընելու համար թէ իրենց սուրբ
գիրքէն դուրս ձգած մէկ հատուածը հայոց եկե-
ղեցին կընդունի : Նրից մանկանց երգը՝ որ է
բողոքականներուն դուրս ձգածը՝ ամէն օր առա-
ւօտեան ժամերգութեան սկիզբը կըկարդացուի
անխափան :

Հակառակորդին եւ կրօնակիցներուն տպած
սուրբ գրքէն դուրս մնացած գրքերուն այսքան
անգամ « լուսաւորչակրօն հայոց եկեղեցւոյ մէջ »,
կարդացուելէն ետքը ի՞նչ կըրօնաւոր ըսել հակա-
ռակորդին. բայց եթէ իրմէ հրաման խնդրել
արեւելան կաթողիկոսին համար ըսած խոսքը ի-

րեն կրկնելու, « ի՞նչ ուրիշ բան է ասիկայ . բայց
 ,, եթէ շիտկէ շիտակ՝ անտարակուսելի անպա-
 ,, տրուակ՝ սեւադէմ սուտ մը ,, (Նոր-հիմախ . 95)
 Չէի ուզեր պատուելի հակառակորդին այսպէս
 բան մը ըսել . բայց իրեն՝ մեր սրբազան կաթու-
 ղիկոսին համար բանեցուցած բառերն են . եւ
 ինքը որովհետեւ այս գիրքերուն հայոց եկեղեց-
 ւոյ մէջ կարդացուիլը կամ չըկարդացուիլը չգի-
 տեր , միայն իմացիւ է որ չկարդացուիր եղեր , այս
 իրեն խօսքը որ իրեն կը դարձնենմք , կըրնայ ի-
 րեն այսպէս սուտ տեղեկութիւն տուողին տալ :

Երբ որ փնտռեալն կանոնի ոտըք գոյց դրքերնիս
 տպելու յաջողի նէ՝ մնացած տեղեկութիւնը ան-
 կէց առնելու թող սպասեն մեր ընթերցողները :
 Իսկ հակառակորդը՝ « աստուածաշունչին կանոն »
 ,, նական եւ անկանոն գիրքերուն որոշմանը վրայ ,,
 իր ընթերցողը իրենց տպարանէն ելած մէկ տետ-
 րակէ մը սովորելու կը հրաւիրէ . որ վերնագրեալ
 է . աստուածաշունչին կանոնական գիրքերը - բռնէլու վրայ :
 Ա՛յ որ եկեղեցւոյ որոշումը սովորիլը հերիք չսե-
 պեր նէ՝ ազատ է այդ տետրակէն սովորելու . բայց
 մտքէն չհանէ՝ որ անկէց սովորածներուն ստոյգ ըւ-
 լալն ալ ուրիշ տեղերէն իմանալու կարօտ պիտի ըւ-
 լայ . միայն այն տետրակը կարդալով սխալ տեղե-
 կութիւններով միտքը ծանրաբեռնելուն մէկ ա-
 պացոյցն է՝ հակառակորդին քանի մի տող խօս-
 քերուն մէջ պարունակած սո՛ւտերը :

ԵՕԴՈՒԼՆ՝ Ե

Փրկութիւն 'ի ձեռն բարեգործութեան :

Յայտնի՛ է որ՝ ասիկայ հոգեկործան մոլորութիւններուն կարգը դնողը՝ ասոր հակառակը փրկարար վարդապետութիւններուն կարգը պիտի դնէ : Եւ ասոր հակառակը կըլլայ՝ ո՛չ փրկութիւն 'ի ձեռն բարեգործութեան . կամ՝ փրկութիւն 'ի ձեռն ո՛չ բարեգործութեան : Եւս երկու մոլորական կարծիքներուն առաջինը կընշանակէ՝ թէ բարեգործութեամբ մարդ չփրկուիր . կամ թէ բարեգործութիւնը օգուտ մը չունի փրկութեան նկատմամբ : Արկորդը՝ թէ բարեգործութեան հակառակէ՛լ մարդ կը փրկուի . ըսել կըլլայ թէ չարագործութիւնով փրկութեան կը հասնուի : Եսոնց երկուքն ալ բողոքականներուն մէջ ըսողներ կան :

Կալվին՝ եւ հիմակուան բողոքականները առհասարակ կը ընեն որ՝ Վրիստոսի տեառն մերոյ իր չարչարանօք եւ արիւն թափելովը մարդիկ ամենն ալ մեղաց գերութենէն ազատելուն համար հիմայ միայն հաւատքը բաւական է փրկութեան . բա-

րի գործքը օգուտ մը չունի . եւ ասով Սիմոն մո-
գին վարդապետութեան հետեւող կը գտնուին .
(շատերը չգիտնալով . բայց եկեղեցւոյ վարդա-
պետութեան շահետեսնին ալ իրենց բաւական
յանցանք է) :

Սուրբն Արանոս՝ հետեւող առաքելոց ըս-
ուածը , որ Վրիստոսի երկրորդ դարուն եկեղե-
ցական մատենագիրներէն է , կը պատմէ (Միգ-
րէմ աղանդ . Ը . 20) թէ Սիմոն մօգը զինքը
Մատուծոյ տեղ կը գնէր . եւ կըսէր թէ մարդիկ
միայն իմ շնորհքէս յուսալու են իրենց փրկու-
թիւնը . բարեգործութեան նայելու չեն . որով-
հետեւ ամէն գործքերը ինքնին անտարբեր են .
եւ գործքերուն ոմանց բարի եւ ոմանց չար ըսելը
հրեշտակները հնարած են մարդիկ իրենց ծառա-
յեցընելու համար . ուստի ինծի եւ Հեղինէիս*
յուսացողները այս աւելորդապաշտութենէն ա-
զատուած են , եւ ինչ որ ուզեն նէ՝ ազատ են
ընելու : Բողոքականները Սիմոն մօգէն ասով կը-
տարբերին՝ որ կըսեն թէ մարդոյս բնութիւնը
ապականեալ ըլլալով , որովհետեւ ինչպէս որ հա-
կառակորդը կըսէ (Միգրիմի . էր . 124) , “ մար-
” դըս բարի ծնեալ չէ , անիկայ բնականապէս
” բարի չէ ” , ըրած գործքերն ալ բնականապէս

* Հեղինէ՝ մէկ վարքը աւրուած կին մըն էր , որ Սի-
մոն մօգ հետը կըպըտըտցընէր . և կըսէր թէ հը-
րեշտակները անոր ձեռօքը ես ստեղծ եցի :

չար կըլլան : եւ օգուտ չընեն ըսելնին թէ հա-
 ատացեալ մարդոց բարեգործութիւնները չար
 չենք ըսեր , այլ հոգւոյ եւ հաւատքի պտուղ կը-
 սենք : Այսան զի երբ որ հոգւոյ փրկութեան կար-
 գի մէջ բարեգործութեան խօսք կըլլայ նէ՝ մենք
 ալ բոլոր քրիստոնեայք ալ այգպէս կըսենք . եւ
 թէ որ ատոնց միտքն ալ նոյնը ըլլար նէ ինչո՞ւ
 համար ասիկայ ուղղափառաց վրայ իբրեւ հերե-
 տիկոսութիւն մը պիտի ցուցընէին : Ինչո՞ւ հա-
 մար այսպէս բան մը իբրեւ հերետիկոսութիւն
 եւ հոգեկործան մոլորութիւն պիտի ցուցընէին
 սրբազան կաթողիկոսին վրայ , որ յայտնապէս
 կըսէ . « հաւատացեալ քրիստոնեայն ինչո՞վ պիտի
 , յայտնէ , որ իրեն սրահն մէջ հաւատոյ ճիշ-
 , մարտութիւնը կատարելապէս սեպհականած ու
 , պահած ունի , եւ անոր անաղօտ լուսովը հոգ-
 ,ւոյն միտքը լուսաւորուած է . կարծեմ թէ սուրբ
 , գիրքերուն ըսածին նայելով ուրիշ կերպով կա-
 ,րող չըլլար հաստատելու , այլ միայն իրեն բա-
 ,րեպաշտական եւ առաքինական գործքերովը .
 ,որոնք պիտի ըլլան վկայ հաւատարիմ : Ասոր հա-
 ,մար կըշրէ : Նսկոյսս առաքեալը . Աբրահամ
 , նահապետն ալ օրինակ բերելով . զի՞նչ օգուտ
 , իցէ եղբա՛րք իմ , եթէ ասիցէ ոք հաւատս ու-
 ,նել՝ եւ գործս ոչ ունիցի . մի՛ թէ կարիցեն
 , հաւատքն ապրեցուցանել զնա . . . Ամին՝ զի-
 ,տել ո՞վ մարդ սնուի . զի հաւատք առանց գոր-
 ,ծոց դատարկ են . Աբրահամ հայր մեր ոչ ա-

„ պաքէն 'ի գործոց արդարացաւ, հանեալ 'ի սե-
 „ ղան զորոյին իւր զխաւսակ' պատարագ : Տե-
 „ սանն'ս' զի հաւատքն եղև գործակից գործոց
 „ նորա . եւ 'ի գործոց անտի հաւատքն կատարե-
 „ ցան ,, : Յփ. 14. 20—22 : (Մատթ. 5. 19) :
 Սրբազան կաթողիկոսին այս խօս-
 քը հակառակորդը բողոքովին չ յիշեր . որպէս թէ
 տեսած չըլլար : Իայց գոնէ սուրբ գրոց մէջ
 բարեգործութեան մարդոյս փրկութեան համար
 օգտակար ըլլալուն վրայ բազմապատիկ խօսքերը
 տեսնելու էր : Քրիստոսի անունով հրաշք ը-
 նողները 'ի հարկէ անոր անուանը կը հաւատային .
 բայց երկնաւոր փառքէն պիտի մերժուին միայն
 անոր համար որ իրենց հաւատոցը հետ բարե-
 գործութիւն ալ չունէին : Տէրն մեր ինքն կըսէ .
 “ բազումք ասոցն ցիս յաւուր յայնմիկ , տէ՛ր
 ,, տէ՛ր . ո՞չ յանուն քո մարգարէացաք , եւ յա-
 ,, նուն քո դեւս հանաք . եւ յանուն քո զօրու-
 ,, թիւնս բազումս արարաք : եւ յայնժամ ասա-
 ,, ցից ցնոսա , եթէ ո՛չ երբէք զիտէի զձեզ .
 ,, 'ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան ոյք գործէիք
 ,, զանօրէնութիւն ,, : (Մատթ. 1. 22 . 33) :
 Արեւմտեան հրաշք գործելու չափ հաւատք ունեցող-
 ներն ալ Եւստուծմէ պիտի վըռընտուին միայն ա-
 նօրէնութիւն գործելուն համար : Եւ ընդհանուր
 դատաստանին օրը բարեգործութեանց հաշիւը
 պիտի նայի Տէրն մեր . եւ բարեգործները անոնց
 համար աշխարհքի սկիզբէն պատրաստուած ար,

քայուցիւնք պիտի հրաւիրէ ըսելով, « զի քաղ-
 յայ եւ ետուք ինձ ուտել. ծարաւեցի՝ եւ
 յարուցէք ինձ », եւ այլն. եւ անոնց հակառակ
 գիճակի մէջ գտնուողները պիտի վճռենտէ. պատ-
 ճառ նոյնը բերելով. « զի քաղցեայ եւ ո՛չ ե-
 տուք ինձ ուտել. ծարաւեցի եւ ո՛չ արբուցիք
 զիս », եւ այլն : (Մատթ. Ի. 34—45) :
 Ասոր համար Պետրոս սուրբ առաքեալն ալ կը-
 սէ. « ձերովքն հաւատովք մտտակարարեցիք զա-
 ռաքինութիւն », եւ քիչ մը վարը կըսէ. « ա-
 ռաւել փութասցի՛ք, զի բարեացն գործովք
 հաստատուն զձեր կոչումն եւ զընտրութիւն
 պահեցէք : Քայս այսպէս արարեալ ո՛չ եր-
 բէք յանցանիցէք. զի այսպէս առատապէս շը-
 նորհեսցի ձեզ մուտ ՚ի յափտենական արքայու-
 թիւն տեառն մերոյ եւ փրկչին : Եփեսոսի Քրիս-
 տոսի » (Բ. Պետր. Ե. 5. 10. 11) : Այս-
 պէս վկայութիւններ շատ կան սուրբ դրոց մէջ :
 Աստուածաշունչ սուրբ զիրքը հաւատքը բաւա-
 կան չսեպեր. գործել ալ կուզէ. եւ այն գոր-
 ծերը որ հաւատք չունեցողին համար անպատու
 են թէ որ նոյն իսկ Աստուծոյ շնորհացը գործը
 չեն նէ, Աստուծոյ շնորհօքը արդիւնաւոր կըլ-
 լան. ինչպէս որ էին Առանկէլիոսի աղօթքը եւ
 ողորմութիւնը՝ որ իրեն հաւատոյ առաջնորդ եւ
 առիթ եղան :

Բայց հակառակորդը եւ իր կրօնակիցները մէկ
 տեղ՝ Բիւրախան ՚ի Ֆեւս բարեգործութեան հաւատալը

հոգեկործան մոլորութիւններուն կարգը կը դա-
 սեն. եւ անոնցմէ մէկը, դուցէ նոյն իսկ հակա-
 ռակորդը. (որովհետեւ ասոնք իրենց տպած
 գրքերուն մէջ հեղինակի անուն գնելու սովորու-
 թիւն չունին. դուցէ հոն ըսածներուն վրայ ի-
 րենց ալ հաստատուն կենայիքը խելքերնին չը-
 կը տրեւոյն). 1° նշէ Վ. իստոսին հոգեկործան
 տեսութիւն մէջ՝ իրենց ժողովուրդին սա խրատը
 կուտայ: "Ճիշտ դադրեց՝ ր ընելը. եւ սկսէ՝
 "հաւտալը, ու Վ. իստոսին ապա ինէ որ ամենքը
 "ինքը ընէ, ու դուն ապահով ըլլաս: "Ինչուք
 "թէ մարդ մը նաւակի մը թիւրը քաշէ գետի
 "մը վրայ ձիւտ ան տեղին մօտ՝ ուր որ ահագին
 "կերպով ջուրը վերէն 'ի վար կը վազէ. եւ հո-
 "սանքը սկսէ դէպ 'ի վար տանիլ զինքը, ու գե-
 "տեղերքը կայնած դիտողները յոյսերնին կտրեն
 "թէ անշուշտ պիտի կորսնցնի, ու ամենքը բար-
 "ձրը ձայնով պոռան՝ թէ ինքը կորսուեցաւ:
 "Եւայ շուտով որ չուան մը ձրգվի դէպի ողոր-
 "մելի մարդուն, ու չուանը ջուրին մէջը նաւա-
 "կին քովը մօտիկնայ, հիմայ ի՞նչպէս է աս
 "գործը. բոլոր դիտողները կը կանչեն մի իրեն
 "որ թիւրը քաշէ ուժով մը ու պինտ մը ջա-
 "նայ եղերքը հասնելու. երբոր իր ձեռքին բո-
 "ւոր զօրութիւնովը յայտնապէս նաւակը դէպի
 "կործանման կը տանի կոր: Չէ՞ չէ՞. հապա ա-
 "նոնք միաբերան ու տաստիկ պիտի պոռան՝
 "Թէ, իսկ որոշք Թիւրը, Թո՛ղ Կառ անյոյս

„ Զանգեզուր . բլուհնէ՛ չուանը : Բայց թէ որ ին-
 „ քը թիերը քաշելը ընտրէ նէ . անշուշտ քանի
 „ մը ըսպէէն ետքը աներեւոյթ կըլլայ ու կը-
 „ կորսըվի „ : (Եր . 5) : Այս օրինակիս վրայ ը-
 րած խորհրդածութիւնը՝ միտքերնին մեր ըսելի-
 քէն աւելի աղէկ կը բացատրէ : “ Հիմայ աս
 „ մարդուն իր փրկուելու ճամբան թիերը քաշելը
 „ չէր , հապա անոնք գործածելէն դադրելը .
 „ ինչու որ երբ թիերը կը քաշէր կոր՝ չեկըցաւ
 „ պինտ բռնել չուանը : Ասանկ ալ մեղաւորին
 „ փրկութիւնը ինքը զինքը փրկելու ջանալէն չի-
 „ գար՝ հապա ջանալու դադրելէն . քանզի քանի
 „ որ փրկութեան գործը ինքը կատարել կը յու-
 „ սայ , չի պիտի ապաւինի Քրիստոսին . ուրեմն
 „ չէ՛ թէ ընելը կը պահանջըվի , հապա հաւատ-
 „ քը „ : Անտրոս առաքեալը կըսէ . “ առաւել
 „ քո-նաաջի , զի ըսրեացն գործովք հաստատուն
 „ զձեր կոչումնն եւ զընտրութիւն պահիցէք „ .
 քողոքականը կըսէ . “ փրկութիւնը ինքը զինքը
 „ փրկելու ջանալէն չիգար „ : Թէ որ գրոց յայտ-
 նի խօսքին դէմ խօսողը հերետիկոս կըլլայ նէ՛
 Է՞ն է Քրիստոսի հաստատուած տեսրակին հեղինակն ալ
 քրիստոնէն ինչեւն բարեգործութեան ըսելը հոգեկոր-
 ծան մօղորութիւններուն կարգը դընող հակառա-
 կորդն ալ , իրենց կրօնակիցներն ալ մեզի թող
 ներեն երբ զիրենք հերետիկոս կանուանեմք .
 եւ ասք բերեալ մեր հաստատին կանոնն է ըսե-
 լով շարժին . ասա իրենց հաւատքը իրենց

ցուցուցած կանոնին հետ համեմատեցինք . պա-
կաս եկաւ :

Իրենց ալ ամէն առննուան հաւատքը այս չէ՛ .
երբեմն ասանկ կըսեն . երբեմն ալ կըսեն . մեռ-
նողը “ այս աշխարհէս ելած ու յաւիտենական
” աշխարհը մտած է Մատուծմէ ընդունելու իր
” գործքերուն համեմատ՝ ինչ որ այս աշխարհիս
” մէջ ըրած է ” (Մատթ. 146 . էր . 60) :
Պարենմն՝ մարդոյս մեռնելէն ետքը յաւիտենական վի-
ճակին որոշումը իր Գործքերուն համեմատ : պիտի ըլ-
լայ եղեր , ինչ որ աս աշխարհիս մէջ ըրած է . եւ
թէ որ բարի գործք ըրեր է նէ՛ պիտի փրկուի .
Մայսպէս ըսելուն՝ եւ փրկուիլն ի յետոյ Բարեգործու-
թեան ըսելուն մէջ ի՞նչ տարբերութիւն կայ . որ
մէկը աւետարանական վարդապետութիւն՝ եւ միւ-
սը հոգեկործան մոլորութիւն կը լայ եղեր . բո-
ղոքական քարոզիչներուն խօսքը իբրեւ պատգամ՝
բռնողները թէ որ այսպէս տարբերութիւն մը
գտեր են նէ՛ մեզի թող ցուցընեն . չէ՛ նէ՛ ի-
րենց առաջնորդ բռնելու հաճած մարդոցը մի-
օրինակ հաւատք շիրնալ քարոզիչը տեսնեն , եւ
իրենց հոգւոյն փրկութեանը համար ընելիքնին
որոշեն :

Երբ բարեգործութիւնը փրկութեան օգուտ
չունենայ նէ՛ չար գործերն ալ վնաս չեն ունե-
նար : Իսկ մէջերնին կան անանկներ ալ՝ որ կը-
սեն թէ փրկութեան հասնելու համար չարագոր-
ծութիւնն ալ օգուտ կընէ : Անհաւատալի կերե-

ւի անկալ . բայց երբ որ իրենց գրքէն ցուցը-
 նեմ նէ՝ զարմանքդ այսպէս քարոզիչներու խօս-
 քին հաւատացողներուն պարզամիտ ազխոութեա-
 նը վրայ կը դարձընես : Այլ ցուցունելու գիրքեր-
 նիս՝ նոյն իսկ Առթերին գիրքն է : Ասիկայ ի-
 րենց մէջ աստուածային եւ քրիստոնէութիւնը
 աւելորդ բաներէն մաքրելու համար յատկապէս
 Աստուծմէ ընտրուած մարդ կը սեպուի . եւ թէ որ
 երբեմն իրենց գաղափարին գէմ բան մը կար-
 դան նէ ասոր գրածներուն մէջ՝ կըսեն թէ քիչ մը
 հռոմէականութեան հետք մնացած էր քովը . ամէն
 նախապաշարմունքէ տակաւին կատարելապէս ազատ
 չէր : Բարեգործութեան կամ չար գործքերու վրայ
 ըսածները ո՛չ հռոմէական եկեղեցւոյ եւ ո՛չ սուրբ
 գրոց կամ ընդհանուր եկեղեցւոյ դաւանութեա-
 նը համեմատ չըլլալուն համար՝ այդ խօսքը այս
 կէտիս վրայ չեն կրնար ըսել . իրեն հռոմէնի զատ-
 ունէն ետքը լուսաւորութեամբ մըտքին արդիւնքն է :
 Ասիկայ Ալէկը անուն բարեկամին գրած մէկ նա-
 մակին մէջ հետեւեալ խորտը կուտայ . « Ի՞նչ
 » ձութիւններ կըկրես . պէտք է վերջացընել :
 » Արբ սատանան քեզ փորձելու կուգայ՝ սիրե-
 » լիս . շատ մը խըմէ , ցաթկըռտէ՝ . խենթուկ
 » ցի՛ր , սատանային հակառակ , եւ անկալ ճա-
 » թեցընելու համար . մեղանչէ՛ : Թէ որ սատա-
 » նան քեզի ըսէ . խըմելէն ետ կը կենան , պա-
 » տասխանէ՛ . որովհետեւ դուն ինծի մի խըմել
 » ըսիր՝ լեցուն դաւաթներով պիտի խըմեմ ա-

,, ապտօրէն Յիսուսի Քրիստոսի պատուոյն : Ին-
 ,, ծի պէ՛ս ըրէ . ես սատանան բարկացընելու
 ,, համար է որ շատ կուտեմ, շատ կը խըմեմ, շատ
 ,, կը զուարճանամ սեղանին գլուխը : Առկէի մէկ
 ,, նոր մեղք մը գտնել, (ըսել է որ մինչեւ այն
 ,, ատենը գտնուած մեղքերը ամէնն ալ լըմընցու-
 ,, ցեր է) . որպէս զի սատանան իր մնասովը հաս-
 ,, կընայ որ մեղք ըսուած բաներուն մէկն ալ բա-
 ,, նի տեղ չեմ գներ . եւ ինծի խղճմտանքի բեռ
 ,, ալ չըլլար : Երբ սատանան մեղ նեղելու կու-
 ,, գայ՝ տասնաբանեայ պատուիրանը մէկդի թող
 ,, կենայ : Թէ որ ականջս ՚ի վար ըսէ թէ՛ բայց
 ,, դուն կը մեղանչես կոր, մահուան եւ դժոխքի
 ,, արժանի՛ ես, այո՛, ճշմարիտ կըսես, կըսեմ .
 ,, ես ալ ատիկայ աղէկ գիտեմ . բայց դու ի՞նչ
 ,, ըսել կուզես : — Բայց հանգերձեալ աշխարհ-
 ,, քը պիտի դատապարտուիս : — Այ՛ տուտ է .
 ,, ես մէկը կը ճանչնամ որ չարչարեցաւ եւ ինծի
 ,, համար վճարեց : Ենոր Յիսուս Քրիստոս որ-
 ,, զի Աստուծոյ կըսեն, այն ո՛ւր է նէ՛ ես ալ հոն
 ,, պիտի ըլլամ ,, : (Լեդբերտի տե՛ Ալբրէ . Կա-
 ,, ճիտ Կոտլերի . հատոր, Ի . եր . 188) : Չգիտեմ
 ի ութերի այսպէս նամակները ինչո՞ւ հայերէնի
 չեն թարգմաներ ու տպեր . այսպէս ընեն նէ՛
 իրենց հետեւողները անշուշտ կաշեկնան . որով-
 հետեւ պէսպէս մեղքերով խիղճներին ծանրացած
 մարդիկ ո՛րքան կան նէ՛ իրենց կը յարին : Ահա՛
 այսպիսի խօսքերն են հոգեկործան մոլորութիւն-

ները. եւ ասոր հակառակ՝ փրկարար վարդապետութիւն է սրբազան կաթողիկոսին եւ ուղղափառ եկեղեցւոյ սովորեցուցածը սուրբ զրոյց համեմատ. թէ հաւատքը առանց բարեգործութեան եւ բարեգործութիւնը առանց հաւատքի անօգուտ են :

ՅՕԴՈՒՆՕ՝

Կարգաւորներուն չամուսնանալը

Այս բանիս վրայ հակառակորդը երկար խօսեր է ալ նէ՝ մենք ձեռքերնուս եկածին չափ կարճ խօսքով լըմընցընելու պիտի նայինք : Այլ խօսքերնիս ամփոփելու համար երկու հատուած կը բաժնեմք. առաջինը՝ չըկարգուելուն մաքուր վիճակ ըլլալուն վրայ : Արկրորդը՝ կարգաւորներուն կարգ առնելէն ետքը չամուսնանալուն վրայ :

Ա. Չկարգուելը մաքուր վիճակ է :

Այս խօսքիս հակառակորդը հաւանութիւն չըտար. որ յայտնապէս գրած է իր Բնութագրութեան մէջ (Էջ. 71), թէ կուսակրօնութիւնը « նըռաւաստ, աղտեղի, արհամարհելի եւ անբնական

,, վիճակ է ,, : Նայց ասիկայ կերեւի թէ հա-
 կառակորդին առանձին իր կարծիքն է . որուն ու-
 թիշ բողոքականները համախոհ եղած պիտի չըլ-
 լան . վասն զի ինքը նոյն տեսութիւն մէջ ուրիշ տեղ
 մը (Եր . 43) կրուէ . « ոմանք բողոքական քարոզ-
 ,, չայ ամուսնացեալ են , իսկ ոմանք չեն : Օհա-
 ,, նոնք պարտաւորող օրինք մը չկայ ,, : Թէ որ բո-
 ղոքականները ամէնն ալ կուսակրօնութիւնը նը-
 ուսատ եւ աղտեղի եւ արհարհելի եւ անբնական
 վիճակ մը սեպէին նէ՝ ասանկ վիճակի մէջ մնալ
 թող չէին տար իրենց քարոզիչներուն , որոնք մա-
 քուր եւ պատկառելի վարք ալ պիտի ունենան
 ժողովոգեան առաջը : Եւ պարզապէս երբ ամէն
 բողոքականներն ալ հակառակորդին պէս ըսէին
 նէ՝ հարկ կրլար մեղի ըսել թէ ամէնքն ալ տղեւ
 են : վասն զի կուսակրօնութիւնը կամ առանց ա-
 մուսնանալու զգաստութեամբ ապրիլը չէ՝ թէ մի-
 այն տեսան մերոյ եւ սուրբ առսքեալներուն եւ
 անկէց ետքը ընհանուր եկեղեցւոյ մաքուր գիտցած
 վիճակն է . այլ եւ հեթանոսներուն ալ : Ենք ո-
 րովհետեւ մասնաւորապէս սրբազան կաթողիկո-
 սին հակառակորդին դրածները քննելու առած եմք ,
 ուրիշ բողոքականները մէկ զի թողունք որ անոնք
 ալ իրենց կրցածին չափ իրենց այս կրօնակիցը
 խրատեն , եւ մենք ցուցնենք որ իր ըսածը սուրբ
 դրոց խօսքին հակառակ է :

Երբ որ տէրն մեր՝ ամուսիններուն իրենց
 կնոջմէն թողունլու թոյլտուութիւն ընող մովսի-

ասկան օրէնքը վերցուց, աշակերտները ըսին .
 « Թէ այդպէս ինչ փեսա իցէ ընդ այր եւ ընդ
 ,, կին , լաւ է չամուսնանալ , : Տէրն մեր պա-
 տասխանեց Թէ՝ այդ բանը միայն որի՛ որ տրուած է
 նէ անիկայ կրնայ ընել . Նշուողպէս զի ասանկ ըսե-
 լը բնական կամ 'ի ծնէ ներքինիներուն համար
 հասկըցուի՝ երեք տեսակ ներքինի որոշեց . մէ-
 կը մօրմէ այնպէս ծնածները . երկրորդը մարդու
 ձեռամբ եղածները , եւ երրորդը՝ իրենք զիրենք
 Մատուծոյ արքայու թեանը համար ներքինի ընող-
 ները : (Մատթ . Ժ . Ժ . 10—12) : Նշալս վեր-
 ջին տեսակը անոնց համար կը հասկըցուի եւ ա-
 մէն ատեն հասկըցուած է , որ Մատուծոյ աւելի
 աղատօրէն եւ անղբաղ ծառայելու համար կար-
 դուելէն բոլորովին կը հրաժարին . որպէս Թէ
 ներքինի եղած ըլլալին , եւ ասոնց այն ժուժկա-
 լութեանը համար էր որի՛ որ որոշած է նէ ըսելը :
 եւ Մատուած այդպէս նուազաւ եւ աղտեղի եւ
 արհամարհելի եւ անբնական վիճակի մը մէջ յա-
 բատեւելու համար շնորհք չտար մարդու :

Հակառակորդը կըսէ . « Սկերբերան . Նշուե-
 ,, րիոս . եւ Վճիռութիւն մինչեւ անգամ խոստովա-
 ,, նեցան Թէ բաց 'ի Պօղոսէ ամենայն առաքեալք
 ,, ամուսնացեալ էին , (Նշուելի . էր . 47) : Սկ-
 րեւի որ նոյն հակառակորդը իր ըսած հայրապետ-
 պետներուն եւ վարդապետներուն վկայութեանը
 ինքն ալ շատ վստահութիւն չունէր . որ ասկէց
 քիչ մը առաջ ամուսնացեալ առաքեալներուն համ-

րանքը մինչև մէկի ինչեցուց : (Ընդդէմէ . եր .
 46) : Սուրբ աւետարանին մէջ Պետրոս առաքե-
 լոյն զորանչ ունենալը դտեր էր . ուրիշներուն հա-
 մար բան մը չէր դտեր գրուած . եւ իր գտածը
 սրբազան կաթողիկոսին ցուցնելով կըսէր . "կը-
 ,, համարձակինք ըսելու թէ ալ ասիկայ սովորէն
 ,, ետքը պիտի ընդունի թէ առաքելոց մէջէն գո-
 ,, նէ մէկը ամուսնացած էր ,, : Սուրբ Պօղոս ա-
 ռաքեալէն զատ սուրբ Հովհաննէս աւետարանի-
 չքն ալ ամուսնացած չէր . եւ ասիկայ կը գտնեմք
 իրեն Պրոխորոն աշակերտին դրած պատմութեանը
 մէջ . ուր կըսուի թէ սուրբ աւետարանիչը
 տոտուածային աղգմամբ իր մահուան մօտենալը ի-
 մանալով երբ գերեզմանը փորել տուաւ եւ մէջը
 մըտաւ , գոհացողաբան աղօթքներուն կարգը ը-
 սաւ . " ո՛ր դիս պահեցեր մինչև 'ի ժամանակս
 ,, յայտ՝ ա՛մ մերձ 'ի խառնակութենէ կանանց ,, : *

* Սրբոյն Յովհաննու աւետարանչին պատմութիւնը
 Պրոխորոն շինած է՝ ն. մեր նախնիքը հայերէնի
 թարգմանած են : Զննելէրը հնութեանը մկայու-
 թիւն կուտան : Սուրբ Մթանաւէն առաջ կար կը-
 սեն , բայց հարազատութեանը կը կասկածեն : Հի-
 մակուան յունարէնը՝ որուն լատին թարգմա-
 նութիւնն ալ կայ , հայերէնին հետ բարդատելով
 գտանք որ համապատասխան է , մէջընէն ալ պակաս է
 եւ ասոր նայելով կասկած ծագէր է . հայերէնը .
 տեւեմին նէ այդ կասկածը չէին ընէր կը կար-
 ծեմք :

Սուրբն () գոստինոս եւ սուրբն Հերոնիմոս ալ
սուրբ աւետարանիչը կոյս էր կըսեն : Եւ ընդ
հակառակն՝ կան որ սուրբ Պօղոս առաքեալն ալ
կարգուած էր կըսեն . եւ թ ակից որ կը յիշէ սուրբ
առաքեալը (Փիլիպ . Գ . 3) , իր ամուսինն ը-
սել կը հասկընան :

Իսայց մէկը հակառակորդին կը շնորհեմք որ
առաքեալներն ալ ամուսնացեալ էին ըսէ . առ-
կէց ի՞նչ կեղծէ . իրեն ո՞վ է ըսեր թէ ուղղա-
փառաց եկեղեցին ամուսնացեալ մարդիկը քահա-
նայ չընեն : Հայերը եւ յոյները եւ ասորիները
եւ ուրիշ արեւելեան ազգերը երկու կարգ քահա-
նայ ունին . ամուսնացած եւ կուսակրօն . Հռոմայ
եկեղեցին թէպէտ եւրոպական ազգերուն մէջ
ամուսնացեալ քահանայ չունի՝ բայց մառոնի աղ-
դին քահանայները որ ամուսնացած են՝ իբրեւ
քահանայ կընդունի եւ քահանայական պաշտօ-
նէն եւ սուրբ պատարագ մատուցանելէն չզլկեր՝
միայն թէ առ ժամանակեայ կերպով ամուսնու-
թենէ ժուժկալած ըլլան :

Իսկնն անոր վրայ է՝ թէ առաքեալները ա-
ռաքելութեան պաշտօնի ընտրուելէն ետքը ի-
րենց ամուսինը քով ընի՞ն կը գահէին ամուսնա-
կան օրինօք՝ թէ չէ . սրբազան կաթողիկոսը կը-
սէ թէ ամուսնական կեանքէ հրաժարուած էին .
եւ վկայ ունի սուրբ Պետրոս առաքեալը՝ որ Վը-
րիստոսի ըսաւ . « Եւ հաւաստիք մեր թողաք զա-
մենայն , եւ եկաք զկնիք քա » (Պղ . ԺԲ . 28) .

եւ Քրիստոսի խօսքէն կը հասկընամք որ սուրբ
 առաքեալը կինն ու որդիքը եւ ընտանիքը ձգած
 ըլլալը կը հասկըցընէր . որովհետեւ այսպէս պա-
 տասխանեց . « ամէն ասեմ ձեզ . եթէ ոչ որ է
 ,, որ եթող զտունս կամ զծնողս կամ զեղբարս կամ
 ,, զկին կամ զորդիս վասն արքայութեան Աստու-
 ,, ծոյ , եթէ ոչ առնուցու բազմապատիկ 'ի ժա-
 ,, մանակի յայսմիկ . եւ յաշխարհին որ գալոցն է
 ,, զկեանսն յաւիտենականս ժառանգեսցէ ,, : (մար. 29 . 30) : 'Ի հարկէ ասոնք ունէին առաքեալ-
 ները որ թողուցին . եւ հակառակորդն որ սրբոյն
 Պետրոսի կին ունենալն ու զորանչ ունենալը սրբա-
 զան կաթուղիկսին կը ցուցընէ նէ ստուգելու
 համար՝ իմաստակութիւն կընէ :

Աւելի իմաստակութիւն մը կընէ երբ ցու-
 ցընել կուզէ թէ առաքեալները քարոզութեան
 ատենը իրենց կինը հետերնին կը պըտըտցընէին :
 « Այրբէք չէ կարդացած՝ կըսէ , առաջին կորըն-
 ,, թացւոց իններորդ գլուխը ,, . եւ որ բանն ըլ-
 լալը քիչ մը վարը կը զրույէ . « քիչ մըն ալ
 ,, նայինք Պօղոս ի՞նչ կըսէ : Միթէ մենք իշ-
 ,, խանութիւն չունի՞նք Քրիստոսովքոյր եղող կը-
 ,, նիկ մը մեր հետը պըտըտցընելու ,, : Ա. Արեւ. Թ.
 Թ. . 5 : (Բարդիմէ . եր . 46) : Այո՛ . կարդացեր
 է . բայց գրաբարին մէջ . որ գրուած է . « մի՛
 ,, թէ ոչ ունիցիմք զքորս կանայս շրջեցուցա-
 ,, նել ընդ մեզ ,, : Այրբ բողոքականները սուրբ
 առաքելոյն այս խօսքէն իրենց ըսածին հաստա-

տութեանը համար հետեւութիւն մը հանելու
պարագայի մէջ չըլլան նէ՝ առաքելական բանը շի-
տակ կը թարգմանեն . եւ ասանկ թարգմանած են
նոր հրահրանի աշխարհաբար թարգմանութեանը մէջ
որ 1842 թուին խղմիր տպեցին : « Մի թէ
,, մենք իշխանութիւն չունինք քոյրեր կրնիկներ
,, մեր հետ պրտըտցընելու ,, : Ինչո՞ւ համար 1842
ին + ոյրեր կենդանի նշանակող դէպքս կանայս բառերը
1860 ին Քրիստոսով + ոյր եղող կենդիւն ճշ նշանակել ըս-
կըսեր է . հայերէն քերականութիւնը տասն եւ ու-
թը տարուան մէջ ա սպէս փոփոխութիւն մը կրել
եւ յոգնականը եղակի նշանակութիւն ունենայ՝
նորանշան բան մըն է : Եւ այս կարգիս մէջ Քրիս-
տոսով բառը ի՞նչ բան ունի , որ սուրբ առաքելոյն
խօսքին մէջ չկայ . որկէ՞ դ տան : Ինչէ՞ն դիտ-
ցան որ այն հետերնին պըտըտցուցածին առաք-
եալներուն ըստ մարմնոյ քոյրերը չէին : Մէկ
տեղ մը հակառակորդը սրբազանին համար դան-
դատ կընէ որ իրենց չըսած խօսքը իրենց վրայ
ձգեր է . « ասոնք ամէնքն ալ՝ կըսէ , արք եպիս-
,, կոպոսին գրքին մէջ գրուած են չափերաներով , որ-
,, կէ ընթերցողը կը կարծէ թէ ուրիշ գրքէ մը
,, քաղուած ըլլան ,, : (Նշգրիմաթ . էր . 41) : եւ ա-
սանկ ընելը չարածիքս անպատեհական կանուանէ :
Հոս երբ ինքը նոյնպէս չափերաներով առած խօս-
քին մէջ Քրիստոսի բառը կաւելցընէ՝ եւ յոգնական
երկու բառ եղականի կը թարգմանէ . եւ ասոնք
ամէնն ալ սուրբ առաքելալն այնպէս գրած է կար-

ծեցընել կուզէ նէ՝ ասոր քարեմիտ ճշմարտութեամբ
 ինն չեմք կըրնար ըսել. Հակառակորդին վրայ
 այնպէս արտօնութիւն մը չեմք ճանչնար որ սըր-
 բազան կաթուղիկոսին ըրած շարմիտ ստատոս-ի-
 նը ինքն ընէ նէ քարեմիտ ճշմարտութեամբ ըլլայ.
 Ասանկ բաներն են որ սըբազան կաթուղիկոսին
 եւ մեզի ամենուս ալ իրաւունք կուտան ըսելու
 թէ՝ « Հիմայ այս բողոքականները միայն ելան .
 ,, որ ուղղափառ քրիստոնեայներուն սուրբ ժո-
 ,, ղովքներով ընդունած սուրբ գիրքերը աղաւա-
 ,, ղեն ,, (Քարեմիտ . էր . 121) . եւ ասանկ ը-
 նելնուն տուած պատճառն ալ ստոյգ կը ցուցընեն
 որ կըսէ . անոր համար ասանկ կընեն որ « իրենց
 ,, նորահնար աղանդը դիւրաւ հաստատեն ,, (անդ .
 էր . 123) :

Սուրբ առաքելոյն խօսքը ծուռ թարգմանելով
 հակառակորդը իր միտքը դրածին չըհասնիր : Ի-
 րեն դիտաւորութիւնն էր ցուցընել թէ առաքեալ-
 ները իրենց կնիք հետերնին կը պտըտցնէին . բայց
 առաքելոյն ըսել կուտայ՝ կնիք չը . որ անորոշ բան
 մըն է . եւ կընշանակէ՝ կին մը ո՞վ եւ որո՞ւ կըլ-
 լայ նէ ըլլայ : Աստի թէ որ հակառակորդը ը-
 սել կուզէ թէ՝ առաքեալները ո՞ր եւ իցէ կին ի-
 րենց հետ իբրեւ ամուսին կը պտըտցնէին , իրենցը
 կամ ուրիշինը չխտրելով . մեզի այս վկայութիւ-
 նովս չկրնար հաւատացընել թէ սուրբ առաքեալ-
 ները իրենց ամուսինը քովերնին կը պահէին եւ
 ամուսնական օրինօք կը վարուէին .

կին իւր բառին այսպէս անորոշ նշանակութիւն
մը ունենալը չգիտեր հակառակորդը. անոր հա-
մար իրեն խարդախած վկայութիւնովը յաղթա-
նակ կանգնած ի մը պէս խոշորկէկ բըրդել կըս-
կըսի. « ուղղադատ քննաբանութիւն մը ո՛ր կող-
մէ մը դառնայ նէ՝ կըսէ, աս բնաբանէն ուրիշ
իմաստ մը չկրնայ * հանել. միայն աս թէ՛ ա-
ռաքեալք ամուսնացեալ էին. եւ հետեւին իւր
« քննարկին իրենց կանոնը » (Երեմիայի . եր 47): Եւ
ուղղադատ ըսած քննաբանութիւնը թէ որ առաքե-
լայն խօսքին բնագործին վրայ պիտի ըլլայ նէ՝ իր ըսած
իմաստը մարդ չկրնար հանել իրմէ դատ. Եւսեբան
միայն կը հասկընայ որ՝ առաքեալները իրենց քա-
րողութեանը օգնական կնիկ մարդիկ ալ կը պը-
տըտցընէին. որովհետեւ տուները համարձակ
մուտ ունենալու եւ կանանց հետ տեսնուելու ի-
րենք պատահութիւն մը չունէին. (իսկ որ մէկը
այս խօսքը ամուսնական օրինօք վարուելու վրայ
հասկընալ ուզէ նէ՝ կին իւր բառը (որ է հակառա-
կորդին թարգմանութիւնը) զինքը կը կատեցընէ.
իմացընելով որ ատոր տակէն՝ առաքեալներուն մէջ
անոցի հասարակաց էին ըսել կելլէ :

* Այս լիկառ բառը հակառակորդն ալ նօսար գը-
րով դրեց է. աղէկ կըլլար որ տեարակին պարու-
նակած ամէն սուտ խօսքերն ալ ասանկ նօսար գը-
րով ճանչցուէին :

Հակառակորդին այս տեսրակին մէջ կը տես-
 նեմք որ տրամաբանական գիտութեան կողմանէ
 բազմ չունի. եւ ուղղադատ քննարանութիւնն ալ
 տրամաբանութեան կցորդ ըլլալուն համար ասոր
 ալ տկար է: Այսու ամենայնիւ կուզէ որ ամեն
 ալ իրեն պէս տրամաբանեն. եւ շիտակ տրամա-
 բանողները եւսուրբ գրոց միտքը շիտակ հաս-
 կըցողները եւ շիտակ հետեւութիւն հանողները
 կը մեղադրէ. «ամօթ չէ՞ արք եպիսկոպոսի մը՝
 », կըսէ, որ աստուածաշունչին եւ եկեղեցւոյ պատ-
 », մութեան վրայ այնպիսի տգիտութիւն կը յայտ-
 », նէ աշխարհի տալեւ », : (Եր. 47. 48): Մենք
 այս երկու բաներուն մէջն ալ հակառակորդին
 քաջ հմտութիւնը տեսանք. որ սուրբ գրքին խօս-
 քը իր մտքին կը յարմարցընէ եւ կը ծրուէ. եւ
 եկեղեցական պատմութենէն ալ չէ՛ կըրցած սով-
 րիլ թէ առաքելներուն քանի՞ հատը ամուսնացած
 էին. պեղագեան աղանդը ի՞նչ էր. քրիստոնէա-
 կան նախնի եկեղեցին ո՞ր գիրքերը իբրեւ աւա-
 ուածաշունչ կընդունէր. սրբոց մասունքներուն եւ
 պատկերներուն յարգութիւն կուտա՞ր թէ չէ՞, «ըր-
 րոց բարեխօսութիւն կընդունէ՞ր թէ չէ՞: Այս
 բաները հակառակորդը թող իրեն պարծանք բըռ-
 նէ, ասոնցմով թող բոլոր աշխարհի յայտնէ ի-
 րեն աստուածաշունչին եւ եկեղեցւոյ պատմու-
 թեան վրայ ունեցած հմտութիւնները. սրբազա-
 նըն ու մենք անոր տգիտութիւնովը կը բաւական
 նանամք:

Բ. Կարգաւորներուն ժողովակութիւնը .

Արբազան կաթուղիկոսը ցուցնելու համար
որ կարգաւորները ամուսնանալէն հրաժարելու են ,
Վոկասու աւետարանին Դ.Վ. 26 խօսքը մը կը-
րերէ : Հակառակորդը՝ որ երբեմն սրբազանին խօս-
քերէն իր բանին չեկածները կը ծածկէր . այս
վկայութիւնս կառնէ . եւ քիչ մըն ալ ընդարձակ
կը Թարգմանէ , 25 տունէն մինչեւ 33 տունը .
Ետքը կըսկըսի տրամաբանելու . եւ մեզի նոր ա-
ռիթ մը կուտայ իր տրամաբանութեամբ հրաշալի
զօրութիւնը աղէկ մը դիտելու :

Նախ եւ առաջ Հասկընալ կը ցուցնէ Թէ
այն վկայութիւնը “ Ի՞նչ խելքով եւ ի՞նչ սկզբուն-
” քով ընտրած է եկեղեցականաց ամուսնութիւնը
” վաւերացնելա * (Ընդդէմէ . եր . 49) : Ետքը

* Թէ որ այս վաւերացնել բառը հակառակոր-
դին գրչէն ելածն է նէ՝ հայերէն ալ չգիտեր , վա-
ւերացնել բառին ի՞նչ նշանակելուն տեղեակ չէ .
Ասոր հակառակ նշանակութիւն ունեցող բառ մը
պէտք էր իրեն . և անվաւերացնել բառ. ալ չունիմք . որ
ըսեմք Թէ գրաշարը ան վանկը ձգեր է սխալ-
մամբ . և սրբագրողն ալ այդ սխալը չէ՝ տեսեր :

սրբազանին հասկընալը սխալ ցուցընելու համար
սա փաստերը կը ցուցընէ :

1. Եկեղեցականաց ուղղեալ չէ՝ խօսքը . այլ
բոլոր բազմութեան : Եթէ «+ շինէ ի՛նչիցե՛ խօսքը
բազմութեան ուղղուած է :

2. Թէ որ կաթողիկոսին ըսածին պէս հաս-
կընալ պէտք ըլլար նէ՝ իւրաքանչիւր ոք էր կէնը «-
տէլ» պարտական պիտի ըլլար : Եւսկէց բաժնուիլ
կը հետեւէր . որ տէրն մեր սաստիկ արգիլեց :

3. Կնոջմէն զառ հայրը եւ մայրը եւ քորերը
եւ եղբայրներն ալ թողուլ պէտք ըլլալու է . աս-
կէց ալ՝ բոլոր մարդկային յարաբերութիւնները
քակել կելլէ :

4. Թէ որ այս խօսքը ամուսնութեան հետ
յարաբերութիւն ունի նէ՝ հայոց եկեղեցին հո-
գեկորոյս մոլորութեան մէջ է :

5. Բոլոր պարբերութիւնը վերաբերութիւն
չունի աւետարանական քարոզութեան վիճակին
եւ պաշտօնին . այլ միայն կուսուցածէ Վրիստո-
սի աշակերտ ըլլալ անձնութեան ոգւով (Մկ-
րտիչ . էր . 49 . 50) : Էիմայ այս փաստերը
տեսնենք :

Եւ առաջինն կըսեմ . մենք ալ գիտեմք որ
խօսքը ժողովուրդին ուղղուած է . բայց այն կը-
դիտենք կարգացած ատեննիս՝ որ ամէնը մէկէն
իր հետեւէն երթալու չհրաւիրեր . ամէն մէկին
իրեն կամայք կը թողու ետ եւէն երթալը : Եւ

ասկայ քրիստոնեայ ըլլալ շնչանակեր . քրիստոնե-
 աներուն մէջէն աւելի կատարելագոյն վիճակի
 մէջ մանկով յատուկ կերպով Աստուծոյ ծառայել
 կը ցուցընէ : Եւ ասով այս խօսքը անուն մերոյ
 սուրբ առաքեալները հրաւիրելու ատենը ըսած
 խօսքին պէս կը ըլլայ . « եկայք զկնի իմ . եւ արա-
 ... թից զձեզ որսորդս մարդկան . . (Մատթ . Գ .
 19) : Եւ ասով կը ընայ անմիջապէս ասկէց ետ-
 քի խօսքը ասոր հետը կապ մը ունենալ : Եւ մէն
 հարուստ մարդ պարտական չէ աշտարակ շինե-
 լու . բայց երբ մէկը աշտարակ շինելու վրայօք
 դիտողութիւններ կընէ՝ խօսած խօսքերը ամէն
 հարուստներու մէկէն ուղղուած կը ըլլան . թէ որ
 յեր մէջէն մէկը աշտարակ շինել կուզէնէ ըսելը
 ամենուն հետ մէկէն խօսիլ է . թէ՛ եւ ամէնն ալ
 այնպէս պորձ մը ընելու չըլլան . բաւական է որ
 այն ընելու մարդը անոնց մէջ գտնուի : Ուստի
 չեմք կրնար նշմարել թէ հակառակորդը ի՞նչ խել-
 քով է ի՞նչ ակշքանով այս խօսքս սրբազան կաթու-
 դիկոսին ըսածին ուժը կորսելու համար կը խօսի .
 երբ սրբազանք ըսած չէ՝ եւ չկըրնար ալ ըսել
 թէ Վերիստոյնի անուն մերոյ խօսքը մինակ ա-
 ռաքեալներուն՝ որով եւ մինակ կարգաւորներուն
 ուղղուած է . եւ թէ որ ասանկ ըսէր նէ՝ ըսե-
 լու կըլլար որ առաքեալներուն կամքին ձգեր է
 իրեն հետեւիլը կամ չը հետեւիլը . եւ մէկ ան-
 ցամ մը անոր հետեւելու խօսք տալէն ետքը՝
 որով առաքեալ եղած էին՝ չհետեւիլը անմիաժ

քան մըն է . ինչպէս որ հարուստ մարդուն աշ-
տարակ չշինելը եւ թագաւորին ուրիշ թագաւորի
մը հետ պատերազմ չբանալը մեղադրելի քան մը
չլլար : Այս ախպէս՝ այս առակները տեառն մե-
րոյ այս խօսքին համեմատելով չեմք կրնար գշա-
նել թէ հարուստ մարդուն աշտարակ չշինելու ըս-
կըսիլը եւ թագաւորին իր թշնամոյն հետ պատե-
րազմի ելլելը՝ Քրիստոսի հետեւող ամէն ժողո-
վորդոց մէկէն ո՛ր ժամանակին կը յարմարի , որ
անկէց ետքը լրտժ գործերնին ձգեն նէ պար-
տաւելի ըլլան :

Առ երկրորդն կըսեմ . ո՞վ ըսեր է իրեն որ
սրբոյն Ղուկասու խօսքին մէջ առել բառը մէկ
բանէ մը գարշիլ եւ մինչեւ անկէց բաժնուելու
չափ չսիրել ըսել է : Իրենք սականոնը ընդունած են
որ սուրբ գիրքին մէկ տեղին խօսքը իրենց բիշ մը
մութ գայ նէ՝ նոյն գրքին մէջ նոյն մտքով ուրիշ տեղ
գրուածներուն հետ համեմատեն : Արդ՝ սրբոյն
Ղուկասու առել բառով գրած խօսքը Սաթթե-
ոսի աւետարանին մէջ ալ կը գտնեմք . « որ սի-
րէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս՝ ո՛չ է
» ինձ արժանի . եւ որ սիրէ զուստր կամ զգուս .
» տըր առաւել քան զիս , ո՛չ է ինձ արժանի »
(Սաթթ . Ե . 37) : Ղուկասու աւետարանին մէջի
առել բառը եղեր է հոս՝ « ինչպէս թան դէ . »
որով ատել բառն ալ կընշանակէ չէ՝ թէ բոլորո-
վին չսիրել . այլ մէկ ուրիշէ մը պակաս սիրել :
Թէ որ հակառակորդը այս բացատրութեանը

Հաւնի նէ՝ կըստականք իրմէն սովորելու թէ արդեօք տէրն մեր յիրաւի սովորեցո՞ւց որ ամէն մարդ իր կիներ պարտական է ատելու : Բայց այն ալ աղէկ մը չեմք հասկընար թէ այս փաստը ինչո՞վ սրբազան կաթողիկոսին հակառակ կուգայ : Կը կարծէ՞ արդեօք թէ սրբազանը անանկ կուզէ որ մէկ ամուսնացեալ մարդ մը քահանայ ըլլայ նէ՝ այն օրէն սկըսի կնոջը դէմ ատելութիւն մը տածել սրտին մէջ . անոր թշնամի ըլլալ . եւ այլն : Թէ որ այդպէս կարծիք մը ունի նէ՝ սրբազանին խօսքերէն այդպէս բան մը ցուցընելու է . չէ՞ նէ՝ այս փաստը բոլորովին անպիտան է :

Առ երրորդն բաւական ըլլայ առ երկրորդն ըսածնիս : այս երկու փաստը մի եւ նոյն է . միայն փաստերուն համբանքը շատցընելու համար զատ գրեր է :

Առ չորրորդն կը պատասխանեմ : Քրիստոսի տեսուն մերոյ խօսքը բոլոր ընտանիքներէն զատուելու կը վերաբերի . չէ՞ թէ միայն ամուսնական վիճակէն . եւ այն ալ չէ թէ զանոնք ատելու կերպով , այլ ը՛քրիստոս տէրն մեր անուցմէ աւելի սիրելուն համար : Այսու ամենայնիւ հոգեկորոյս վիճակի մէջ չէ՝ հայոց եկեղեցին : Բայց տեսնել պէտք է թէ ինչէ՞ն կարծեր է հակառակորդը թէ հայաստանեայց եկեղեցին այդպէս գէշ վիճակ մը ունի : Ասկայ տեսնել պէտք է . վասն զի ասով ալ կը հասկըցուի թէ , հակառակորդը հայաստանեայց եկեղեցւոյն ծէսերուն եւ

պատմութեանը ո՛րքան հմտութիւն ունի : Բա-
ժին երեք պատճառ կը ցուցընէ : Առաջին՝ որ
“ պսակը կամ ամուսնութիւնը եկեղեցւոյ խոր-
” հուրդներէն մէկն է” երկրորդ՝ որ “ քահանայից
” վրայ ալ պարտք դրած է եկեղեցին կարգուե-
” լու : ” Այլ երրորդ՝ որ “ ամուրի անձն մը քա-
” հանայական կարգ վայելելու պատիւը չկրնար
” ունենալ : ” (Բնդդիմախ . էր . 50) : Ասոնց ա-
ռաջինը այս խօսքերուն հետ մնաւ կապակցու-
թիւն մը չունի : Երկրորդականները՝ որ պսակը
խորհուրդներուն կարգը չեն ընդունիր , գո՛նէ
առաւելածաղիւր սահման մը կը ճանչնան , եւ ա-
սոնք որ ամէն մարդիկ ամուսնանալու պարտական
կը սեպեն , պարտաւորող օրէնք մը չունին , եղեր
իրենց քարոզիչներուն համար անգամ , որ ամուս-
նանան . (Բնդդիմախ . էր . 43) . ասով կը խոս-
տովանին որ ամուսնութիւնը ամէն մարդ պարտա-
ւորութեան տակ ձգող օրէնք մը չէ՛ . ուստի ա-
ռաջին պատճառը խօսքին նիւթոյն հետ յարա-
բերութիւն եւ յարմարութիւն չունի :

Արկրորդ պատճառը սո՛ւտ է բոլորովին . ե-
կեղեցին քահանաներուն վրան պարտք մը դրած չէ
ամուսնանալու * : Այլ ասոր վկայ թէ որ կամքը

* Մաշտոցին մէջ փոքր աստիճանները տալու
արարողութիւններուն վերջը յատուկ դրուած է
որ այն աստիճաններն առնողը կընայ ամուսնանալ
անկէց բարձր աստիճան առնողները չեն կըրնար :

նեն նէ իրենց մէջ կը դանեն, թէ որ քահանայ-
 ները կարգուելու պարտաւոր ըլլային նէ՝ երի-
 ցակիներին մեռնելէն ետքը ինչո՞ւ միայն չո՞ր ամուսնանալու համար իրենց եկեղեցին ձգելու եւ
 բողոքական ըլլալու էին. թէ որ մէկը իրենց կամքին
 կատարմանը արգելք մը ելլէր նէ՝ կըրնային զի-
 րենք ամուսնանալու պարտաւորող օրէնքը ցուցը-
 նելով անոր բերանը գոցել: Թէ որ քահանայ-
 ները կարգ առնելէն ետքը ամուսնանալու պար-
 տաւորող օրէնք չկայ նէ՝ անկէց առաջ ամուսնա-
 նալու ստիպում մըն ալ չկայ: Քահանայ ըլլալու
 մարդը կարգ առնելէն ետքը չկրնար ամուսնանալ.
 ուստի ասիկայ կարգ առնել ուղղող մարդուն իմաց
 կը տրուի. կամ մանաւանդ՝ ինքն առաջուց գիտէ.
 (ազդին մանր տղայքն անգամ ասիկայ գիտեն).
 Թէ որ ամուսնացեալ քահանայ պիտի ըլլայ նէ՝
 առաջ կը կարգուի. եւ ժամանակ մը ետքը թէ
 որ կարգաւորութեան արժանաւորութիւն մը ցու-
 ցընէ նէ վարքին եւ գիտութեանը կողմէն՝ քա-
 հանայ կը ձեռնադրուի: Ամուսնանալու չուզէ եւ
 քահանայ ըլլալ ուզէ նէ՝ անոր ալ արգելք մը
 չըլլար. միայն թէ ուխտ ընէ մինչեւ ի մահ կու-
 տակրօն մնալու եւ բնաւ չամուսնանալու:

Երբորդ պատճառն ալ սուտ է, ամուրի ան-
 ձերը, այսինքն չամուսնացածները բնաւ չկար-

ուստի կիսասարկաւագին եւ սարկաւագին եւ քա-
 հանային՝ եւ այլն, ամուսնանալու պարտք չկենալէն
 զատ հրաման ալ չկայ:

քուելու ուխտը ընելէն ետքը քահանայ ալ կըլ-
 լան՝ քահանայական պատիւն ալ ունին . քահա-
 նայութեան կարգն ալ կը վայելեն . մկրտութիւն
 կընեն . խոստովանութիւն կընեն . արձակում կու-
 տան . պսակ կընեն . նշնցեալ մը պատահի նէ
 յուղարկաւորութեան պաշտօնը կը կատարեն . սուրբ
 պատարագ կը մատուցանեն . քահանայական կար-
 գին ո՞րն է որ չեն կրօնար ընել : Մէկ չկրօ-
 նալ մը կայ . բայց ասոր հակառակն է : Մահու-
 նացեալ քահանայ մը՝ բանի՝ որ երիցակիներ կեն-
 դանի է եւ իրեն բնակակից , գլուխը վեղար դը-
 նելու եւ վարդապետութեան աստիճան առնելու
 կարող չէ՛ . եւ եկեղեցական կարգի մեծագոյն
 պատիւները այս վարդապետութեան աստիճանըս
 ունեցողներուն կը տրուին . քաղաքներու եւ վան-
 քերու առաջնորդ աւոնցմէ կըլլան . եպիսկոպոս ,
 պատրիարք , կաթողիկոս , ասոնցմէ կըլլան . եւ
 ամուսնացեալ քահանայ մը՝ որ ամուսինը կենդա-
 նի ըլլայ , բայց միակամ հաճութեամբ իրարմէ
 զատուած ըլլան մշտնջենաւոր ժուժկալութիւն
 ուխտելով . ինչպէս որ ըրաւ սուրբ Նուսահորիչ
 հայրն մեր եւ ուրիշներն ալ , եւ այսու ամենայ-
 նիւ ինքը վեղար դրած եւ վարդապետութեան
 աստիճան առած չըլլայ նէ՝ այս պատիւներուն մէ-
 կին չհասնիր : Նհա այսպէս հակառակորդը հայոց
 եկեղեցին հոգեկորոյս մօլորութեան մէջ ինկած
 ցուցընելու համար բերած երեք պատճառ-
 ներուն մէկը բանին անյարմար գտնուեցաւ .

Քիւս երկուքն որ քիչ մը պիտի յարմարէին նէ
բողորովին սուտ ելան :

Եւ հինգերորդն կըսեմ. ինչէ՞ն գիտցեր է
հակառակորդը որ տեառն մերոյ խօսքը որ սրբ-
բազան կաթողիկոսը վկայութիւն առած է, « ա-
», մենեւին վերաբերութիւն չունի աւետարանական
», քարոզչութեան վիճակին եւ պաշտօնին . այլ
», միայն կուսուցանէ Քրիստոսի աշակերտ ըլլալ
», անձնութեան ոգւով » : Եւ այսպէս ոգի մը
չունեցող մարդը ի՞նչպէս քարոզչութեան վիճա-
կի եւ աստիճանի յարմար կըլլայ : Պիտի ըսէ թե-
րեւո՞ որ աւետարանական քարոզիչները այդ ոգին
ունենալու են . բայց այդ ոգին ունեցողներն ա-
մենն ալ աւետարանական քարոզչութեան վիճա-
կին եւ պաշտօնին չեն հասնիր : Եւոյնը մենք ալ
կըսեմք . ամեն մարդ կըրնայ մինչեւ ՚ի մահ կու-
սակրօն կեանք ընտրել . բայց ամեն կուսակրօնի
հարկ չէ՛ կարգաւոր ըլլալ : Միայն սա կաւելցը-
նեմ որ եկեղեցւոյ առաջին դարերէն ՚ի վեր երբ
որ հնար ըլլար՝ կուսակրօնները աւելի ընդու-
նելի կըլլային քահանայական կարգի , քան թէ ա-
մուսնացեալները . բայց ամեն ատեն եւ ամեն քը-
րիստոնեայ ազգերուն մէջ՝ առաքելոց ժամանակէն
սկսելով , հաստատութեամբ պահուած էր որ՝
կարգ առնողները թէ որ ամուսնացեալ ըլլային ,
եւ կարգ առնելնուն ետքը ամուսիննին մօտէր
նէ՛ ամուսնանալու հրաման չկար : Սրբազան կա-
թողիկոսը կըսէ . Քրիստոս տէրն մեր երկնից ար-

քայութեան համար կամաւ իրենք իրենցմէ ներ-
քիններ կան ըսելէն ետքը " չեմք լսած եւ չեմք
,, կարդացած ոչ սուրբ գրքին մէջ եւ ոչ ալ ե-
,, կեղեցական պատմութեանց մէջ, որ առաքեալ-
,, ներէն մէկը ունեցաւ կին կամ որդիք եւ կամ թո-
,, ունք, եւ կամ այս ոք առաքելոյն կինը մնաւ
,, եւ նորէն կին մը առաւ ,, (Մարի մարգ. էր. 45) :
Արսապասեմք հակառակորդէն՝ որ իրեն սուրբ գրոց
եւ եկեղեցական պատմութեանց հմտութիւններու-
մը մեզի այդպէս մէկը ցուցընէ : Ա՛նք սրբա-
զան կաթողիկոսին չափ խստապահանջ չեմք .
ցուցուցածը թող առաքեալներէն չըլլայ, հին
հայրապետներէն ըլլայ, այն ալ կընդունիմք : Մայց
Պետրոս առաքեալը Վրիտանոսէ տեառնէ մերմէ
վերոյիշեալ խօսքը ըսելէն առաջ կին եւ զոքանչ
ունի եղեր, անիկայ այն մեր խնդրոյն պատաս-
խան չըլլար . Ե. Աբն. Իմ. 5. խօսքն ալ մեր
խնդրոյն ամենեւին չգպշեր . միայն հակառակոր-
դին սուրբ գրոց վրայ շրջած խարդախութիւնը
կը ցուցընէ :

Հակառակորդը հին առնէն այդպէս օրինակ
մը գտնելէն յոյսը կտրած է . բանը ուրիշ վար-
պետութիւնի մը կը դարձնէ : Արսէ . " վտանգա-
,, լից տառապանաց եւ կատաղի հաշածանաց ա-
,, տեն անտարակոյս ամուրի վիճակը ընտրելի է ,, :
(Նորդիմ. էր. 43) : Մայց ինքն ալ գիտէ որ
այն կատաղի հաշածանաց խիստ կատաղի ժամա-
նակն էր առաքելոց ժամանակը . եւ իր ըսածին

գէմ չը դար մի ըսելը թէ « բաց 'ի Պօղոսէ ա-
 ,, մինայն առաքեալք ամուսնացեալ էին , (անդ .
 եր . 47) : Ալ յիշեցընեմք իրեն՝ որ այդ կատա-
 ղի հալածանաց ժամանակը մինչեւ չորրորդ դա-
 րուն սկիզբը տեսց . ըսել է որ՝ մինչեւ այն ա-
 տենը ամուսնի վիճակը ընդունէ եր . բայց ինքը կըսէ
 որ՝ « չորրորդ դարուն սկսուեցաւ պաշտպանել
 ,, անամուսնութիւնը ,, (անդ . եր . 65) . եւ ահա՝
 անամուսնութեան շարունակութիւն մը . հալա-
 ծանաց ատեն ընտրելի , եւ չորրորդ դարուն՝ հա-
 լածանքը դադրելէն ետքը պաշտպանեալ : Այլ ո-
 րովհետեւ պաշտպանութիւնը թշնամիի դէմ կըլ-
 լայ , անամուսնութեան վիճակն ալ միայն չորրորդ
 դարուն մէջ թշնամի ունենալ սկսեր է , որ պաշտ-
 պանութիւն ալ այն ժամանակն է սկսեր : Ասոնք
 ճիշտ հակառակորդին ըսած խօսքերուն հետե-
 ւութիւններն են :

Բայց այս խօսքերուն մէջն ալ սխալներ կան :
 Հալածանքի համար ամուսնի վիճակ ընտրել ըսա-
 ծը թողոքականութեան դիւտ է , որուն դործնա-
 կանը իրենք ալ 'ի դործ դրած չեն : Հատ ատեն
 շատ տեղ հալածանք քաշեցին . երբեմն իրենց
 մոլորութիւններն , բայց շատ հեղ ալ խռ-
 վութիւն սերմանելուն համար . եւ մէկ տեղ մլն ալ
 կը հալածուինք կոր ըսելով իրենց ամուսինէն չզատ-
 ուեցան : Ար յիշատակագիրներէն սովորեր են որ
 առաջին քրիստոնէից մէջ կուսակրօն կեանք անցը-
 նողները այդպէս պատճառէ մը ստիպուած են :

Պօղոս առաքեալը չամուսնանալու խրատներ կուտայ. բայց այդպէս պատճառ մը չցուցըներ. Սուրբ առաքելոյս խրատները հակառակորդը անմիջապէս հալածանաց համար ամուրի վիճակը ընտրելի էր ըսելէն ետքը կը դնէ. բայց աղէկ մը չեմ հասկընար թէ իր ըսածին հաստատութիւնը առաքելական խօսքերուն ո՛ր կողմը մնացեր է: Իր թարգմանածէն կառնեմք այս տեղ պէտք եղած խօսքերը:

“Լճդ՝ ան բաներուն համար որ դուք ինծի
 ,, գրեցիք, աղէկ է մարդուս՝ որ կընկան չմօտե-
 ,, նայ: Եւ այց պոռնկութիւնը արգիլելու հա-
 ,, մար ամէն մարդ թող իր կընիկը ունենայ, ու
 ,, ամէն կընիկ իր էրիկը ունենայ: Եւ կը զրուցեմ
 ,, թող տալով եւ չէ թէ հրամայելով:” (Յայտ-
 նի՝ է խօսքերէս որ եղած թողտուութիւնը կամ
 զիջումը ամուսնանալու հրաման տալն է, չէ թէ
 ժամանակը վտանգալից եւ կատաղի հալածանաց
 ատեն ըլլալուն համար անամուսին մնալու հրաման
 տալը: Ինքնին գովելի եւ ընտրելի էր այս վի-
 ճակը. կուզէր սուրբ առաքեալը որ ամէն մարդ
 իրեն պէս ըլլայ: Ամուսնացողներուն ալ մէկ
 պայման մը կը դնէ ամուսնական օրինօք վարուե-
 լու. “մի՛ զրկէք զմիմիանս, կըսէ. բայց եթէ
 ,, ինչ ՚ի միաբանութենէ, զի ուխտիցն պարապի-
 ,, ցէք. եւ դարձեալ ՚ի նոյն դարձչիք, զի մի՛
 ,, փորձեսցէ զձեզ սատանայ:” * Աւրեմն ուխտ-

* Այս կտորը հակառակորդը զանց է բեր, ա.

տի պարապելու ժամանակ ամուսնական յարաբե-
րութիւններէն հրաժարելու է։ Արեւմն՝ որքան
ժամանակ այն ուխտը տեւէ նէ՝ այնքան ժամա-
նակ ալ ժուժկալութիւնը տեւելու է։ Արեւմն
ուխտի պարապիլը մշտնջենաւոր ըլլայ նէ՝ ինչպէս
է ոմանց եկեղեցեաց քահանայներուն պաշտօնը
որ ամէն օր սուրբ պատարագ պիտի մատուցա-
նեն եւ սուրբ խորհուրդները պիտի մատակարա-
րեն, ամուսնութենէ հրաժարիլն ալ մշտնջենա-
ւոր պիտի ըլլայ։ Մասկէս է Հռոմայ եկեղեցւոյն
քահանաներունը։ Իսկ ուրիշները որ ամէն ատեն
ուխտի պարապիլ չունին. եկեղեցական պաշտօն
վարելնին եւ սուրբ խորհուրդները մատակարա-
րելնին շրջանով է, ազատ եղած ժամանակնին
կըրնան ի նոյն դատնալ. եւ այսպէս կընեն արեւել-
եան աղգաց քահանայները, եւ մառոնիներն ալ
որ հռոմէական են։

Սուրբ առաքեալը չամուսնացածներուն եւ որ-
բեւարիներուն ալ նոյն խրատը կուտայ. « ազէկ

նոր համար անշուշտ, որ սուրբ առաքելոյն առ
կորնթացիս առաջին թուղթը ամբողջ հոս թարգմա-
նելու չէ՛ր։ Բայց չափերսնեմով գրածը՝ բնագրին
նմանն ըլլալու է օ չէ՛ նէ չարամիտ արտիստութիւն կըլ-
լայ ըսաւ նոյն ինքն հակառակորդը։ Խօսքին կար-
գէն բան վերցընէ նէ իր նպատակէն դուրս դատե-
լով՝ երեք կէտ գնել սովորութիւն է. ասիկայ այն
կէտերը գնելն ալ զոնց է ըրեր. որով կարգացողը
պակասը լրմանի տեղ կըկըլլէ։

„ Է անոնց՝ կըսէ . որ ինձի պէս կենան . Հա-
 „ պա թէ որ ժողովալութիւն չունին՝ թող ա-
 „ մուսնանան : Ինչու որ աղէկ է ամուսնանալը ,
 „ քան թէ բորբոքիլը „ : Օ իջում բրած ատենն
 ալ ամբողջութեամբ կերպով մը կը խօսի . զգաստ
 ամուսնանալու եւ այրիներուն՝ ժողովալութիւն
 չունիս նէ ամուսնացի՛ր ըսելը՝ դարձեալ շամուս-
 նանալու յորդորել մըն է : Ամբողջ եօթներորդ
 դուիսը այս շիւթայս վրայ կը խօսի սուրբ առաք-
 եալը . եւ միայն երկու տեղ՝ վտանգ եւ նեղու-
 թիւն կը յիշէ . մէկ մը՝ երբ կուսանաց համար իր
 կողմէն կըսէ որ “ասիկայ աղէկ է հիմակուան
 „ նեղութեանը համար * ,” այսինքն՝ աղէկ է մար-
 դուս որ ասանկ ըլլայ „ : Արկրորդ խօսքն է այս .
 “ թէ որ կոյսը ամուսնանայ՝ չմեղանչեր . բայց
 „ անանկները մարմնոյ նեղութիւն պիտի ունե-
 „ նան „ : Այս նեղութիւնները կատաղի հալածա-

* Հակառակորդին թարգմանածն է այս . իսկ գը-
 բաբարն է , “ համարիմ թէ այնպէս լաւ իցէ . բայց
 „ վասն վտանգէն որ ‘ի վերայ կայ , բարիո՛ք է մար-
 „ դոյ թէ այնպէս իցէ ” : Այլ տեսնես որ գրաբարին
 մէջի քայց բառը աշխարհաբարին մէջ չկայ , եւ վտանգ
 բառն ալ որ չէ՝ թէ ‘ներկայ’ այլ մօտաւոր նեղու-
 թիւն կընշանակէ , պարզապէս նեղութիւն թարգման-
 ուեր է : ‘ի վերայ կայ բառերն ալ որ դալը խիստ
 մօտ եղած կը ցուցնէ , եւ չէ՝ թէ արդէն եղած , հիմա-
 ռանն կը թարգմանէ :

նաց ժամանակ չեն ցուցըներ հարկաւ . ուրիշ
միտք ալ կըրնան ունենալ . ամուսնացելոց վտանգ-
ները եւ մարմնոյ նեղութիւնները միայն մէկ եր-
կու տեսակ մը չեն . անոր համար ասոնց մէկին
յատկացընելը ըստ կամաց մեկնել է . որ վնաս
չունի ալ նէ՝ ապացոյց չկըրնար ըլլալ :

Հակառակորդը սուրբ առաքելոյն խօսքերը
մինչեւ հոս, այսինքն՝ Լ. Կրիշ. Լ. զլուսին
մինչեւ 28 համարը կը թարգմանէ . Լ. նկէց ետքը
սուրբ առաքելալը կոյսերուն զիջանելով ներելուն
պատճառը կուտայ, որ յիշեալ թարգմանը պատ-
շաճ չէ՝ դատած իր ընթերցողներուն բանալ . եւ
է այս . « Կամիմ զձեզ անհոգս լինել . զի որ ան-
,, կինն է հոգայ զտեսառն թէ ո՛րպէս հաճոյ լի-
,, ցի տեսառն . եւ որ կանամբին է հոգայ զաշխար-
,, հիս թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում : Եւ
,, ահա մեկնեցան ՚ի միմեանց առնակինն եւ կոյսն .
,, զի կոյսն հոգայ զտեսառն զի իցէ սուրբ մարմ-
,, նով եւ հոգւով . եւ առնակինն հոգայ զաշխար
,, հիս, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի առն իւրում » .
(Լ. Կ. 32 — 34) . Եւս այնպէս պատճառ մըն
է որ՝ մինակ վտանգալից տառապանաց եւ կատա-
ղի հալածանաց ժամանակին յատուկ չէ՝ ամէն
ժամանակի համար է . եւ կարգաւորներուն աւել-
լի պէտք է մարմնով եւ հոգւով սուրբ ըլլալ .
Եւստի՝ հին հաւատացելոց մէջ կուսութիւնը ա-
մուսնութենէ աւելի ընտրուած ըլլալուն համար
հակառակորդին բերած պատճառը սուտ է . »

Ամուսնութիւնը չորրորդ դարուն պաշա-
 պանել սկսաւ ըսելն ալ՝ որով հասկըցընել կու-
 ղէ թէ կարգաւորներուն ամուսնութենէ հրաժա-
 րիլն այն ժամանակէն սկսաւ, սուտ է։ Այս-
 պետութիւն մըն ալ կը բանեցընէ. կըսէ. « Պել-
 լարմինի եւ Թոմմասինի բոլոր գիտութիւնն ու
 քննութիւնները առաջին երեք դարուց մէջ վը-
 կայութիւն մը չկրցին նշմարել կուսակրօնու-
 թեան նկատմամբ, » (Նոյնիմախ. եր. 65)։ Ի՞նչ
 մարդ այս տեսնելով կըսէ թէ ուրեմն այս բանիս
 համար հին վկայութիւն բընտրուելը պարապ աշ-
 խատութիւն է։ Ի՞նչ ո՛չ Պելլարմինոսի եւ ո՛չ
 Թոմմասինի այս բանիս վրայ գրածնին տեսած
 չեմք. բայց քանի մի վկայութիւններ գիտեմք ա-
 ռաջին երեք դարուց մէջ գրուած։ Եւսոնց մէկն
 է սուրբն Յուստինոս վկայ՝ երկրորդ դարուն մէջ.
 որ կըսէ. « մեր մէջ շատ երիկ մարդ եւ կընիկ մարդ
 կը գտնուին որ իրենց մինչեւ վաթսուն եւ եօ-
 թանասուն տարին կուսութիւննին անարատ պա-
 հեցին, » (Գաղատ. Ե. Բ. 15)։ Տերտու-
 ղիանոս՝ երրորդ դարու հեղինակ, կըսէ. « կան
 մէջերնիս որ անժուժկալութեան ստուերն անգամ
 կը հեռացընեն. մինչեւ գերեզման ժուժկալու-
 թիւն պահելով. ծեր են, միանգամայն եւ
 տղայ, » (Գաղատ. Բ. Բ. 15)։ Մինուտիոս
 Փելիքս, նոյն երրորդ դարուն մէջ. Հոկիմիոս ա-
 նուն գրքին մէջ կըսէ թէ « կատարեալ ժուժկա-
 լութիւնը քրիստոնեաներուն մէջ հասարակաց

„է“ : Սուրբն Ախարիանոս՝ ասոնց ժամանակա-
կից , կոյսերը քահանայական կարգի զարդ կան-
ուանէ : (ՏՆ . շէնարոտ հոտոանայ) : Այս վերջինիս
խօսքը կոյս աղջիկներուն համար է . բայց քա-
հանայները իրենք անձնապէս ժուժկալութիւն
չունենային նէ՝ աղջիկներուն տկար բնութեամբ
մշանջենաւոր կուսութիւն պահելնին այնպիսի քա-
հանայներուն զարդ չըլլալէն զատ նախատինք ալ
կըլլար :

Ասոնց ըսածը պատուէր չէ՝ . եղածը պատմել
է . բայց ասոնք թէ որ պատուէրի մը հնազան-
դելով անարատ կուսութիւն պահելնին նէ՝ պատ-
ուէր կայ եղեր . պատուէր չկար նէ՝ արդէն ըլ-
լալու վրայ եղած բանին համար պատուէր տալը
պարապ բան է :

Որոգիներէսի մէկ խօսքը տեսեր է հակառա-
կորդը . (ո՛րն ըլլալը չգիտեմք) . եւ իր խոնար-
հութեամբը՝ թո՛ւ մամասինիէն ու Պելլարմիէնէն ա-
ւելի սրատես ըլլալէն իրեն պարծանք մը չհանե-
լու համար . որովհետեւ Որոգիներէս ալ երրորդ
դարուն մատենագիրներէն էր , կըսէ . “ իսկ Որո-
„ գիներէսի ըսածը միայն սա կը հաստատէ թէ իր
„ առանձնական կարծիքը կուսակրօնութեան կող-
„ մէն էր , եւ թէ եկեղեցւոյն սովորութիւնը իր
„ կարծեացը կը հակառակէր „ : (Նորգիմաթ . էր .
65) : Այլ վերջին ըսածին համար հակառակորդէն
վկայութիւն կուզեմք , որով իմանամք թէ ինչէ՞ն
գիտէ որ եկեղեցիին սովորութիւնը այս բանիս

վրայօք Որոգինէսի կարծիքին կը հակառակէր :
Իսկ առաջին ըսածը թէ կուսակրօնութեան վրայ
խօսածը իրեն առանձնական կարծիքն է , արդէն
իրօք եւ պատմական հաւաստիքներով սովորեցանք
որ բազմաթիւ մարդիկ՝ թէ՛ այր եւ թէ՛ կին՝ ի-
րենց կեանքը անարատ կուսութեամբ կանցընեն
եղեր : Հոս Որոգինէսի մէկ ըսածն ալ դնեմք .
որպէս զի կարգացողները տեսնեն որ իր առանձ-
նական կարծիքը չըզրուցեր . երազ չէ պատմածը .
քրիստոնեաներուն յիշատակ թշնամի Վելստին հեա
կը խօսի , եւ եղածները անոր աչքին առաջը դը-
նելով կը ցուցընէ որ Մատուծոյ շնորհքը քրիստո-
նէից մէջ աւելի ընտիր կոյսեր պահած է . որոյ
նմանը հեթանոսներն ունենալու համար անբնա-
կան միջոցներու ձեռք կը զարնէին : Կարգացող-
ներուն օրինաւոր հետեւութիւն դիւրաւ հանել-
նուն օգնելու : համար Որոգինէսի խօսքը քիչ մը
երկանկէկ կը թարգմանեմք հոս :

“ Ենոնք՝ որ պարզութիւնը կը քամահեն եւ
,, մինչեւ անգամ խենթ եւ թշուառ անուանելու
,, կը հասնին . երբ որ Յիսուսի Քրիստոսի վար-
,, դապետութիւնն ընդունելով զիրենք անոր կը
,, յանձնեն , չէ՛ թէ միայն պղծութիւնով , աղ-
,, տեղութիւնով եւ դարձ ցանկութիւններով իրենք
,, զիրենք պղծելէն հեռու կը կենան , այլ եւ շա-
,, տերը կը տեսնենք որ կատարեալ քահանայի պէս՝
,, որոյ համար այսպիսի հեշտութիւնները խայծ ,
,, մը չեն , գործէն ժուժկալեղ հերիք չսկսե-

„ Ըով իրենք իրենց մէջ ալ մաքուր կը կենան : Եւ
 „ Թենացիներուն հերոսանդը (կրօնական գործ-
 „ քերնին կատարողը) երբ որ տոսիանաց եռանդը
 „ չափաւորելու համար խոստում ընելու չըլատա-
 „ հիր , այն տոսիանքը բուն աղբիւրէն կը ցամքե-
 „ ցընէ մոլեխինդ գործածելով . եւ այն ատենը ա-
 „ Թենացւոց կրօնական պաշտամունքը հանդէսով կա-
 „ տարելու արժանի ըլլալու չափ մաքրուած կը
 „ սեպուի : Բայց քրիստոնեաներուն մէջ անանկ-
 „ ներ կը տեսնուին , այն ալ միայն մէկ հոգի մը չէ՝
 „ որոց սրտերնուն լուր չար խորհուրդները մեր-
 „ ժելու՝ եւ իրենց ուխտը Եւտուծոյ ներկայացը-
 „ նելու համար Եւտուծոյ խօսքէն զատ ուրիշ բան
 „ պէտք չէ՝ : Աւրիշ անուանեալ աստուածներուն
 „ քով քանի մի խիստ սակաւամիւ կոյսեր կան ,
 „ որ մարդոցմէ անձնապահ ըլլալով կամ չըլլա-
 „ Ըով — առ այժմ բանն ասոր վրայ չէ , — ի-
 „ րենց ծառայած աստուածութեանը համար մաք-
 „ րութեամբ ապրիլ կերեւին : Բայց քրիստոնեա-
 „ ներուն մէջ մշտնջենաւոր կուսութիւն պահողնե-
 „ րը ո՛չ աշխարհական հարստութիւնը իրենց նպա-
 „ տակ բռնած են . ո՛չ ազահու թիւնը կամ փա-
 „ ռասիրութիւնը կամ ուրիշ վարձքի մը շահա-
 „ խընդրութիւն : Այլ որովհետեւ ասոնք զ՚ստուած
 „ գիտնալը իրենց հեշտութիւն ըրած են . Եւտ-
 „ տուծ ալ անոնք իրեն հաւնած ոգւովը կը պահէ ,
 (Որդիէն . Ընդդէմ Կէլտի . Գր . Լ . Գաղ . Գր .
 Կաթ . Սիւնի . Եւրոպայ . Եւրոպ . Եւրոպ . Ե .

էջ. 401) : Մենք այս խօսքերուն մէջ բան
պատմել կը տեսնենք . առանձնական կարծիք բա-
ցատրել չեմք տեսներ . եւ ասանկ բան մը ընե-
լու տեղն ալ չէր : Երբ հեթանոս հակառակորդի
մը դիմաց քրիստոնէութիւնը կը պաշտպանէ՝
ընդհանուր քրիստոնէից դաւանութիւնն ու սո-
վորութիւնը պատմելու ժամանակ է . չէ՛ թէ ա-
ռանձին կարծիք բացատրելու :

Հակառակորդը այս նիւթոյս վրայ երկանկէկ
կը խօսի . կուսակրօնութեան վրայօք արեւելեան
եւ արեւմտեան եկեղեցիներուն սովորութիւնը կը
զրուցէ . քանի մի հին հայրապետներ եւ յանուա-
նէ Սիրիկիոս Հռոմայ հայրապետը կը զրպար-
տէ թէ ամուսնութիւնը “ պիղծ եւ մարմնաւոր վի-
՝ ճակ մըն է , որուն մէջ անկարելի է Լստուծոյ
՝ հաճոյ ըլլալ ” ըսեր է (Լեոդիմիոս . էջ . 66) .
եւ “ եկեղեցականաց կուսակրօնութիւնը պարզ
՝ ճանչցող առաջին օրէնքը՝ յամին 385 Հռոմայ
՝ Սերիկիոս եպիսկոպոսին օրինադրութեամբն
՝ հաստատուեցաւ ” . (անդ . էջ . 65) , երբ Սե-
րիկիոս ամուսնութեան վիճակը բնաւ մէկ տեղ
մը բացարձակապէս պիղծ եւ Լստուծոյ հաճոյ ըլ-
լալն անկարելի ընող վիճակ չէ՛ անուանած . այլ
այսքան միայն կը խօսի . “ անոնք որ օրինօք ա-
՝ մուսնանալէն ետքը քահանայութեան կամ ան-
՝ կէց վար եկեղեցական աստիճանի կը հասնին ,
՝ եւ անկէց ետքը ամուսնական օրէնքով վարուե-
՝ լով տղոց տէր կըլլան , յանցանք կը գործեն ”

(ԹԻՄՈՒԹԵՍ . ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ . ՏԵՐԵՍԻՆ . ԳԼ . ԼԵ) .
 Եւ ասանկն էրը պաշտօնէ խաւիանել կը պատուիրէ .
 ասանկներուն ամուսնութիւնը պիղծ է , եւ անկա-
 րելի է որ Մատուծոյ հաճոյ ըլլայ : Հակառակոր-
 դին ներդանալուն այսքանս ալ հերիք է . բայց ասի-
 կայ մեր հոգը չէ՛ , մենք շիտակն ըսեմք . այն Թող
 ներդանայ : Եւ 386 Թուին Հռոմ ըրած Ժողով-
 քին մէջ՝ կարգաւորներուն ժուժկալութիւն պատ-
 ուիրելով կըսէ , ասով նոր կանոն մը չեմք դնել .
 այլ հիններուն դրած կանոնը հաստատուն պահել
 կուզեմք : Բայց հակառակորդը՝ իր եկեղեցական
 պատմութեանց հմուտ ըլլալուն չափովը Սերի-
 կիոսի ըսածը ծրամուկելէն եւ չըսածը ըսել տա-
 լէն ետքը կըսկըսի կուսակրօն վարդապետներուն
 մէջ տեսնուած զեղծումները կը պատմէ . (Նիքի-
 տի . եր . 66 — 74) . որոց ամենուն դէմ սա կը
 հարցընեմ իրեն . որովհետեւ չկարգուելէն այդ-
 պէս վարուց ապականութիւններ կը հետեւին նէ՛
 ինչո՛ւ համար բողոքականներուն քարոզիչները
 կարգուելու պարտաւորող օրէնք մը չեն դրած . ին-
 չո՛ւ համար կը ներեն որ կուսակրօն քահանայնե-
 րուն համար պատմած զեղծ վարքերը եւ պղծու-
 թիւնները իր կրօնակից քարոզիչներուն մէջ ալ
 տեսնուելու առիթ տրուի . ամուսնանալը կամ ա-
 մուրի մնալը իրենց կամքին ձգելով :

Պապական դիպուածաբանները « Վոսմիրոս ,
 ,, Նեկիոս , Հոսիոս , եւ Վամբիճիք պոռնկութիւ-
 ,, նը օրինաւոր ամուսնական վիճակէն վեր բարձ-

,, բացուցին եկեղեցականաց մէջ ,, , կըսէ հակա-
 աակորդը . (Նշագրութեան . էր . 69) . ուղղուն ալ կըր-
 նայ հաւատալ . ի այց անմիջապէս ետքը զընդա-
 ծովը այս ըսածը կը սրբադրէ . եւ կըսէ . “ Դոս-
 ,, թիրոս կը պնդէ՝ թէ քահանայ մը եւս առաւել
 ,, ծանր մեղք կը գործէ ամուսնանալով , քան թէ
 ,, պոռնկութիւն գործելով : Սոյն օրինակ կու-
 ,, սուցանէն Նեկիոս , եւ Հոսիոս : Քամբիճիր
 ,, կը հաստատէ թէ քահանայ մը աւելի ահաւոր
 ,, մեղք կը գործէ ամուսնանալով , քան թէ շատ մը
 ,, բող պահելով իր տանը մէջ ,, (անդ . էր . 61) :
 Այդ դիպուածաբանները մեղի ծանօթ չեն . եւ
 դիպուածաբաններէն ոմանք իբրեւ անպատէհ բա-
 ներ խօսող՝ Հռոմէն ալ մերժուած են . ասոնք ա-
 նոնցմէ՞ են թէ չէ՞՝ չգիտեմք . բայց հին հայրա-
 պետներուն մէջ ալ ասոնց նման կամ մօտ խօսող
 կը գտնեմք . որոցմէ նրկութիւնը հոս կը դնեմք : Սուր-
 բըն Հովհանն ոսկեբերան կըսէ . “ ուխտն աւրող
 ,, կոյսերուն յանցանքը շնացեալներէն ծանր է ,, :
 (Շատ . յղ . “ Լիբիւնայ շահաւանդիւն) : Աւ սուր-
 բըն () գոստինոս կըսէ . “ թէ որ կին մը՝ որ քը-
 ,, թիստոսի անդամ է , իր էրկանը խոստացած հա-
 ,, լատարմութեան դէմ գործելով Քրիստոսի դէմ
 ,, կը մեղանչէ նէ , ո՞րչափ եւս առաւել նոյն իսկ
 ,, Քրիստոսի ուխտ ընողը կը մեղանչէ ուխտն աւ-
 ,, րելովը , որ բնաւ ուխտ չընելու ալ կարող էր ,,
 (Յաղաթա Բարեաց պրիոնեան . ԳԼ . ԺԴ) : Ահա՛ ա-
 սոնք ալ հակաակորդը գիտնար նէ՛ այն անձա-

Եւթ գիպուածաբաններուն կարգը պիտի դնէր.
 եւ ասոնցմէ ըսել չելլեր թէ ասոնք պոռնկութիւ-
 նը վեր բարձրացուցին: Արգաւորներուն համար
 որ մշտնջենաւոր կուսութեան ուխտ ըրած են հը-
 րապարակաւ, պոռնկութիւնն ալ մահացու մեղք
 է. իրենց ըրած ուխտը աւրելով ամուսնանալն
 ալ: Եւ այց երբ ասոնց մէջ իրարմէ ծանրը թե-
 թեւը նայելու ըլլանք նե՝ ամուսնանալը պոռնկ-
 ութեանէն ծանր է. անոր համար որ՝ պոռնկու-
 թիւնը մեղուցեալը շարունակ նոյն մեղքին մէջ
 մնալու վիճակը չձգեր. պոռնիկը կրնայ իր բո-
 ղը ձգել եւ անկէ հեռանալ, եւ խղճի վրայ ծան-
 րանալու բան մը չունենար անկէց ետքը, թէ որ
 ճշմարիտ զղջմամբ այն մեղքէն ետ կեցեր եւ ե-
 կեղեցական կանոնաց կամ իր խոստովանահօրը
 դրած ասլաշխարութիւնը քաշելով Աստուծոյ եւ
 եկեղեցւոյ հետ հաշտուեր է նէ: Իսկ ամուսնա-
 ցողը ինք զինքը մէկ մեղանչական վիճակի մը մէջ
 կը դնէ Աստուծոյ ըրած ուխտը աւրելով. որ-
 կէց ազատիլը բաւական դժուարութիւններ ունի՝
 բոզէ զատուելու պէս չէ: Թո՛ղ որ պոռնկեա-
 լը ձեռքէն եկածին չափ հասարակաց դայթակ-
 ղութիւն տալէն կըղզուշանայ. ամուսնացեալը
 քանի ո՛ր այն վիճակին մէջն է՝ միշտ դայթակ-
 ղութիւն կուտայ: Եւ ասոնցմէ մեծ է սրբոյն () գոս-
 տինոսի տուած պատճառը. իր էրկանը խոստա-
 ցած հաւատարմութեանը դէմ մեղանչելն ու՝ Աս-
 տուծոյ առաջ ըրած ուխտը աւրելը մէկ չէ:

Հակառակորդին ուրիշ ըսածներուն ալ պատասխանելը առ այժմ աւելորդ սեպեցինք . որովհետեւ մինչեւ հիմայ ըսածներէս անոնց պատասխանն ալ կելլէ . բայց թէ որ հակառակորդը ասոնցմով գոհ չըլլայ, եւ անոնց ալ առանձին պատասխանի խնդրէ նէ՞ պատրաստ եմք աշխատելու մինչեւ զինքը գոհ ընեմք . միայն թէ այդպէս կամք մը ունենալը իմանամք :

ՅՈՒՈՒՄՆԵՐ Ե

Պահոց վերայ

Հակառակորդը այս բանիս վրայ քիչ ըսելիք ունի . որ է այս : “ Ես նիւթին վրայ անոր չենք , հակառակիւ կըսէ , բաց 'ի կերպէն : Մ'ենք , ” ահաք ըսելով ծոմապահութիւն կը հասկընամք . , ” այսինքն կերակուրէ ետ կենալ բոլորովին , ու , ” ո՛չ թէ միայն միսէ , եւ մեր ծոմապահութեան , ” օրերը՝ աղօթից օրեր են : “ Պիւթագորաս ” իր , ” հետեւողացը սորվեցուց թիւ ետ կենալ . եւ , ” արքեպիսկոպոսը իր պահոց նկատմամբ պիւթ , ” թագորեան մը չէ՞ : Եւ որովհետեւ ինք զինքը կը հերքէ օրինակելով Հովհ. 1. 3 . , ” եւ Ե. Կորնթ. Բ. 8—13 , վասն որոյ յանպէտս

„ չվատնենք մեր ժամանակը աս կէտին վրայ „
 (Բնորոշման . եր . 63) :

Արքազան կաթուղիկոսին ըսածին կերպին
 վրայ հակառակիլ չէր արժեր , երբ բանին էութեանը
 վրայ չէր՝ կերպին վրայ էր . ընկ կերպին
 վրայ հակառակիլը կարծեմ կուտասէր եւ հակառակասէր
 ոգի մը կը ցուցընէ . եւ սուրբ առաքելալը
 մեզի կը խրատէ “ մի՛ բանակուիւ լինել յո-
 ՞ չինչ պէտս 'ի կործանումն լուսնաց ” (Բ . Տեճ .
 Բ . 14) :

Պահք ըսելով ծովապահութիւն կը հասկընան
 եւ ըստ այնմ կընեն եղեր . այդ ալ աղէկ .
 սուրբ առաքելալը կըսէ . “ ոմն պահէ օր ըստ օ-
 ՞ րէ , եւ ոմն պահէ զօրհանապազ . իւրաքանչիւր
 ՞ րք զիւր միտս հաճեսցէ ” (Լուս . ԺԴ . 5) .
 Եւ իրենց ծովապահութեան օրերը աղօթից օրեր
 ըլլալն ալ յատուկ կընշանակէ հակառակորդը . որ-
 պէս թէ ուղղափառաց պատուէր եղած ըլլայ որ
 պահք կամ ծով բըռնած օրերնին միայն պահեցող-
 ութիւնը հերիք սեպեն , եւ աղօթք չընեն : Եւստ-
 պէս անպիտան բաները յատուկ նշանակելը՝ պա-
 րապ տեղը երկարախօսութիւն է :

Իր ըրածը սորվեցուց . մենք ալ հաւնեցանք .
 քայց այն պայմանով որ իրենց կրօնական սկզբան-
 ցը հետ համաձայնի ըրածնին : Աստի սովորիլ
 կուզեմ թէ այդ ծովապահութիւնը կընեն , եւ
 չէ՛ թէ միայն միսէ՝ այլ կերակուրէ բոլորովին
 եւս կը կենան նէ՝ այս գործերնին բարեգործու-

Թիւ՞ն է ըսելով կընեն՝ թէ չէ՛: Բարեգործու-
թեան տեղ չեն գներ նէ՛ մեր պահոց համեմա-
տելը անտեղի է . շատերուն կը պատահի որ գոր-
ծի մը զբաւեալ ըլլալով կամ ուրիշ արգելք
մը գտնելով կերակուր չեն ուտեր . կամ հիւանդ
կըլլան՝ եւ բժիշկը անոնց կը պատուիրէ կերա-
կուր չուտել . ասոնք բարեգործութիւն չեն . բո-
ղոքականներն ալ թէ որ ծովը իբրեւ բարի գործ
չեն ըներ նէ՛ ասոնց կերակուր չուտելնուն նման
բան մը կըլլայ : Իսկ թէ որ բարեգործութիւն
կըսեալեն նէ՛ իրենք ալ իրենց ինքնին չեն բարեգոր-
ծութեան հաւատացողներէն եղած կըլլան . բայց
ասիկայ մեր հակառակորդը հոգեկործան մոլորութեան
կարգ գրեր էր :

Միս ուտելը Ախթադորասի իր հետեւողնե-
րուն արգելած է եղեր . ասկէց մեղի ի՞նչ, երբ
միս ուտելուն արգելքը մենք անկէց առած չըլ-
լամք : Ախթադորասի աշակերտ՝ այս կողմէն, մա-
նիքեցիներն են , որ բոլոր իրենց կենացը մէջ միս
չէին ուտեր . իսկ մենք՝ որ միս չուտելու յատկա-
ցած օրեր ունիմք , եւ ուրիշ օրերը միս կուտեմք,
պիւթագորեան չեմք կըրնար ըլլալ : Ազդափառ-
ներուն երբեք միսէ հրաժարիլը՝ պիւթագորեան-
ներուն միշտ միսէ հրաժարուելուն նմանցընելով
հակառակորդը՝ երբ սրբազան կաթուղիկոսը
պիւթագորեան կանուանէ , կը ցուցնէ որ աստ-
ուածաշունչ գրոց եւ եկեղեցական պատմութեան
վրայ ունեցածէն պակաս չէ՛ պիւթագորեան դը .

բութեան վրայ ունեցած տեղեկութիւնը:

Արքազան կաթուղիկսար Պօղոս առաքելոյն առ հռոմայեցիս եւ առ կորնթացիս նամակներէն վկայութիւն առնելով ինք զինքը կը հերքէ ըսեր է. ըստ առաքելոյն խօսքը կաթուղիկոսին ո՛ր խօսքին հերքումն ըլլալը չէ՝ նշանակեր. ինչպէս որ ուրիշ նիւթերու վրայ բերած վկայութիւններուն համար ըսեր էր՝ որոյ տեղի չունենալը տեսանք: Պահօյ վրայ բերած վկայութիւններուն ո՛րը եւ ո՛ր կողմէն քաբէ ծարդ գրքին ըսածներուն հակառակ ըլլալը չդիտնալնուս համար պատասխան ալ չունիմք առ այժմ. մինչեւ որ այդ հակառակութիւնները մեզի ցուցընելու հաճի:

ԳԼՈՒԽ . Գ

Բարի ճարտ Գրքին բողոքականաց դէմ զըպարտու-
թիւնները որո՞նք են :

Հակառակորդը սրբազան կաթողիկոսին ի-
րենց համար ըրած քանի մի ամբաստանութիւն-
ները զըպարտութիւն կը կոչէ . որկէց համարձա-
կութիւն կառնէ սրբազանին ալ անվայել ածա-
կաններ տալով անիկայ անպատուելու , համա-
ռօտ մը ասոնք ալ տեսնենք :

§. 1

“Քարողիչներուն նորազանգ անունը կուտայ .
“քրիստոնեայ ազգերէն ժողովուրդ կը գող-
“նան կըսէ . եւ մըտքերնին աս է թէ ընդ-
“հանուր քրիստոնէից վրայ ընդհանուր հո-
“վուութեան իշխանութիւնը իրենց սեպհա-
“կանեն” : (Ընդդէմէ . եր . 7 . 8) : Եւ
տակը ըսելով նախազանգ անունը բողոքական-
ներուն շատ վայելու անուն մը չէ . որովհե-
տեւ աղանդներնին հին է . եւ մենք ցուցա-
ցինք որ բարեգործութեան վրայ ունեցած գա-
ղափարնին Սիմոն մոգին ատենէն է . որ ինչ-
պէս որ յայտնի է՝ սուրբ առաքելոց ժամա-
նակակից էր : Միւս ըսածները զըպարտու-

Թիւն են թէ չէ, իրենք դատաւոր կընեմ :
 Արանին պաշտօն առած են սուրբ աւետարանը
 ճանչցողներուն մէջը մըտնել եւ աւետարան
 ճանչցընել . եւ երբ սուրբ աւետարանը ճանչ-
 ցող եւ իրենցմէ աղէկ հասկցող եւ իրենցմէ աւելի
 յարգող քրիստոնեայ ազգերուն մէջ կը մտնեն նէ՝
 ըրածներնուն ի՞նչ անուն տալու է . որովհե-
 տեւ աւետարան ճանչցընել չէ, որ անոնք
 առաջուց ալ կը ճանչնային : Միտքը շիտակ
 կամ ծուռ հասկընալն ալ իրենց կրօնքին ըս-
 կըբունքին նայելով իրենց հոգ ընելու բանը
 չէ : Իրենք չեն մի ըսողը որ սուրբ աւե-
 տարանը կարգացողը իրեն հաւատքը եւ իր
 փրկութեանը համար պէտք եղածները մէջը
 կը գտնէ . եւ Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ
 մարդ մտնելու չէ, ուրեմն սուրբ գիրք ու-
 նեցողներուն եւ կարգացողներուն մէջ իրենք
 ի՞նչ բան ունին : Արբ որ մէկ մարդ մը մէկուն
 տունը մըտնէ առանց կանչուելու, եւ ան-
 կոչ գալը արդարացընելու համար պատճառ
 մը չկրնայ ցուցընել նէ՝ այն մարդը գող կար-
 ծելը զրպարտութիւն մը չէ :

Զ. 2

“Նորազանդ քարոզիչներուն վարքն ու
 “գործքը ըստ ամենայնի հակառակ են հրա-
 “մանաց եւ կանոնաց Վրիստոսի” կըսէ եղեր
 սրբաշան կաթողիկոսը (Մարի ծաղի . եր . 48 .
 Լնդդիմ . եր . 9) : Ասիկայ ալ մեծ զըր-
 պարտութիւն մը չէ . Վրիստոսի հիմնած եւ
 հաստատած եւ մինչեւ հիմայ հաստատուն
 պահած եւ մինչեւ աշխարհքիս վերջը հաս-
 տատ պահելու յստատացած եկեղեցիին մէջը
 չեն . բարեգործութենէն ալ հոգւոյ փրկու-
 թեան համար օգուտ մը չճանչնալովնին պար-
 տականութիւն մը չեն ճանչնար բարեգործ ըլ-
 լալու : Ասոնք հերիք չեն մի մէկու մը հա-
 մար ըսելու որ վարքը Վրիստոսի հրաման-
 ներուն ու կանոններուն հակառակ է :

Տ. 3

Սրբազան կաթողիկոսը կըսէ եղեր թէ
 “ուղածնուն պէս ալ կը մեկնեն սուրբ գիր-
 “քը , անոր մէջ պարունակած ամենապարզ
 “միտքը մէկ դի կը ձգեն իրենց կամքին յար-
 “մար մեկնութիւններ տալով” : (Մարի ծաղի . եր .
 49) : Ինչ կըսես . ծանր զըպարտութիւն չէ
 մի ասիկայ : Ասկէց ետքը մէկ մարդ մը իր

յատուկ անուշովը կանչելն ալ զգալարտութիւն-
 ներուն կարգը պիտի անցընէ հակառակորդը .
 Քայց ես իրենց կը հարցընեմ . ինչպէս կը
 մեկնէ կոր տեառն մերոյ սա ամենապարզ
 խօսքերը . « Մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր
 « է եւ արիւն իմ ճշմարիտ ըմպելի է : Հա-
 « ցըն զո՞ր ես տաց մարմին իմ է : Այս է
 « մարմին իմ Այս է արիւն իմ . » (Յ-ԼԵ . Օ .
 56 , 58 : Մարի . Ի . Օ . 26 . 28) . Ինչ-
 պէս կը մեկնէ տեառն մերոյ առաքելներուն
 երեսը փչելը եւ անոնց Հոգի սուրբ շնորհե-
 լով ըսելը . « եթէ ումեք թողուցուք զմեղս .
 « թողեալ լիցի նոցա . եթէ զուրուք ունիցիք
 « կալեալ լիցի » . (Յ-ԼԵ . Ի . 22 . 23) .
 Եւ մի որ առաջին վկայութիւններուն համար
 « զիարդ կարէ սա տալ մեզ զմարմին իւր յու-
 « տել » ըսելով . (անդ . Օ . 53 .) եւ երկ-
 րորդին համար « ով կարէ թողուլ զմեղս » ը-
 սելով (Մարի . Ի . 7) փարիսեցիներուն պէս
 այլանդակ մեկնութիւններ կուտայ . « Նոյն իսկ
 հակառակորդը տեսանք գործոյս ընթացքը . որ
 ամենայն արարածք Աստուծոյ բարի են խօսքը
 բարի են 'ի կերակուր մեկնեց . եւ առաքելոյն
 զորս կանայս ըսածը քոյր կին մը մեկնեց եւ մե-
 ջըն ալ Քրիստոսով բառ մը աւելցուց : Քայց
 ասոնք մէկ դի . նոյն հակառակորդին կը հար-
 ցունեմ . սուրբ գիրքը իրենց ուղածնուն պէս
 չեն մեկնէր նէ որու , ուղածի պէս կը մեկնեն .

որովհետեւ եկեղեցիին տուած մեկնութիւնը
 չեն ընդունիր : Ապովինին կամ Առաքելին կամ
 Սուրենկիին մեկնածին պէս կը մեկնեն ալ չե-
 կրնար ըսուիլ : Վասն զի ասոնք սուրբ գրոց
 վրայօք հեղինակութիւն մը չունին : եւ ըս-
 ղոքականները ինչ բաներու մէջ որ ասոնց կը
 հետեւին նէ ըսողն անոնք ըլլալուն համար չէ
 ըսածնին իրենց ուղածն ըլլալուն համար է :

Զ, 4

Արքազան կաթողիկոսը ասոնք բարբեր-
 նուն համար ալ կամբաստանէ եղեր թէ աշ-
 խարհասէր են : Իայց իրենք այդպէս չեն ալ
 նէ այդպէս ըլլալու կերպարանք մը կերեւի
 վրանին , մենք կարգաւորներուն վրայ աշխար-
 հէ հրաժարելու օրինակներ կը տեսնեմք : եւ
 որու վրայ որ չտեսնեմք նէ աչքերնուս աղէկ
 չերեւիր : Անոր համար երբ աւետարանի բա-
 րողիչ մը զբօսանաց տեղերը յաճախէ իր ըն-
 տանեօքը , եւ ուրիշ ասանկ բաներ , թէպէտ
 անվնաս են ասանք , բայց վրանին աշխարհա-
 սիրութեան կնիք մը կենալ կերեւի մեղի : Իսկ
 երբ մենք աւետարանի պաշտօնեայ եմք ըսողնե-
 րուն մէջ կը տեսնեմք որ կինը մեռնելէն ետքը
 նորէն կամուսնանայ , այդ իրօք ալ աշխարհա-
 սիրութիւն եւ մարմնասիրութիւն եւ հեշտասի-
 րութիւն է : Առղօքական բարողիչներուն բա-

րուցը համար ամերիկայի եւ անգղիայի եւ
 Վաղղիայի լրագիրներուն մէջէն բարի վարուց
 օրինակ չկրնալ ըլլալու ըուրեր կառնեմք . ո-
 րոնք հասարակ ժողովրդեան վրայ ներելի են
 ալ նէ մարդոց առաջը , բայց քարոզիչներուն
 վրայ տեսնուելնին գայթակղութիւն կուտայ .
 Եւ ասոնց համար սրբադանը կըսէ թէ իրենց
 մոլեկան բարքը իրենց հեղինակ Սուտերէն
 ժառանգեր են : (Նիդրլանդ . էջ . 10) : Հա-
 կառակորդը Սուտերը արդարացընելու խօսք
 ամենեւին չըներ . ուրիշ ճամբայ մը կը բռն-
 նէ իր շնաշխարհիկ տրամաբանութիւնը ձեռքն
 առնելով . որուն գաղտնիքը իր հակառակած
 մարդուն ըսածներուն մէջէն բառ մը վերցը-
 նելու եւ մնացածներուն վրայ տրամաբանելու
 կայացած է . որն որ տեսանք , երբ սրբա-
 դանը յատուկ տեղ մը ցուցընելով ճիշդէ-բա-
 ւը հոս ճշմնչենաւոր կը նշանակէ ըսաւ նէ ,
 հակառակորդը ամէն տեղ մշտնջենաւոր կընշա-
 նակէ ըսելու պէս առաւ , եւ ըստ այնմ տրա-
 մաբանեց . Ուրիշ տեղ ալ ասանկ ըրաւ . հոս
 ալ ասանկ կընէ . բայց հոս ըրածը մէկ ու-
 րիշ գէշութիւն մըն ալ կպարունակէ . այսինքն
 կաթուղիկոսին համար բոլոր Եւրոպայի առաջ
 դատախազութիւն ընել . կըսէ . “ Մատթէոս
 “ արքեպիսկոպոսին խօսքին նայելով . Եւրոպայի
 “ Միսիայի եւ Մերիկացի 80 կամ 100 միլեօն
 “ բրօթէսթանդները առ հասարակ մոլի եւ

« Հեշտախառութեան կրիւք համակեալ անժուժ-
 « կալ եւ անտեղի բարուց տէր մարդիկ են »,
 (Լեւիտիկոս . եր . 11) . Ինքը այն 80 կամ
 100 միլիօն բրօթէսթանդներուն մէկէն այդ-
 պէս բան մը խօսելիք ունէր նէ կըրնար ա-
 ռանց սրբազանին անունը երեսին քօղ բըռ-
 նելու անաչառութեամբ խօսիլ . բայց սրբա-
 զանին կարծեցեալ զրպարտութիւններուն հա-
 մար ամբաստանութիւն ըրած միջոցին երբ ինքն
 անոր զրպարտող կըլլայ նէ ալէկ բան չէ .
 եւ իրեն բարուցը եւ արդարախոհութեանը ա-
 դէկ երաշխաւորութիւն մը չկրնար ըլլալ : Հատ-
 ուածին խօսքը սկիզբէն կարդալով այսպէս կը
 գտնեմք . « 58, 59 եւ 60 » երեսներուն վը-
 « րայ (Բարի ճարտ դիրքը) եւս առաւել ընդար-
 « ձակ եւ աւելի ամբաստանութեան մը կը
 « հասնի : Հոն կը ցուցընէ թէ բրօթէսթանդ
 « քարոզիչները իրենց մոլեկան բարքը ժառան-
 « գած են Վուտերէն » . եւ այլն : Այս հասանկ
 ըսելով վկայելէն ետքը թէ սրբազանին խօս-
 քը Բրօթէսթանդ տարուիչներուն համար են , որ
 ճամբէն երթալով բանը մինչեւ 80 կամ 100
 միլիօն ժողովրդեան վրայ ձգեր է : Չէ թէ
 որ ասանկ ըսելով իր կարդացողներուն հաւ-
 տացընել կուզէ որ այս 80 կամ 100 միլիօն
 բրօթէսթանդները միայն քարոզիչներն են ,
 ասոնցմէ զատ բազմաթիւ ժողովուրդ ալ ու-
 նին , բոլորովին սուտ է . Բայց թէ այն

80 կամ 100 միլեօնը իբրեւ քարոզիչ կըլլե-
ցընել ուզէ խօսքին շարքովը, թէ հասարակ
ժողովուրդ գիտնալովն ալ Բաբէ Տարտ գրքին
մէջ միայն քարոզիչներուն համար գրուածը
անոնց ամէնուն վրայ մէկէն տարածէ, իրա-
ւունք չունենար դանդաւորելու երբ սրբազանը
գոնէ իրեն համար (որ քարոզիչներուն մէկն
ըլլալ կերեւի), կեղծաւոր եւ ստաբան եւ մը-
տախար ըսէ:

Չ. 5

Սրբազան կաթողիկոսին համար հակառա-
կորդը կըսէ. «Երես 121^{րդ} էն մինչեւ 126^{րդ}
« կամբաստանէ զանոնք թէ աստուածաշունչը
« ծուռ թարգմաներ են, վրան բան աւելցու-
« ցեր են, ու մեջէն բան պակսեցուցեր են.
« քրտած թարգմանութիւննին ունեցած մոլեկան
« զաղափարներնուն եւ կարծիքներնուն համա-
« ձայնեցընելով. եւ երթալով պիտի աղաւա-
« դէն բոլոր սուրբ գիրքը, եւ ասլա Սօլթէ-
« ոսի եւ Սօլնէի ունեցած անկրօնութեան գա-
« ղափարներն պիտի յայտնեն» (Բնագրիմախ. եր.
11): Ինչպէս որ վերը Վուտերը արգարացը-
նելը հոգ չըրաւ. որովհետեւ գիտէր որ այն
աղանդապետին գիրքերը. մանաւանդ սեղանի
խօսքեր (Ի՛նչ Ռեփլէ) անուանեալ գիրքը եւ
Նամակները կարգացողները զինքը սուտ պիտի

Հանէին , հոս ալ իրենց աստուածաշունչի
 Թարգմանութիւնները արդարացրնել հոգ չը-
 ներ . եւ ասոր ալ պատճառը նմանօրինակ
 կը կարծեմք . որովհետեւ Աւրոսյայի գործածա-
 կան լեզուներու Թարգմանած աստուածաշունչ-
 ներուն համար շատ դատախազներ ելան եւ ան-
 հաւատարիմ ըլլալը վկայեցին նոյն իսկ բողո-
 քականներուն մէջէն ալ : Սակայն շատ ժամա-
 նակ կայ որ հայերէն աշխարհաբարի եւ տաճ-
 կերէն լեզուի Թարգմանելով հայու գրով տըպ-
 ուած աստուածաշունչներնուն համար կըսեն որ
 Թէ որ մէկ Ախալ մը ունի նէ ցուցուցէք .
 եւ մինչեւ այս օրըս մարդ հոգ չէ ըրած ցու-
 ցընելու . գիտնալով որ ցուցնելէն ետքն ալ
 բնաւ չտեսածի պէս նորէն նոյն բողոքը պիտի
 ընեն Թէ Ախալ ունիմք նէ ցուցուցէք : Հոս
 խօսքին կարգը : գալով քանի մը անհաւատար-
 մութիւննին ցուցընելը պատշաճ դատեցինք .
 չէ Թէ անոնք յաղթելու համար , այլ ուղ-
 դափառ քրիստոնէից ցուցընելու համար Թէ
 անոնց Թարգմանութեանը վստահիլ չըլլար :

Անր ցուցընելիքներուն քով բան մը ը-
 սել չէ սրբազան կաթողիկոսին ցուցուցածը
 (Բարե ճարդ . էջ . 119) . որ սուրբ գրոց հա-
 յերէն Թարգմանութեան մէջ դրածը , " փրչ-
 եաց յերեսս նորա շունչ կենդանի " . Թարգ-
 մաներ են , " անոր քթին ծակերուն փչեց շունչ
 " կենդանութեան " (Նման . Բ . 7) . Բան

մը ըսել չէ կըսեմ . որովհետեւ ասիկայ պատրաստակերութեամբ կըսեն . թէ եբրայական բնագրին մէջ ինչպէս գտանք նէ այնպէս եմք թարգմանած : Ասոր մէջ սա միայն կայ որ լինէ քակը ըսելուն տեղը երեւը ըսելնին սուրբ գրոց խօսքը չէր աւեր . եւ հասարակութեան մտքին ալ գայթակղութիւն չէր տար , որ իր կարծածէն աւելի տեղեակ են սուրբ գրոց եւ իրենց սովորական եղած սուրբ գրոց զըրուցուածքէն զատ բան մը լըսեն նէ կը գայթակղին : Արքան ժամանակէ 'ի վեր որ եօթանասնից թարգմանութիւնը յարգի է թէ հըրէից եւ թէ քրիստոնէից մէջ . մէկը չէ ելած որ եբրայականին մէջ լինէ քակը նշանակող բառերը եօթանասուն թարգմանիչները երեւը թարգմանած ըլլալնուն համար պախարակէ : Այն մարդիկն ալ եբրայերէն գիտէին . եւ հիմակուան եբրայեցի չեղող թարգմաններէն աղէկ . իշխաց յերեսս նորա թարգմանելը իշխաց յըսելն . նորա թարգմանելէն աւելի պատշաճ տեսեր են . նոր թարգմանները այս պատշաճութիւնը չեն ճանչցեր . եւ ասոր համար գովելի չեն : Աւրիշ անհաւատարմութիւննին պատրուակելու այսպէս բան մը չունին . անոր համար աւելի պարսաւելի են :

Աոր կտակարանը աշխարհաբարի ալ թարգմանած են բողոքականները . տաճկերէնի ալ . երկուքին համար ալ կըսեն թէ յուսարէնէն են :

Երբ ասոնց մէջ տարբերութիւն ըլլայ նե-
 ինչ ըսենք . մանաւանդ երբ այս տարբերութիւ-
 նըն ալ ուղղափառներուն ու բողոքականներուն
 իրարմէ տարբեր հասկցած կրօնական նիւթի մը
 վրայ ըլլայ . Այս բանիս վրայ բողոքական-
 ներն իմացուցած են որ իրենց մէջ կը գլտ-
 նուին աստուածաշունչին խօսքը իրենց մաս-
 նաւոր կարծիքին յարմարցընելով Թարգմանող-
 ներ : Ամերիկեան Պրոթ ըսուած ընկերութեան
 35 երորդ տարւոյն տարեգիրը 1844ին տըպ-
 ուած է Ամերիկայի Պօսդըն քաղաքը . որուն
 առաջին յաւելուածին մէջ հայոց եւ Արստան-
 դնուպօլսի հրէից լեզուով տպուած աստուա-
 ծաշունչներուն վրայ . տեղեկութիւն տալով ա-
 սոնց կարգը 16 երորդ կը դնէ նոր կտակարանի
 հայերէն աշխարհաբար Թարգմանութեամբ Ատլ-
 կադայի տպագրութիւնը . եւ կըսէ թէ Ամե-
 րիկայի մկրտողները աւրած են , եւ մկրտու-
 թեան վրայօք իրենց մասնաւոր տեղեկութիւն-
 ներուն յարմարցուցած են* : Ահա բողոքական-
 ներու մէկ վկայութիւն մը բողոքականներու
 համար , որ սուրբ գիրքը «կաւրեն եւ իրենց
 մասնաւոր կարծիքներուն կը յարմարմարցընեն
 եղեր : Այս թէպէտ խելքս չկըտրեր որ այն-

* The New Testament altered by the Baptists
 of America, and adapted to their peculiar notions
 of batism; published at Calcutta.

պէս նախապաշարեալ մարդ գտնուի, որ Իզմիր եւ Առստանդնուպօլիս սուրբ գրոց թարգմանութեան աշխատողները Ապկադա աշխատող ամերիկացի մկրտողներէն աւելի հաւատարիմ թարգման կարծէ* : Իայց մեք ասոնց ալ թարգմանութենէն քանի մի օրինակներ, բերելը հարկ կը սեպեմք :

Սուրբ աւետարանին « եթէ ոչ ոք ծնցի « լեււորն » խօսքը (Յովհ. Գ. 3) , 1842 ին Իզմիր տըպուած աշխարհաբար աւետարանին մէջ թարգմաներ են . « եթէ որ մէկ մարդ « մը նորէն չծնի » : 1843 ին տպուած տաճկերէն աւետարանին եւ 1845 ին տպուած կերակէ կիւնիս անուն տետրակին մէջ , (էջ . 86) կը թարգմանեն . եկէր ալիւր « քիմսէ Եօգարլուան տօղմազսա » : Ասիկայ սխալ չէ ըսողը ըսել կուզէ որ անօթէն յունական բառը որ սուրբ աւետարանչին գործածածն է . զրաբար հայերէնի թարգմանուի նէ լեււորն , եւ աշխարհաբարի թարգմանուի նէ նորէն կըլլայ . իսկ տաճկերէնի

* Մօտերս մեր տպարանէն տետրակ մը հրատարակուեցաւ Նոր աշխարհին առաջնորդները խորագրով . որուն մէջ կը տեսնեմք որ Տէրապը ըստած բողոքականները Տաճկաստան եւ մինչեւ Առստանդնուպօլիս ալ մտած են իրենց ազանդը քարոզելու . յայտնի է որ՝ աւետարանին իրենց աւրած թարգմանութիւնն ասիք :

Թարգմանութի նէ եւթարբարան ըսել կըլլայ : Այս-
պէս այլ ընդ այլոց Թարգմանելնուն պատճառը
իրենց մկրտութեան վրայ ունեցած ծուռ կար-
ծիքն է . որով 'ի ջրոյ մկրտութիւնը մէկ լոկ
արարողութիւն մը սեպելով որ ըլլայ ալ նէ
չըլլայ ալ նէ հոգւոյ փրկութեան մեաս մը
չունի , 'ի հոգւոյ մկրտութիւնը միայն հարկա-
ւոր կը սեպեն : Իսկ ամէն ուղղափառք ջուրն
ալ մկրտութեան հարկաւոր մէկ նիւթ մը կը
սեպեն . եւ առանց մկրտութեան երկնից ար-
քայութիւն ժառանգել չըլլալուն համար այս
մկրտութեան ջուրը կամ ջրով մկրտութիւնը
արքայութեան հասնելու միջոց մը կը հաւատան :

Յովն . Գ . 27 . գրաբառն է . “ երթայք
“ գործեցէք մի զկորստական կերակուրն , այլ
“ զկերակուրն որ տանի 'ի կեանս յաւիտենական' ” :
Ասոր աշխարհաբար Թարգմանութիւնը պիտի
ըլլայ , գացէք բանեցէք չէ թէ կորսուելու
կերակուրը , այլ այն կերակուրը որ յաւիտենական
կեանքին կը տանի : Ասոնց աշխարհաբար Թարգ-
մանութիւնն է , “ գացէք դատեցէք չէ թէ
“ կորստական կերակուրին համար , հապա ան կեր-
կուրին համար որ յաւիտենական կեանքին մէջ
կը մնայ : “ Ասոր մէջ երկու անհարազատութիւն
կայ . մէկը զկերակուրն բառը կերակուրի համար
Թարգմանելին . որպէս թէ վասն կերակուրոյ գը-
րուած ըլլար . եւ երկրորդը տանի բառը կը մնայ
Թարգմանելին : Ինչ որ ամէն տեղ այս հո-

լովը եւ այս բառը հոս Թարգմանածնուն պէս
 Թարգմանեն նէ շատ ծաղրական Թարգմանու-
 Թիւն մը կըլլայ ըրածնին . Ոչորօրինակ սուրբ
 աւետարանչին վերոյգրեալ խօսքէն անմիջապէս
 ետքը գրածը . “ զոր որդին մարդոյ տացէ
 “ ձեզ . քանզի զնա Հայր կնքեաց Վստուած” .
 Թարգմանելու կըլլան . որսան համար Սրդին ձեզի
 պիտի տայ . ինչու որ հայրը անոր համար առա-
 ուած կնքեց . Եւ ասիկայ անիմանալի ըլլալով
 ծաղրելի կըլլայ . “ Նոյնպէս սա խօսքն ալ ,
 “ տանէին զմեզ առ որում վանս ունելոց էաք”
 (Վարձ+ . ԻԸ . 16) , այսպէս Թարգմանելու
 կըլլայ . Տեւի համար ինչ ֆային հոն որուն քով
 որ օթեւան պիտի ունենայինք . Եւ ասիկայ
 քնադիրին ըղորովին հակառակն է .

Վարձ+ . ԺՎ . 22 . Պօղոս եւ Սառնաթաս
 սուրբ առաքեալներուն համար գրուած է Թէ՝
 “ ձեռնադրեցին ըստ եկեղեցեաց երիցունս” .
 1831 ին հայու գրով եւ տաճկի լեզուով Մալ-
 Թա տպած նոր կտակարանին մէջ գրուած է ,
 “ քիլիսէճէ էկտիարլար էլէր իլէ նասպ է-
 “ տիպ” . Վս Թարգմանութեան լեզուն ան-
 սովոր եւ գէշ ըլլալուն համար խափանեալ է
 հիմայ եւ մէջերնին յարգ չունի . սակայն հա-
 յերէնագիր տաճկերէն խզմիր տպուած Թարգ-
 մանութենէն սա աղէկութիւնը ունի որ “ գոնէ
 քիւսպրէցին բառին նշանը կայ մէջը . Թէպէտ
 էլէր իլէ նասպ էկտիէր բառը քիւսպրէցին բա-

ուն նշանակութիւնը չունի . սուրբ գիրքը կը-
 սէ , վրանին յետո՛ք դրին . Սալթայի թարգմանը
 կըսէ յետո՛վնին երէց դրին . Իսկ իզմիրի թարգ-
 մանը մտածելով որ իրենց մէջ ձեռնագրութիւն
 չկենալուն համար պէտք է որ իրենց հետե-
 ւողներն ալ անիկայ սուրբ գրոց մէջ գտնեն .
 յետո՛ք բառին յիշատակը բոլորովին վերցուց .
 երէց բառին ալ կրօնական նշանակութիւնը ձը-
 գելով ինչպէս որ Սալթայի թարգմանն ալ ըրեր
 էր , թարգմանեց , “ հէր քիլիսայա էխտիար-
 “ լար նասուկ էտիպ ” . Իայց երբեք որ է ծե-
 րունի դնել չըլլար . շատ տարի ապրող
 մարդ մը զինքը ծերունի դնեն ալ նէ ծերունի
 է . չդնեն ալ նէ . Իայց քահանայն ինքնին
 չկրնար ըլլալ . ուրիշի ձեռնագրութեամբ կըլլայ .

Վարձ . Ի . 7 . յատուրոն շաբաթուոյ բառերը
 աշխարհաբառի մէջ ալ շաբաթ օրը թարգմանած
 են . բայց այս շաբաթ բառն ալ վերոյին բառին
 պէս ասոնց ձեռօքը աշխարհաբարի մէջ զատ
 եւ տաճկերէնին մէջ զատ նշանակութիւն առ-
 նողներէն է . Սալթա տպուած տաճկերէն
 նոր կտակարանին մէջ գրուած է , “ հաֆթա-
 “ նըն իլքինտէ ” . որ ըսել է շաբթուն սկիզ-
 բը . որ է կիրակի . Ինչպէս որ ըսինք այս
 թարգմանութիւնը մէջերնին յարգի չէ . բայց
 միայն տաճկերէն լեզուին անճոռնի ըլլալուն հա-
 մար . ցուցուցած միտքը եւ թարգմանութեան
 եղանակը ընդունած են . վասն զի կրնէ կրնէ-

տեստրակին մէջ ալ որ վերը յիշեցինք, (Էբ. 43)
 « հաճութանըն իւք կիւնիւնտէ » գրուած է :
 Տողոքականները անգիր աւանդութիւն չեն ըն-
 դունիր : սուրբ գրքին մէջ գրուած չէ ըսելով
 կը մերժեն : Բայց անոնց կը հարցուի թէ
 շաբաթը կիրակիի փոխելը ուր գրուած է, որ
 Մատուած ինքը սրբեա զօր շաբաթուն ըսաւ :
 եւ առաքեալները շաբաթ օրերը սուրբ կը բըռ-
 նէին : Թէ որ սուրբ գրոց մէջ շաբաթը կի-
 րակիի փոխուած ըլլալուն նշան մը չցուցընեն
 նէ աւանդութիւն ընդունած պիտի ըլլան : յա-
 տարն շաբաթացը հաճութանըն իւք կամ իւք կիւնիւ կը
 թարգմանեն : եւ իրենց պարզամիտ ժողովուրդին
 այն կը ցուցընեն թէ ահա՛ առաքեալները կիրակի
 օրերը միաբան տաճարը կերթան եղեր : որ շա-
 բաթ օրերը ընելու էին : Բայց օգուտ չունի
 այս ընելնին : վասն զի Մարտոյ մէջ այս ալ գրը-
 ւած է որ՝ « հանապազօր կանխեալ միաբանու-
 », թեամբ 'ի տաճարն եւ առանին բեկանէին ըզ-
 », հացն », (Բ. 46) : ուստի շաբաթուան առաջին
 օրը հացը բեկանելու ժողովուրդնին հակցուի որ
 կիրակին շաբաթի տեղ անցուցեր են :

ՏԵՏԷ. Դ. 14 : Սուրբ առաքեալը կըսէ իր
 աշակերտին. « մի՛ անփոյթ առներ զշնորհացդ
 », որ 'ի քեզ են, որ տուան քեզ մարգարէու-
 », թեամբ 'ի յեռնադարաւննէ երկնաւնն », : Պարիզ
 տպուած աշխարհարար նոր կտակարանին մէջ
 թարգմանուած է՝ երկոյ որ յեռնադարաւննէ : Երկոյ բա-

ուր բողոքականները եկեղեցի կը թարգմանեն . ինչ-
 պէս որ վերը տեսանք . բայց Տիմոթէոս՝ սուրբ
 առաքեալին նամակը գրած տառերը արդէն երեց
 ձեռնադրուած ալ էր նէ՝ ծեր չեր . երիտասարդ
 ըսուելու հասկնալ դեռ չհասած կերեւի . վասն
 զի սուրբ առաքեալը այս խօսքէն միայն երկու
 տուն առաջ մի՛ ոք գրո մանկութիւնդ , , արհա-
 , , մարհիցէ , , ըսեր էր : Հոս այդ թարգմանու-
 թիւնը խեր չէր ըներ . վասն զի 12 տունը թարգ-
 մանելով « հիշ քիմսէ սէնին կէնճլիյինի խօր
 , , կէօրմէսին , , թարգմանելէն ետքը 14 տունը
 , , իխտիարլըղա նասպ օղունտուղունտան , , թարգ-
 մանելը գէշ կուգար . ուրիշ կերպի դարձուցին :
 Ս՝ ալթայի թարգմանը ըրաւ . « իխթիյար տէր-
 , , նէկին էլէկիինին իւսթ գօնուլմասըյլա սանա
 , , պիր փէյլամպերլիքլէ վերիլմիշ տիր , , : Աօի-
 կայ իզմիրու թարգմանն ալ ի հարկէ աղէկ մը
 չըհասկընալով իր թարգմանութիւնը այսպէս ը-
 րեր է . « իխթիար ճէմաթընըն էլէկը գօմասը
 , , իլէ փէյլամպերլիյին վասէգասըյլա սանա վէ-
 , , րիլէն սէնտէ օլան պախշիշէ իհմալ էթմէ , , :
 Աշխարհաբարի ալ նոյն մտօք թարգմանած են .
 « մի անհոյք ըլլար քու վրագ եղած շնորհքնե-
 « ղուն վրայով , որ մարգարէութիւնով քեզի
 « տրվեցաւ երեցներէն որ ձեռնադրուիցար » :
 Բայց գրաբարը ՚ի յեռնադրութենէ երկուսէն է ,
 եւ թէ որ միտքը այս նոր թարգմաններուն
 հասկըցուցածին պէս ըլլար նէ ըսելու էր ,

'ի յիսն Դնեւոյ Ժողովոյ Իրեցանց, կամ 'ի ձեռ-
 նագրութենէ երիցանց Յողոքական Թարգման-
 ները կուզեն այսպէս Թարգմանելով քահանայու-
 թեան ձեռնագրութեան յիշտակը վերցընել .
 բայց իրենց խորհուրդը աւրող երկու բան կայ .
 Առ Կ մը որ Տիմոթէոս աստիճանաւ երեցներ-
 րէն վեր էր . որովհետեւ անոնք դատելու իշ-
 խանութիւն ունէր . որուն համար սուրբ ա-
 ռաքեալը խրատ կուտայ թէ " զերիցուէ զչա-
 " րախօսութիւն մի ընդունիցիս , բայց եթէ
 " երկուք կամ երկուք վկայիւք . (Լ . Տիմ . Ե .
 19) . Թէ որ հոս Իրեց բառը ծերունի կը
 նշանակէ նէ երիտասարդ մը կամ մանաւանդ
 մանուկ մը ծերերու վրայ դատաւոր դնել , եւ
 անոնք դատելու կերպ սովորեցընել , անպատեհ
 բան է . Եւ արդեօք երիտասարդները պիտի
 չդատեր , կամ անոնց համար առանց վկայի ամ-
 րաստանութիւն մտիկ պիտի ընէր , որ սուրբ
 առաքեալը ասոր վրայ չխօսիր . Եւ երկրորդ
 տիմոթէոս ինքը երեցներէն ձեռնագրուեցաւ
 նէ ինչպէս կըլլայ որ ինքը մինակ ուրիշի վրայ
 ձեռք կը դնէ . եւ սուրբ առաքեալն ասիկայ
 գիտնալով չըսեր որ երեցներ Ժողովէ եւ ը-
 սէ որ անոնք վրան ձեռք դնեն . որովհետեւ
 ինքը տակաւին երեց չէ , մանուկ է այլ միայն
 ձեռք դրածներուն մեղքին հաղորդ չըլլալու ե-
 դանակը կը սովորեցընէ . " ձեռս վաղվաղակի
 " յուրով վերայ մի դնիցես . եւ մի կցորդ լի-

„Նիցիս մեղաց օտարաց” (Լ. Տեօթ. Լ. . 22) :
 Եւ այսպէս հոս ալ խարդախ թարգմանութիւն-
 նին օգուտ չըրաւ : Արիշ մէկ երկու ծուռ թարգ-
 մանութիւննին ալ գրոցս մէջ ուրիշ տեղ յիշած ըլ-
 լալով հոս կրկնել չուզեցի : Եւ այս մէկ քանի
 հատը որ հոս ցուցուցի՝ մինակ նոր կտակարանէն
 են . եւ ասոնցմէ զատ չկայ չկարծ ուի : Հին կտա-
 կարանի ծուռ թարգմանութիւնները եբբայականի
 քաջահմուտ եղողներուն կը թողուի : Եւ մենք
 այսքանս բաւական կըսեալենք ցուցընելու որ սրբ-
 րազան կաթուղիկոսին խօսքը՝ թէ բողոքա-
 կանները աստուածաշունչը ծուռ թարգմաներ
 են . ունեցած մոլորական դաղափարներնուն եւ
 կարծիքներնուն համաձայնեցընելով, բողոքական-
 ները զրպարտել չէ :

Ն. 6

Չգալարտութիւն է ըրեր սրբազան կաթու-
 ղիկոսը բողոքականանաց համար, թէ կը քարո-
 ջեն որ, “ եթէ մեր վարդապետութեանը չհե-
 , տեւին, կորուստ են , : (Բաւի Մարտ. էր . 40) :
 Ասիկայ մեր վրայ զրպարտութիւն է ըսելնին՝ ա-
 ւանկ բան չեմք ըսեր ըսել է . որկէց անմիջա-
 պէս կը հետեւի որ՝ ասոր հակառակը կըսեն ի-
 րենք : Այսինքն՝ մեր վարդապետութեանը չհե-
 տեւողներն ալ փրկութիւն ունին, կորուստ չեն
 կըսեն եղեր : Թէ որ յիշաւի այդպէս է նէ՝ պէտք

էր որ տեղերնին հանդարտ նստէին . իրենց վարդապետութիւնը քարոզելու համար Ամերիկայէն մինչեւ հոս շրջային : Մէկ ազգի մը՝ որ աւետարան ունի եւ կը կարդայ եւ կը հասկընայ , եւ չը հասկըցածներն ալ հասկըցընելու օրինաւոր կերպով եւ հեղինակութեամբ որոշուած մարդ ունի . մէջերնին մըտնել եւ քարոզել ուզող բոլոր քականք ի՞նչ կը քարոզէ . եթէ ո՛չ իրեն վարդապետութիւնը . ուրեմն՝ թէ որ բերնով ասանկ չեն ըսեր նէ՝ գործքերնուն այս կը հետեւի . եւ թէ որ զրպարտութիւնէնէ՝ իրենք իրենց գործքովը այս զրպարտութեան ենթակայ եղեր են . մարդ յանցանք չունի :

Շ. 7

“ Մեր ժողովքին անդամ չեղողները փրկու
 “ կութիւն չունին՝ կորուստ են , ըսած չունին եղեր բոլոր քականները : (Լււիսիան . էր . 40) . եւ սրբազանը ասանկ կըսեն ըսելով զիրենք կը զըրպարտէ եղեր , կըսէ հակառակորդը : բայց կըրնա՞յ արդեօք երաշխաւոր ըլլալ թէ բնաւ մէկ բողոքական մը այդ խօսքը ըսած չունի : Նշէկ գիտեմ որ մէկը մէկալին հաւատքին անգամ երաշխաւոր չկրնար ըլլալ . ուստի հակառակորդը սրբազանին այս խօսքը զրպարտութիւն անուանելէն առէկ կընէր , թէ որ պատասխանէր թէ՝ այդպիսի խօսք է՝ չէ՝ ըսէր . ուրիշ ըսող կայնէ չէ՝

փիմ. եւ այսպէս խօսքը որի'նն է 'նէ' պատաս-
խանաւորութիւնն ալ անոր վրայ ձգւի :

§. 8

Արքազանին մէկ զգալարտութիւնն ալ այն է
եղեր. որ ըսեր է թէ կըսեն որ "Քրիստոս մեր
,, մէջն է. քրիստոսով կը խօսի'նք, աւետարանը կը
,, քարոզենք. աւետարանի ճշմարտութիւնը մեզի
,, յայտնուած է. : (Բարի ճարտ. էր 38. Արդի-
ճաի. էր. 41 : Ասոր ալ պատասխանը, (Չ. 6)
թուին տուածնիս է. ասանկ բան ըսած չեն նէ'
գործքերնին այնպէս կը ցուցընէ որ մաքերնուն
մէջ ասանկ դրած են : Վործքերնին եւ վարժունք-
նին իրենց ըսելու խօսքին յարմարցընեն նէ' զըր-
պարտող չեն ուրանար : Վմանապէս կը պատաս-
խանեմք արքազանին ուրիշ խօսքերուն համար
զգալարտութիւն է ըսելնուն :

§. 9

Արքազան կաթողիկոսը բողոքականներուն
մէջ հաւատոյ միութիւն չըկենալը եւ տեսակ տե-
սակ աղանդներու բաժնուելնին կը պատմէ : Ա-
սոր վրայ հակառակորդը չըսեր թէ ամբաստա-
նութիւն կամ զգալարտութիւն է, ըսածն ստոյգ
ըլլալը կը խոստովանի, եւ այնպէս ըլլալն ալ
կարգարացընէ. բայց առաջ արքազանին եկեղե-

ցական պատմութիւն չը խոնարը երեսը կուտայ :
 Սենք առաջ տեսնենք թէ ի՞նչ է այդ չղիացա-
 ծը . եւ անկէց ետքը նայինք թէ ի՞նչ փաստով
 իրենց մէջ միութիւն չկենարը կարդարացընէ :

Եւ նախ՝ Սրբազանին եկեղեցական պատմու-
 թիւն չղիտնալուն վրայ կը խօսի : « Նողորա-
 ,, կաններուն մէջ եղած հերձուածներուն մասին
 ,, տուած ցոցակին մէջ խորին տգիտութիւն մը
 ,, կերեւցընէ եկեղեցական պատմութեան վերայ :
 ,, Շին յունաց եւ հռոմէականաց աղանդներ
 ,, խառնելէ նորերուն հետ միատեղ : () րինակի
 ,, աղագաւ Արամիւն . ի կամ Ղ. դարու աղանդ
 ,, մը որ ատեն ատեն երեսան կելլէր , շատ ան-
 ,, դամ հռոմէականաց մէջ : Նախնական ըսեր է . որ
 ,, կարծենք թէ 12^{րդ} դարու Նասակիմեանք են :
 ,, Սիմոնիսթք եւ Ուեղլեանք մի եւ նոյն են .
 ,, Լնտիֆէռանք Լէթիթիւտինեանք եւ լեւոյէ-
 ,, ռանեանք ընտին աղանդներ չեն , ածական-
 ,, ներ են որ ո՛ր եւ իցէ աղանդէ մարդոց կը տլու-
 ,, ուին , որոնք որ այս ինչ դաղափարներուն տէր
 ,, են : Լնտէքանտանդք՝ Փիւրիթանք եւ Քօն-
 ,, կրիկասիոնալիսդք ամենը մէկ բան են , : (Ընդ-
 րիմա . էր . 98) :

Ար տեսնեմք որ սրբազանին եկեղեցական
 պատմութիւն չղիտնալը՝ այս աղանդներուն վրայ
 աղէկ տեղեկութիւն չունենալուն վրայ է եղեր :
 Սենք հոս պիտի տեսնենք որ հակառակորդը
 թեքն այս մասին գոնէ սխալան կաթուղիկոսին

Հասի ալ տեղեկութիւն չունի։ Արքազանին ա-
սոնք չգիտնալը այնքան պարսաւելի չէ՛. որովհե-
տեւ այդ աղանդաւորները իրմէ օտար են։ Հա-
յաստանեայց եկեղեցւոյ մասն չեն։ Իսկ հակա-
ռակորդը ասոնք գիտնալու է. որովհետեւ բո-
ղոքականներուն չէ՛ թէ ճշմանն։ ալ ճշմանն են, եւ
ասոնք չգիտցող բողոքականը՝ իր տանը մէջի
մարդիկը չգիտնալու պէս է։

Արդ՝ հակառակորդը Արամեան չէ՛ կրցած գրա-
նել բողոքականներուն մէջ. երբ եկեղեցական
պատմութիւնը կը վերջայէ թէ 1535 թուին, Առա-
տէրին եկեղեցւոյ դէմ դրօշակ բանալէն 18 տարի
ետքը, թէոգորոս անուն դերձակ մը Ամդեր-
տամ քաղաքին մէջ քարոզելու ելաւ որ հոգեւոր
մարդը վրան աշխարհային եւ ապականացու բան
ունենալու չէ՛. եւ շատ մը մարդիկ անոր հաւա-
տալով հազաճնին առէնն ալ հանեցին կրակը նե-
տեցին։ Կնիկ մարդիկ ալ էրիկ մարդոց հետե-
ւեցան։ Յիշեալ թէոգորոսը անապաքանիսդ կամ կրկ-
նակնունք աղանդէն էր. որոնք բողոքականու-
թեան մէկ ճիւղը ըլլալը բողոքականներն ալ չեն
ուրանար։

Բաժանեան ալ չէ՛ կրցեր գրտեր. եւ բընտրուե-
լով յ՝Արարուն քառակնեաները գտեր է. սկիզբը
քա եւ վերջը եան վանկերը նոյն տեսնելով երկու
աղանդն ալ նոյն ըրեր է։ Բաժանեանները Ար-
դոզիոս Բաժոն անուն կալիփնականին հետեւող-
ներն են։ Բաժոն ծնաւ Վաղղիայի Ռոմօր անդէն

քաղաքը 1626 թուին . () ուլէանի քարոզիչ եղաւ
 1650ին . եւ մեռաւ 1685ին . Ասոր աղանդն այն
 էր՝ որ շնորհք կանուանէր աւետարանի քարոզու-
 թիւնը . իսկ Հոգւոյն սրբոյ ներգործութիւնը եւ
 ազդեցութիւնը մարդոյս Հոգւոյն վրայ՝ որ է բուն
 շնորհքը ըստածը , չէր ճանչնար : Ժիւրիէօ կալ-
 վինականը ասոր հակառակեցաւ եւ քանի մի ժո-
 դովքներու մէջ դատաւարտել ալ տուաւ . բայց
 հետեւողները որ Քաթոլիկ ըսուեցան , այն ժո-
 դովքներուն վրայ զիրենք դատաւարտելու իշխա-
 նութիւն մը չտեսնելով իրենց գիտցածեն ետ
 չկեցան : Բսել է որ ասոնք Պէդագեան էին .
 վասն զի հակառակորդը կըսէ թէ « պեդագեանք
 ,, կուրանան շնորհաց ազդեցութիւնը կամքին վրայ ,,
 (Քրիստոս . էր . 14) . եւ ասա՛ ըստ ժողովին ըսա-
 ծըն ալ նոյնն է :

Բայց քաթոլիկ ըսելով հակառակորդը Բատ-
 իկանները հասկընայ նէ՝ այն աղանդն ալ բողո-
 քականներէն հեռու չէ՝ վարդապետութեամբ . մի-
 այն ժամանակով առաջ է : Ասոնք Ալօտուա եւ
 Ալպիժուա աղանդներէն ծագած էին . եւ բողո-
 քականները ասոնք իրենց նախահայր կընդունին
 Պատանոսիէն . Վալդայիդէ գրքին մէջ . (էր . 59 .
 րդ . Իզմիր . 1838) իսկ Քիւլիէ Բեֆարէի գրքին
 մէջ (էր . 146—149 . 182) . Ալպիժուաներն
 ու Ալօտուաները մէկ կըսեպեն եւ մեծ գովութեամբ
 կը խօսին . թէպէտ ասոնք ալ հին մանիքեցիներ-
 րէն էին : Ասոնց մօլորութիւնն էր սուրբ Արրոր-

գութիւնն ուրանալը եւ զՔրիստոս տէրն մեր
 լոկ մարդ սեպելը : Այս աղանդը բողոքականնե-
 քուն մէջ հիմայ ալ կայ . Սոկինեան եւ Անդիդ-
 րինիդէր անունով . Հրէական ծէսերուն ալ մէկ
 քանին պահելը հարկաւոր կը սեպէին . անոր հա-
 մար կը թլփատուէին : Այս չկայ հիմայ բողոքա-
 կանաց մէջ . կամ թէ կայ ալ նէ չեմք լսած .
 (վասն զի անոնց մէջ ի՛նչ եւ իցէ աղանդոյ համար
 վճռաբար չեմք կըրնար ըսել թէ չկայ . գուցէ
 կայ եւ մենք չեմք լսած) . բայց ճիշտ բողոքա-
 կաններուն մէջ կան որ կիրակիի տեղ շաբաթը
 կը պահեն . եւ են Սեփէն այս պէտք ըսուածնե-
 րը . այսինքն՝ եօթներորդ օրուն մկրտող : Այ-
 սու ամենայնիւ բաժոնեանը զառ աղանդ է բո-
 ղոքականութեան մէջ :

Հակառակորդը կըսէ թէ մէթոտիսդներն ու
 վէղլատները մէկ են : Մինք կըսեմք թէ մի եւ
 նոյն ճիշտութիւն անունին տակը երկու . տարբեր ա-
 ղանդ կը պարունակի . եւ սրբազան կաթուղիկոսը
 մէթոտիսդ անունը Հուայդֆիլտին հետեւողներուն
 տալով Աւէզլէին անունը միւս մէթոտիսդներուն տը-
 ուաւ որ Աւէզլէին կը հետեւին : Հուայդֆիլտ (Whi-
 tefield) ճիշտ կալվինական էր . կալվին ի՛նչ քարո-
 ղած էր նէ անկէց չէր զատուեր . մարդոյս անձնիշ-
 խանութիւնը կուրանար . բաղեցործութեան օգուտը
 կուրանար . Աստուած ուղղակի մեղաց պատճառ
 կը դնէր . մէկ մարդ մը թէ որ արքայութեան
 սահմանուած ըլլայ նէ՝ ի՛նչ մեղք գործէ ալ նէ

արքայութիւն կերթայ կըսեր . նմանապէս մէկ
մարդ մը սկիզբէն Աստուծմէ դժոխքի դատապար-
տուած ըլլայ նէ՝ ի՞նչ բարեգործութիւն եւ ո՞ր-
քան կենդանի հաւատք ունի նէ խեր չընէր դը-
ժոխք կերթայ կըսէր : Իսկ Աւէզլէյ կըսէր թէ
մարդ ինքնին կըրնայ արքայութեան արժանի ըլ-
լալ իր ազատ կամքով . եւ մինակ հաւատքով կար-
դարանայ . Երով առաջին խօսքովը պեղազեան՝
եւ երկրորդովը լուտերական կըլլայ : Հուայդ Փիլոս
եկեղեցական կարդ չէր ճանչնար . թէպէտ ինքը
անկլիքան եկեղեցւոյ մէջ քահանայ ալ ձեռնադ-
րուած էր , 1739ին . իսկ Աւէզլէյ՝ եպիսկոպո-
սութիւնը ուրիշ եկեղեցական աստիճաններէ վեր
կը բըռնէր : Ասոնց երկուքին ալ հետեւողները
մէթօտիսդ ըսուեցան նէ՝ ի՞նչպէս երկու հակա-
ռակ կարծիք սովորեցընող աղանդները մէկ կըլլան :
Արձներեմք հակառակորդին որ մէթօտիսդները ու
ուէզլէյեանները անուամբ մէկ ըսէ . բայց ասոր
փոխարէն կուզեմք որ՝ ասոնք երկուքը իրարմէ
տարբեր՝ եւ իրօք երկու աղանդ գնող սրբա-
ղանը եկեղեցական պատմութեան անհմուտ է
չըսէ :

Անտիֆէրան , լէթիթիւտինէր եւ թողե-
ռանեան՝ աղանդ չեն կըսէ , ածականներ են . բայց
աղանդներուն անուններն ալ մարդոց վրայ դըր-
ուին նէ ածականի կերպով կը դրուին . ուստի այդ
բառերուն ածական ըլլալը աղանդ ըլլալուն բնաւ վը-
նաս չունի . մի եւ նոյն բառը կըգնայ միայնգա-

մայն աղանդոյ անուն ածական ըլլալ . չհաւատար
նէ իրեն քերականութիւն դաս տուող վարժա-
պետին թող հարցընէ :

Աղանդները մէկ մէկ գաղափար են . բայց
ծուռ՝ եւ սուրբ գրոց եւ սուրբ եկեղեցւոյ սով-
րեցուցածին հակառակ գաղափար : Աւստի այս
ածականները այս ինչ գաղափարներուն տէր ե-
ղողներուն տրուիլն ալ աղանդ չըլլալուն ապա-
ցոյց չէ՝ : Աղիգիւտիներներուն գաղափարն է՝
որ մէկ մարդ մը ես սուրբ գրոց կը հաւատամ
ըսելէն ետքը ի՛նչ բանի կը հաւատայ նէ փրո-
կութեան ճամբուն մէջն է . որով ամէն տեսակ
հերետիկոս՝ փրկութեան ճամբու մէջ կը դնէ :
Անտիֆէրանը՝ ամէն տեսակ հաւատք՝ թէ եւ ի-
րարու հակառակին , մէկ կը բըռնէ . եւ հաւատքը
շիտակ կամ ծուռ ըլլալուն ալ հոգ չտանիր . սուրբ
գրքի ալ խօսք չընեն : Թուէռանեանը ամէն ա-
ղանդոյ մարդիկ իրեն հաղորդութեան կընդունի
եւ իր կրօնական ժողովքին անդամ կառնէ : Ա-
սոնց աղանդ ըլլալն ընդունէր՝ եւ երեքը մէկ ա-
ղանդ է ըսեր նէ՝ բան չէինք ըսեր . միայն կը
հարցընէինք իրեն թէ մի եւ նոյն աղանդին՝ թէ
որ մէջերնին տարբերութիւն մը չկայ նէ՝ ինչու
զատ անուն դրեր են . վասն զի այս անուննե-
րը դնողը սրբազան կաթուղիկոսը չէ՝ : Բայց
հիմայ կը հարցընենք . այն գաղափարները որոնք
ունեցողներուն այս ածականները կը տրուիննէ՝ հա-
ւատոյ եւ քրիստոնէութեան կը վերաբերի՞ն թէ չէ :

Բայց դուն ընթերցող, հոս տեսնելով որ
 էնտիֆեռան եւ Վաթիթիւտինէր եւ թուրան-
 եան բառերուն ածական ըլլալը ճանչցիր է. չը-
 կարծես որ ամէն բառերուն ածականը գոյականը
 աղէկ կը ճանչնայ. Վերոգրեալ խօսքերէն քիչ
 մը վար երթալով սա խօսքը կը գտնեմք. « ար-
 » դէն ցուցըցած ենք թէ ինքը անձամբ չորս
 » հինգ տղան է » (Նշդդիմաւ. էր. 98) : Ս'արդը
 ի՞նչպէս տղանք կըլլայ. բայց եթէ երբ հակա-
 ռակորդին պէս մէկը տղանք գոյական բառը ա-
 ծականի գարձընէ. բայց սրբազան կաթուղիկո-
 սին նկատմամբ նոյն բառը ինչի՞ որ գարձընէ
 պարապ է. անիկայ ո՛չ աղանդ է եւ ո՛չ աղան-
 դաւոր : Այլ թէ որ հակառակորդը խրատ մաիկ
 ընելու կը հաճի նէ՝ քերականութեան մէջ ածա-
 կանի գոյականի դասը մէկ մը թող նորէն մըտիկ
 ընէ :

Բաժանումներուն համար ընդհանրապէս
 խօսելով կըսէ թէ « շատը ազգային բաժան-
 » մունք են եւ ոչ թէ աստուածաբանական : Առ-
 » տերականք գերմանացւոց՝ հոլանտական վերանո-
 » րոգեալ եկեղեցի՝ Ակովդիոյ փրէզպիդէրեանք
 » (երիւսականք)՝ նոր Անգղիոյ փիւրիթանք եւ
 » շատ ուրիշ ասոնց նման անուններ կը վերաբերին
 » այլ եւ այլ ազգային բաժանմանց » (Նշդդիմաւ.
 էր. 99) : Թէ որ ասանկ է նէ ի՞նչ հարկ էր այս
 ազգային բաժանումներուն կրօնական կերպա-
 րանք տալ : Արտուած է արդեօք ըսել. Աթի-

նայի յունագաւանք, Սօռայի յունագաւանք,
 Առօտանդնուպօլսի յունագաւանք. Առսասաւանի
 լուսաւորչականք. Հնդկաստանի կամ Աւստրիայի
 լուսաւորչականք. եւ այլն: Հարկ չէ՛. վասն զի
 լուսաւորչական կամ յունագաւան ըսելով դաւա-
 նութիւնը եւ արարողութիւնը կը հասկըցուի.
 դաւառ կամ ազգ տարբերելու կարօտութիւն չը-
 կայ: Բողոքականներունը անանկ չէ՛. մէկ ազգէ
 մէկալ ազգ թէ՛ եւ ամէնն ալ լուտերական կամ
 կալվինական ըլլան, հաւատյ տարբերութիւն
 կայ: Հելվէտեան եւ բեզգիական եւ անկլիքան
 եւ ուրիշ երկիրներու անուններով դաւանու-
 թիւնները իրարու չեն նմանիր. ասոնց մէջ աշ-
 խարհագրական բաժանումը կրօնական բաժանում
 ալ բերած է: Ախմայեր անուն գերմանացի մը.
 բողոքական ազգերուն ամէն մէկուն դաւանու-
 թիւնները մէկ տեղ ժողովելով լատիններէն տը-
 պած է 1840 թուին.* թէ որ հակառակօրդը
 կամք կընէ նէ այն գիրքը մէկ մը աչքէ անցընէ.
 կը տեսնէ որ բողոքականներու մէջ ազգային բա-
 ժանմունքը միանգամայն աստուածաբանական
 բաժանմունք ալ են: Վանաւանդ թէ՛ որովհե-
 տեւ ամէն մարդ աստուածաշունչ գիրքը պիտի
 կարդայ, եւ ինչպէս հասկընայ նէ անանկ պիտի

* Մօտ ժամանակներս իմացանք որ հայերէն աշ-
 խարհաբար ալ այսպէս բան մը տպուած կայ Իզ-
 միր:

Հաւատայ, եւ ամէն մարդու հասկըցողութիւն
մէկ աստիճան չէ՝ ուստի չէ թէ ազգային՝ այլ
եւ տնտեսական բաժանումն անգամ որով մարդիկ
իրարմէ կը տարբերին, աստուածաբանական բա-
ժանումն եղած է. վասն զի ո՛րչափ մարդիկ
նոյնչափ կարծիք:

Այս ըսածնիս մեզ երկրորդ նիւթոյն կը բե-
րէ: որ մեջերնին եղած բաժանումները կարգա-
րացընէ: Այս արդարացընելու փաստերն են:

Ա. Որ « կատարեալ ազատութիւն կայ բո-
», թէսթանդ ազգաց մեջ: Ան ճշիւն եւ ստորին
», աստիճանի միութիւնն որ ունին պապականք եւ
», այլ եկեղեցիք՝ բռնութեամբ կը պահուի », (Ներդիմիտ . էր . 98) : Չդիտեմ թէ շուէտնե-
րու լուտերական բողոքական եկեղեցին որ իրմէ
զատուողները աքսոր կը խրկէ, պապականներո՞ւն
կարգը դրած է հակապոփոք՝ թէ այլ եկեղեցի-
ներո՞ւն կարգը: Բողոքականներուն մէջ բռնու-
թիւնը միայն հին ժամանակը չէ՝ հիմայ ալ կայ .
սա տարբերութեամբ որ՝ առաջ կը մեռցընէին,
հիմայ աքսոր կը խրկեն: Ատեն մը պապական
եկեղեցին (կամ աւելի ճիշտ խօսելով՝ պապա-
կան թագաւորութիւն մը) հաւատաքննութեան
ատեան ունէր եւ հերետիկոսները կըրակով
կայրէրնէ՝ բողոքականերն ալ Վալվին մը ունէին
որ Սէրվէգուսը կրակով այրեց: (Դէ՛ս Լըբեալ .
Հատոր . Ա . էր . 298, 329, Հոր . Բ . 24, 74

եւ այլն . եւ Հար . Գ . 79 , 117) : Բողոքական-
ներուն իրենց ըրած բռնութիւնները չսեպուիր .
նայնը ուրիշներուն մէջ դիւրաւ կը գտնեն : Բռնու-
թիւն չէ՞ մի որ խօսքերնին անցած տեղը իրենց
ժողովրդեան տուրքը կը թեթեւցընեն եւ ուրիշ-
ներունը կը ծանրացընեն : Բռնութիւն չէ՞ մի Բո-
լանտա անօթութենէ մեռնող հռամեականներուն
մինչեւ բողոքականութիւնը չընդունին նէ ոգեպահ
ողորմութիւն չտալնին : Այս բռնութիւններուն
շատ անգամ աշխարհական կառավարութիւնը
տեղեակ չէ . իրենք իրենց կընեն :

Բ . Եղած բաժանմունքներն աստուածաբա-
նական չեն . ազգային են եղեր . ասիկայ վերը
տեսանք :

Գ . “ Ինչ եւ իցէ յարանուանութենէ որ ըլ-
լան՝ ամենայն աւետարանական եկեղեցիք իբրեւ
եղբայր կընդունին մէկ զմէկ . եւ իբրեւ եղբայր
միաբանութեամբ կը գործեն բազմաթիւ բա-
րեսիրական եւ կրօնական ձեռնարկութեանց
մէջ ” * : (անդ . էր . 99) : Այս յարանուանու-

* Տերտուղիանոսի ժամանակի հերետիկոսներն ալ
տեսնել էին . որոց համար կըսէ . “ հաւատքնին իրարու
հակառակ է . բայց ամէն բան մէկ է առաջնին .
միայն թէ ճշմարտութեան դէմ յաղթանակ կանդ .

Թիւներուն մէջ կան սոկինեանութիւն . միադա-
 ւանութիւն եւ իւնիվերսէլիսդութիւն . ասոնք
 ալ բողոքականութեան մէկ մէկ ճիւղն են . եւ աս-
 անց համար հակառակորդը իր գրքին մէջ մէկ
 տեղ մը ըսաւ որ՝ « գրեթէ մի եւ նոյն բանին
 ,, տարբեր անուններն են . աս անունները կը-
 ,, ցուցնեն պեղագեան հերետիկոսութեանը
 ,, հետեւողները ,, (անդ . էր . 17) . եւ ուրիշ տեղ
 մը նոյն պեղագեան աղանդը հոգեկործան ճաշարա-
 թիւն անուանեց (անդ . էր . 80) . հիմայ կը պար-
 ծի որ ամէն բողոքական , այս հոգեկործան մո-
 լորութիւնը ունեցողներն ալ մէկ տեղ՝ կրօնական
 Ռաիսիոսթեանց մէջ միաբանութեամբ կը գործեն
 եղեր . եւ ի՞նչ է գործերնին . հոգիները միաբա-
 նասթեմէ կործանելը թէ միաբանութեամբ կանգ-
 նելը . վասն զի թէ որ ոմանք կործանելու եւ
 ոմանք կանգնելու համար կարծես նէ՝ միաբանա-
 թեմէ գործած չեն ըլլար : Աւ ի՞նչ ճամբայ գը-
 տեր են որ յիշեալ պեղագեանները հոգի չկոր-
 ծածեն . կամ թէ արդեօք իւնիվերսէլիսդը եւ
 միադաւանը եւ սոկինեանը պեղագեան աղանդը
 քարոզած ատենը հոգւոյ փրկարար վարդապետու-
 թիւն կըլլայ . եւ միայն մեր սրբազան կաթու-
 ղիկոսը մի եւ նոյն աղանդը հոգեկործան կընէ :

անեն միաբանելով » : (Նախագր . 41 , Տէ՛ս Երեւակ
 հայր . է , Երեւ . 293) .

Եւ զայսպիսի բաներով է որ հակառակորդը
 իրենց մէջի կրօնական բաժանումները կարդարա-
 ցընէ։ Եւ որպէս զի այսպիսի բաժանեալ կրօ-
 նական ընկերութիւն մինակ բողոքականութիւնը
 չմնայ, կըսէ. « եթէ հաւաքելու ըլլանք հոով-
 , մէադաւան՝ յունադաւան եւ լուսաւորչադաւան
 , եկեղեցեաց նախնի այլ եւ այլ մասերուն ա-
 , ղանդներուն հերձուածներուն անունները, հա-
 , թիւաւոր անուններու ցանկ մը կը շինուի, (անդ.
 Էր. 98) : Սակայն բանը ատանկ անուններ ժող-
 վելուն վրայ չէ՛. այն ցուցունելու է որ այդ յի-
 շած եկեղեցիներուն մէջ այն աղանդաւորները ուղ-
 դափառներուն հետ մէկ տեղ եղբօր պէս միա-
 բանութեամբ կը դործէի՞ն թէ չէ՛։ Եկեղեցին
 սաւաքեալներէն ՚ի վեր հաստատութեամբ սովորած
 հաւատք մը ունի. անոր համաձայն քարոզողնե-
 րը իրենն են։ Համաձայնողները իր մէջը չըն-
 դունիր. նշովքով դուրս կը նեւտէ. եւ ասով ա-
 ռաքելական պատուէրը կը կատարէ. « եթէ ոք
 , եկեսցէ առ ձեզ եւ զվարդապետութիւնս զայս
 , ո՛չ ունիցի՝ մի՛ ընդունիցիք զնա » (Լ. 3. 37.
 10)։ Բողոքականը իր մէջը պիտի ընդունի եւ
 պահէ. ուստի յիշեալ եկեղեցիներուն Տէժէն հե-
 րետիկոսներ կ'ըլլեն. Տէժը չեն մնար. բողո-
 քականներուն Տէժը կը ծագին հերետիկոսութիւն-
 ները եւ հոն կը մնան, եւ ամէնն ալ իբրեւ- իւրբայր
 հաբանութեամբ իւր-իւրեւ կրօնական ձեռնարկութեանց
 մէջ։ Ս' ինչեւ որ շաղապուցանեն որ յիշեալ ե-

կեղեցիք . կամ որ նոյն է՝ ասոնցմէ բաղկացեալ
ընդհանուր եկեղեցին իր հին հաւատքը եւ ուղ-
ղափառութիւնը չկորսընցընելով այդ աղանդներն
ալ իր մէջը կը պահէ առանց հերքելու , իրենց
մէջի բաժանումներուն օրինակ ուղղափառաց մե-
ջէն աղանդաւորներ ելլելը մէջ բերին նէ՝ իրենց
թիւր տրամաբանութեան օրինակ մըն ալ աւել-
ցընելէն աւելի բան չին ըներ :

Արիշ քանի մի բաներ ալ կան . որոնք զըր-
պարտութիւն չեն անուանած . ինչպէս ըսելը թէ
ամէն մէկըդ հարուստ վաճառականի մը կենցա-
ղավարութիւն ունիք . աշխարհի վայելչութենէն
բնաւ հեռացած չէք . անկին մնալ չէք ուզեր .
ապահով տեղուանք ծանրագին վարձքով գեղեց-
կաշէն տուներու մէջ բնակիլ կը խնդրէք . եւ այ-
լըն : (Նշարեմաւոր . էր . 10 : Աստի ճարտ . էր . 49) :
Ասոնց գէմ բան մը չէ զրուցեր . սուտ է՝ զըր-
պարտութիւն է չէ ըսեր . ուստի մենք ալ ըսե-
լիք մը չունիմք :

Այսին՝ ինչպէս որ կերեւի , իր ընթերցող-
ները քիչ մը զուարթացընելու՝ եւ զինքն ալ հա-
յերէնի քաջավարժ ցուցընելու մտքով՝ ուզեր է
որ սրբազանը հայերէնի անհմուտ՝ եւ ապահով բա-
ռին նշանակութիւնը չգիտցող ցուցընէ : Նշան-
բագին վարձքով ապահով տուներ կը խնդրէք ըսա-
ծին ապահով բառին քով փարենթադիզով սա խօս-
քը գրեր է . “ (ապահով բառը կերեւնայ թէ հո-
) վստուն (հաստատու) բառին տեղը գործածել

11) : (ԸՆԴՏԻՄԷ . Է . 10) : Բայց իրեն սը-
 խալ երեւցեր է : Վիտէ սրբազանը որ տարի մը
 ամերիկացի քարոզիչները այ Սոփանօզ գիւղն ալ
 նստան , որ այնքան հասարակ չէ' . բայց ապահով է .
 ահէ ազատ է : Վիտէ որ այդ քարոզիչները
 Ընդդիպի կամ Ըմբիկայի դէսպան կամ հիւպա-
 տոս չեղած տեղերը չեն երթար : Վիտէ որ
 թեպէտ այդ քարոզիչներուն մէջ յատկապէս հը-
 բեաներուն քարոզելու որոշուած մարդ ալ կայ ,
 բայց պաշտօն կամ խառն Գիւ հրեաներու բազմութիւն
 գտնուած տեղերը տուն բռնած չունին . գու-
 ցէ այն կողմերուն փողոցներէն ալ անցնիլ չեն
 ուզեր . վասն զի այն տեղերը իրենց համար ա-
 պահով չեն . այլ միշտ ահ ու դող կրելու պատճառ
 կայ :

Հակառակորդին տեսրակին մեջէն շատ բա-
 ներ ետ թողուցինք . մէկ մասին համար յուսա-
 լով որ սրբազանը ինքնին կը պատասխանէ , եւ
 մենք պատասխան տալու արտօրալու պատճառ մը
 չունիմք . որովհետեւ հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ վե-
 րաբերեալ բաներ չեն : Սրբազանին պատուոյն
 դաշելու բաներ ալ չեն , այլ դուրսէն բաներ են .
 որոց բնաւ պատասխան չտրուի ալ նէ կըլլայ .
 Եւ թողածներնու մէկ մասն ալ տայնպէս բաներ
 էին' որ գլխաւոր խնդրոյ մը կապուած ըլլալով

անոր որպէս թէ հաստատութիւն պիտի ըլլային :
 Եւն զխաւոր խնդրոյն հաստատութեանը վե-
 ռար երկայ կարծուած քանի մի խօսքին պատաս-
 խանք տուէն ետքը ամէնուն ալ մէկիկ մէկիկ պա-
 տասխանելու հոգ չըրինք . մասն զի թէ որ այն-
 պէս ընէինք նէ՝ գիրքըս ասոր գուցէ հինգին չափ
 ըլլար : Սակայն հակառակօրդին խօսք կուտամ որ
 թէ որ ետ ձգածներուս ալ պատասխան ուզէ նէ՝
 անոր ալ պատրաստ եմ շնորհօք եւ օգնութեամբն
 Էստուծոյ :

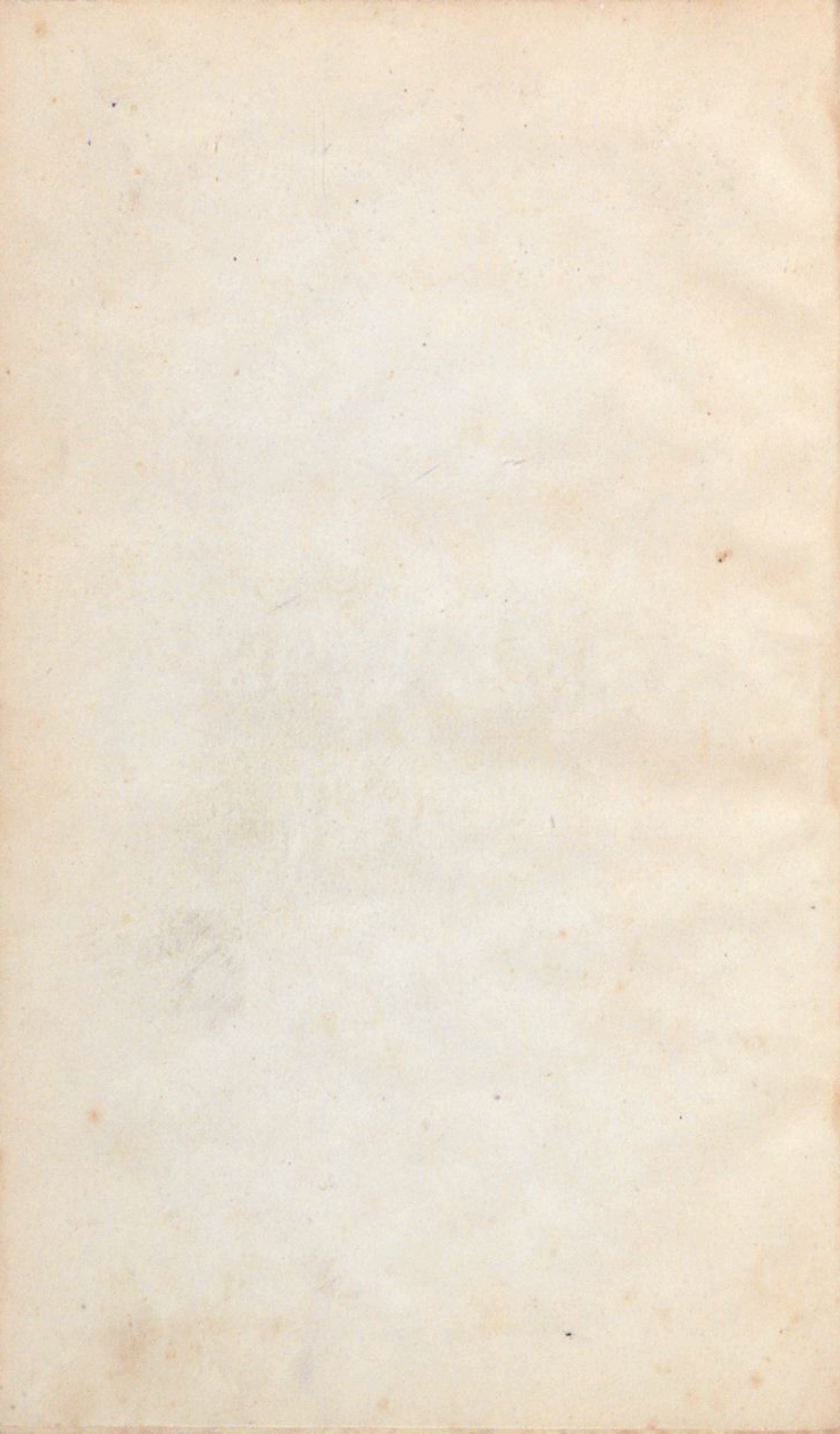

Ե Ջ Գ

Գրքիս տառասխալներուն մէջէն միայն մէկ
 հատը կը նշանակեմք հոս. որ է 137 երեսին
 Մեղիներէն ծանօթութեան մէջ altered բառը, որ
 altered պիտի ըլլայ: Հայերէնին մէջի տառասը-
 խալները կարգացողներուն ինքնին շիտկելու բա-
 ւեր են:

17. 9. 77

The first of the series of
photographs taken on the 17th
of September 1877. The
subject is a view of the
River Thames at London.
The photograph is a
negative.

4049

35

File

